स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड संलग्नित व किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर द्वारा संचलित

An ISO 9001 : 2015
Certified Institution

शिवाजी महाविद्यालय, उदगीर

ता.उदगीर जि.लातूर

नॅक मानांकन 'बी'

SRTM University Best College Award

किसान

वार्षिकांक २०२३-२४

'भारतीय स्वातंत्र्य लढा विशेषांक'

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर

नूतन कार्यकारिणी मंडळाचा महाविद्यालयाच्या वतीने सत्कार समारंभाची क्षणचित्रे

किसान

वार्षिकांक २०२३-२४
भारतीय स्वातंत्र्य लढा
विशेषांक २०२३-२४

प्रकाशक :
* प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले

कार्यकारी संपादक :
* प्रा.डॉ.नरसिंग कदम

संपादक मंडळ :
* प्रा.डॉ. एम.एफ. नदाफ
* प्रा.बालाजी सूर्यवंशी
* प्रा.डॉ.पी.डी.माने
* प्रा.डॉ.एन.डी. शिंदे

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड संलग्नित
किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर द्वारा संचलित
शिवाजी महाविद्यालय, उदगीर
जि.लातूर (महाराष्ट्र) - ४१३५१७
नॅक मानांकन बी

या अंकात प्रसिद्ध झालेल्या साहित्यातील मतांशी प्रकाशक, संपादकीय मंडळ, मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

अंतरंग ....

०१.	प्राचार्यांचे मनोगत	०३
०२.	संपादकीय	०५
०३.	किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे कार्यकारी मंडळ	०७
०४.	महाविद्यालय विकास समिती व स्थानिक शालेय समिती	०८
०५.	स्टाफ नेमलिस्ट	०९
०६.	विद्यापीठ गीत	१३
०७.	कॉलेज गीत	१४
०८.	विविध विभागाचे अहवाल	१५ ते २७
०९.	विविध अभ्यास मंडळाचे अहवाल	२८ ते ६४
१०	मराठी विभाग लेख	६५ ते १०२
११.	हिंदी विभाग लेख	१०३ ते १४६
१२.	इंग्रजी विभाग लेख	१४७ ते १७६
१३.	संस्कृत विभाग लेख	१७७ ते १८६
१४.	उर्दू विभाग लेख	१८७ ते २००

प्राचार्यांचे मनोगत ...

प्रिय विद्यार्थी-विद्यार्थिनी, सुजान पालक व सहकारी बंधू-भगिनींनो,
२०२३-२४ या शै.वर्षाचा '**किसान**' वार्षिकांक आपल्या हाती सुपूर्द करताना व त्या द्वारे आपणाशी संवाद साधताना मला विशेष आनंद होत आहे. उद्धालिक बाबांच्या आशीर्वादाने शैक्षणिक विचाराची शिदोरी सोबत ठेवत "उद्धाराया जनसामान्याते । देऊ शिक्षण गुणवत्तेचे ।।" हे तत्व समोर ठेवत, या परिसरातील शेतकऱ्यांच्या, बहुजनांच्या, कष्टकऱ्यांच्या मुला-मुलींना शिक्षणाच्या व समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी कै.बळवंतराव खानापूरकर, कै.बापूसाहेब पाटील एकंबेकर, कै.तुकाराम पाटील तादलापूरकर, कै.पी.जी.पाटील एकंबेकर, कै.दत्तगीर तोंडचिरकर व त्यांच्या इतर सहकारी समाज धुरिणांनी पुढाकार घेऊन १९४९ साली किसान बोर्डिंगच्या रुपाने किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाची स्थापना केली व अल्पावधीतच ज्ञानाची गंगोत्री उदगीर व परिसरात प्रवाहित झाली. प्राथमिक, माध्यमिक व उच्चशिक्षण घेऊ इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांची वन-वन थांबवून शिक्षणाचे दरवाजे संस्थेच्या विविध २२ शाखेच्या माध्यमातून सर्वांसाठी खुले करून मोठी प्रगती साधली व त्याचे सर्वात मोठे उदाहरण म्हणजे १९६८ साली उभे राहिलेले 'शिवाजी महाविद्यालय' हे होय.

शिवाजी महाविद्यालय, उदगीरच्या रूपाने १९६८ साली चेतविलेला ज्ञानयज्ञ गेल्या ५६ वर्षापासून अव्याहतपणे यशस्वी विद्यार्थ्यांच्या पिढ्या घडवत आला आहे. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रयत्नाची पराकाष्ठा करताना 'बहुजन हिताय ... बहुजन सुखाय' या संस्थेच्या ब्रीदवाक्याचा आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून एका आदर्श समाज निर्मितीचे योगदान देत आला आहे. गेल्या दशकापासून उच्चशिक्षणात अतिशय वेगाने बदल होत आहेत. एका बाजूला शिक्षणाचे खाजगीकरण तर दुसऱ्या बाजूला माहिती तंत्रज्ञान व संदेशवहनाच्या क्षेत्रातील अमुलाग्र क्रांतीमुळे शिक्षणाला आता कुठल्याच भौगोलिक सीमा राहिलेल्या नाहीत. शिक्षण बंधमुक्त झालेले आहे. जागतिकीकरणाचा परिणाम म्हणून राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर अनेक बदल दिसू लागले आहेत. माहितीच्या ज्ञानाचे भांडार, नवनवीन स्वयंरोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देणारे शिक्षण तसेच मुक्त अर्थव्यवस्थेत टिकाव धरण्याची क्षमता आमच्या ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांमध्ये कशी निर्माण करता येईल यासाठी आमचे प्रयत्न चालू आहेत व त्यादृष्टीनेच आम्ही विद्यापीठ अनुदान आयोगाकडून अनेक योजना व कोर्सेस आणून आज पावेतो दाखवलेले आहेत. CDC कडून मंजूरी घेऊन ७० च्या आसपास विविध स्कील डेव्हलपमेंट कोर्सेस या शै.वर्षात राबविलेले आहेत. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी NSS, NCC, सांस्कृतिक व क्रीडा विभाग, संगणक विभाग, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र, आविष्कार स्पर्धा, महिला सबलीकरण कक्ष, IQAC, SC, ST, OBC, सेल, विद्यार्थी कल्याण विभाग, या माध्यमातून व्यक्तिमत्त्व विकास, प्राणायाम, ध्यान, योग प्रशिक्षण शिबिरे, उद्योजकता मार्गदर्शन शिबिरे, श्रमदान, स्वच्छता अभियान, वृक्षारोपन, वृक्षदत्तक योजना, संस्कार शिबिरे, इंग्लिश लँग्वेज लॅब, विविध अभ्यास-साहित्य-विषयाचे मंडळे, भित्तीपत्रक या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना सर्वांगीण दृष्टीने फुलविण्याचे कार्य महाविद्यालय सातत्याने करत आहे व याचा त्रोटक आढावा या अंकातून दिसूनच येईल.

कनिष्ठ, पदवी, पदव्युत्तर व संशोधन यासोबतच यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ व स्वा.रा.ती.म.वि. दूरशिक्षण केंद्राद्वारे महाविद्यालयात प्रत्यक्ष येऊन शिक्षण घेऊ न शकणाऱ्यांसाठी दूरस्थ शिक्षणाची सोय उपलब्ध करून

दिली आहे. आमच्या कनिष्ठ, पदवी व पदव्युत्तर स्तरावर, कला, वाणिज्य, विज्ञान व व्यावसायिक शाखांमधून गुणवत्तापूर्वक शिक्षण घेत बाहेर पडलेल्या अनेक विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या यशाची पताका केवळ देशातच नाही तर परदेशातही फडकवली आहे. केवळ डॉक्टर, इंजिनिअर्स, वकील, शिक्षक, प्राध्यापक, राजपत्रित अधिकारी, आमदार, खासदार, नगराध्यक्ष असे क्रियाशील राजकीय नेते आदी बरोबरच सशक्त समाजाचा जडघडणीसाठी जो आदर्श माणूस घडावा लागतो अशा हजारो माणसांना घडविण्याचे काम या महाविद्यालयाच्या प्रांगणात झालेले आहे.

२०१८ मध्ये महाविद्यालयाच्या स्थापनेचा सुवर्ण महोत्सव साजरा करून हे महाविद्यालय हिरक महोत्सवाकडे वाटचाल करत आहे. २००४ मध्ये कै.पी.जी.पाटील एकंबेकर व कै.सी.पी.पाटील व त्यांच्या सहकाऱ्यांच्या नेतृत्वात महाविद्यालयाने नॅक, बंगलोर कडून प्रथमवेळी झालेल्या परीक्षण व मूल्यांकनात १०० पैकी ८३ गुण घेऊन B++ ग्रेड मिळवला. २०१५ मध्ये कै.अशोकराव पाटील एकंबेकर व कै.सी.पी.पाटील, कै.विजयकुमार पाटील व त्यांच्या सहकाऱ्यांच्या नेतृत्वाखाली नॅक कडून दुसऱ्यावेळी मूल्यांकन करून नवीन श्रेणी पद्धतीत ४.०० पैकी २.७८ गुण घेऊन 'B' श्रेयांक मिळविले. या शै.वर्षात महाविद्यालय श्री.श्रीरंगराव पाटील एकंबेकर, श्री.पी.टी.शिंदे, श्री ज्ञानदेव झोडगे व त्यांच्या सहकाऱ्यांच्या नेतृत्त्वाखाली नॅक कडून तिसऱ्या वेळी मूल्यांकन करून घेण्यास महाविद्यालय सक्षमपणे उभे आहे व यामध्ये 'A' ग्रेड मिळेल असा मला विश्वास आहे.

नुकताच आपण स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव मोठ्या उत्साहाने देशभर साजरा केला. या पार्श्वभूमीवर या वर्षाच्या किसान वार्षिकांकासाठी भारतीय स्वातंत्र्य लढा ही थीम विद्यार्थ्यांसाठी दिली होती व त्यास भरभरून प्रतिसाद देत या वार्षिकांकात भारतीय स्वातंत्र्य लढा व त्यातील योगदानावर लेख कथा, कविता आदी साहित्य देऊन या अंकास राष्ट्रप्रेमाने नटलेला वार्षिकांक साकार करण्यात सहकार्य करणाऱ्या विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचे मी अभिनंदन करतो. या अंकामध्ये साहित्य विश्वाबरोबरच महाविद्यालयात राबविल्या जात असलेल्या शिक्षणपूरक उपक्रमाचा परिचय करून दिला आहे. विभागनिहाय अहवाल दिलेले आहेत. त्यामुळे महाविद्यालयातील प्रत्येक घटकाशी आपली जवळीक निर्माण होऊन ऋणानुबंध अधिक दृढ होतील अशी मला आशा आहे.

५६ वर्षाची उज्ज्वल यशाची परंपरा असणाऱ्या महाविद्यालयात २०२३-२४ या शै.वर्षात ११ वी ते पीएच.डी.पर्यंत २५२२ विद्यार्थी शिक्षण घेत होते. समृद्ध ग्रंथालय व सुसज्ज प्रयोगशाळा, मुलींसाठी स्वतंत्र सर्व सोयीयुक्त १०० बेडचे वसतिगृह, महाविद्यालयात मुलींसाठी स्वतंत्र महिला कक्ष, शासनाच्या सर्व शिष्यवृत्त्या व योजना, गरजुसाठी पदवी व पदव्युत्तर स्तरांवर दूरस्थ शिक्षण, 70 Add-on कोर्सेस, सर्व सोयीयुक्त व्यायामशाळा (Gym), संपूर्ण कॅम्पसमध्ये CCTV कॅमेऱ्याचे नियंत्रण व सुरक्षागार्ड, महाविद्यालयात व वसतिगृहात सर्वासाठी RO फिल्टर पाणी, दिव्यांगासाठी लिफ्ट व रॅम्प, मुला-मुलींसाठी स्वतंत्र अभ्यासिका व Wifi हॉटस्पॉट, अंडरग्राऊंड पार्कींग, वातानुकूलित ऑडीटोरिअम व सेमिनार हॉल, इंग्रजी संभाषण कौशल्यासाठी लँग्वेज लॅब, क्रीडाप्रेमी विद्यार्थ्यांसाठी आवलकोंडा रोड येथे साडेसहा एकरमध्ये उभे राहत असलेले ज्ञानपंढरी क्रीडा संकुल अशा विविध वैशिष्ट्यांनी नटलेल्या या महाविद्यालयात नवीन शै.वर्ष २०२४-२५ मध्ये मी आपल्या सर्वांचे स्वागत करतो.

या किसान-२०२३-२४ वार्षिकांकाच्या निर्मितीमध्ये सहकार्य करणारे माझे उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, श्री.व्ही.आर.भोसले, प्रबंधक श्री.बी.के.पाटील, मुख्यसंपादक डॉ.एन.ए.कदम सर्व संपादक मंडळ, विभागप्रमुख, मुद्रक श्री.पांढरे व लेखन करणारे विद्यार्थी यांचे आभार मानून इथेच थांबतो.

धन्यवाद !

डॉ. अरविंद एम. नवले
प्र.प्राचार्य

संपादकीय ...

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ चा 'किसान' अंक आपल्या हाती देताना अत्यंत आनंद होत आहे. वाचन, लेखन चळवळ विद्यार्थ्यांमध्ये रूजावी, वृद्धिंगत व्हावी, विद्यार्थ्यांच्या अभिव्यक्तीला प्रेरणा मिळावी यासाठी प्रभावी माध्यम म्हणजे किसान अंक होय. नवविचार, नवनिर्मिती, नवप्रवर्तनाचे स्पंदन सतत होत असते. परंतु व्यक्त होण्यासाठी त्यांना प्रभावी माध्यम हवे असते. त्यासाठी किसान अंक महत्त्वाची भूमिका बजावते. विद्यार्थी हे अनुकरणप्रिय असतात. विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना वाव देणारे विविध उपक्रम महाविद्यालयामध्ये विविध विभागातर्फे राबविण्यात येत असतात. त्याचे आयोजन, नियोजन विद्यार्थ्यांवर असते. विविध भित्तीपत्रक लिहिणे, कार्यक्रमाचे नियोजन, सूत्रसंचलन अशा अनेक जबाबदाऱ्या विद्यार्थी लिलया सांभाळतात.

कार्यक्रमाला आलेल्या प्रमुख पाहुण्यांच्या विचाराचा, ज्ञानाचा प्रभाव प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष विद्यार्थ्यांवर पडतो. त्यांच्या विचाराला चालना मिळते. ते विचार त्यांना अस्थिर करतात. त्यावेळी त्यांच्या हातामध्ये लेखणी येते. लेखणीच्या माध्यमातून ते व्यक्त होतात, मोकळे होतात. आपल्या हातून डोक्यातील विचार शब्दबद्ध झाले की त्यांना एक वेगळा आनंद मिळतो. पण लिहिलेले कुठेतरी प्रकाशित झाले पाहिजे याची रूखरूख त्यांच्या मनात असते. विद्यार्थी अवस्थेमध्ये असे माध्यम उपलब्ध झाले की त्यांना प्रेरणा मिळते. वार्षिक अंकाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना आविष्कृत होण्यासाठी संधी उपलब्ध करून दिली जाते.

प्रत्येक वर्षी वार्षिक अंक विविध विषय घेऊन येत असतो. ते विषय विद्यार्थ्यांपर्यंत प्रत्येक विभाग सूचना काढून, प्रत्यक्ष पोहचवते. त्यानंतर विद्यार्थी विचारमंथन करून आपली लेखणी चालवतात. यावर्षी विद्यार्थ्यांना विचारप्रेरित करायला लावणारा व लेखनासाठी प्रेरित करणारा विषय 'भारतीय स्वातंत्र लढा' हा देण्यात आला. १५ ऑगस्ट १९४७ ला भारताला स्वातंत्र्य मिळाले. इंग्रजांच्या जोखडात अडकलेल्या भारताला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी अनेकांनी प्राणाची आहुती दिली. अनेक लढवय्ये आपआपल्या पद्धतीने लढले. अबालवृद्धांपासून, स्त्री-पुरूष सर्वांचे योगदान या स्वातंत्र्य लढ्याला लाभले.

इंग्रजांच्या जोखडातून भारताला मुक्त करण्यासाठी वेगवेगळ्या क्रांती घडल्या. यामध्ये साहित्यिकांचीही

भूमिका महत्त्वाची ठरली. क्रांती करणारे विचार त्यांनी साहित्यातून पेरले. यातून अनेक मशाली पेटून उठल्या. प्रत्येकाचे रक्त सळसळू लागले. फक्त एकच विचार त्यांच्या डोक्यामध्ये घोळत होता तो म्हणजे 'स्वातंत्र्य'. या स्वातंत्र्यवीरांच्या आठवणीला उजाळा देण्यासाठी, त्यांच्या बलिदानाचे स्मरण करण्यासाठी मुद्दाम होऊन हा विषय देण्यात आला. कारण स्वातंत्र्य मिळाले आणि आम्ही आता सुखावलो. मागील सर्व गोष्टी विसरलो. संघर्ष, अपयश या गोष्टीची आम्हाला सवय राहिली नाही. थोडेसे दु:ख जीवनामध्ये आल्यानंतर आजची पिढी दिशाहीन बनत आहे. आत्महत्येसारखा मार्ग निवडत आहे. त्यांना संघर्ष, परिश्रम, हालअपेष्टा काय असतात हे कळावे, तोंड देण्याचे बळ यावे म्हणून हा प्रेरणादायी विषय त्यांना देण्यात आला.

महापुरूष, समाजसेवक, तत्कालीन राजे यांनी तळहातावर प्राण घेऊन लढा दिला. कधीच खचले नाहीत, हार मानली नाही. शेवटच्या श्वासापर्यंत लढत राहिले. हा प्रेरणादायी इतिहास वाचल्यानंतर नक्कीच यशस्वी होण्याचे बळ येईल, प्रेरणा मिळेल असे वाटले त्यामुळे भारतीय स्वातंत्र्य लढा हा विषय दिला. खरोखरच विद्यार्थ्यांचे लेखन पाहून आम्हाला आनंद झाला. विद्यार्थ्यांनी अतिशय अभ्यासपूर्वक लेखन केले. त्यांना मराठी विभाग डॉ.नरसिंग कदम, इंग्रजी विभागासाठी डॉ.माने पी.डी., हिंदी विभाग प्रा.बालाजी सूर्यवंशी, उर्दू विभाग डॉ.एम.एफ.नदाफ, संस्कृत विभाग डॉ.शिंदे एन.डी. यांचे मार्गदर्शन लाभले. किसान अंकाला प्रेरणा देण्याचे काम संस्थेचे अध्यक्ष मा.श्रीरंगराव पाटील एकंबेकर साहेब, सचिव मा.पी.टी.शिंदे साहेब व कार्यकारिणी सदस्य नेहमी करत असतात. महाविद्यालयाचे प्र.प्राचार्य डॉ.ए.एम.नवले यांचे मार्गदर्शन व आयोजन-नियोजन मध्ये सहकार्य लाभले. किसान अंक दर्जेदार व्हावा यासाठी संपादक मंडळातील सर्वांनी मेहनत घेतली. प्राध्यापक, ग्रंथपाल, प्रबंधक, शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांचाही यात सिंहाचा वाटा लाभला. पांढरे ऑफसेट यांचेही सहकार्य लाभले. स्वातंत्र्य संग्रामातील योद्धांचा इतिहास आपल्याला प्रेरणा देणारा ठरेल. किसान अंकाचे आपण मनापासून स्वागत कराल अशी अपेक्षा बाळगतो.

डॉ.नरसिंग कदम
कार्यकारी संपादक

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर

कार्यकारिणी मंडळ

१)	मा.श्री.श्रीरंगराव ज्ञानोबा पाटील	अध्यक्ष
२)	मा.श्री.माधवराव किशनराव पाटील	उपाध्यक्ष
३)	मा.श्री.पांडुरंगराव तुळशीराम शिंदे	सचिव
४)	मा.श्री.हिरागीर सिद्धगीर गिरी	सहसचिव
५)	मा.श्री.गुंडेराव भाऊराव पाटील	कोषाध्यक्ष
६)	मा.श्री.ज्ञानदेव रामभाऊ झोडगे	सदस्य
७)	मा.श्री.रामराव नारायणराव एकंबे	सदस्य
८)	मा.श्री.काकासाहेब गोविंदराव पाटील	सदस्य
९)	मा.श्री.भिमराव नरसिंगराव पाटील	सदस्य

शिवाजी महाविद्यालय, उदगीर

महाविद्यालय विकास समिती

१)	मा.श्री.श्रीरंगराव ज्ञानोबा पाटील	अध्यक्ष
२)	मा.श्री.पांडुरंगराव तुळशीराम शिंदे	सदस्य
३)	मा.श्री.काकासाहेब गोविंदराव पाटील	सदस्य
४)	मा.श्री.भिमराव नरसिंगराव पाटील	सदस्य
५)	डॉ.रामकिशन मुकुंदराव मांजरे	सदस्य - (प्राचार्य नियुक्त विभाग प्रमुख प्रतिनिधी)
६)	डॉ.विश्वनाथ किशनराव भालेराव	सदस्य - (प्राध्यापक प्रतिनिधी)
७)	डॉ.दत्तात्रय बाबुराव कोनाळे	सदस्य - (प्राध्यापक प्रतिनिधी)
८)	डॉ.उर्मिला करबसया शिरसे	सदस्य - (महिला प्राध्यापक प्रतिनिधी)
९)	श्री.रविशंकर मारूती लाडके	सदस्य - (शिक्षकेत्तर कर्मचारी प्रतिनिधी)
१०)	डॉ.विष्णू मनोहर पवार	सदस्य - (खटअउ समन्वयक)
११)	श्री.शशिकांत जनार्दन जाधव	सदस्य - (समाजसेवा प्रतिनिधी)
१२)	श्री.गंगाधरराव संभाजीराव दापकेकर	सदस्य - (शिक्षण तज्ज्ञ प्रतिनिधी)
१३)	श्री.रमेश नागप्पा अंबरखाने	सदस्य - (उद्योजक प्रतिनिधी)
१४)	डॉ.ज्ञानोबा बाबुराव मुळे	सदस्य - (संशोधन तज्ज्ञ व माजी विद्यार्थी प्रतिनिधी)
१५)	कु.आदिती दत्ता अदावळे	सदस्य - (विद्यार्थी/विद्यार्थिनीं प्रतिनिधी)
१६)	डॉ.अरविंद माणिकराव नवले	सदस्य - (प्र.प्राचार्य शिवाजी महाविद्यालय,उदगीर)

शालेय समिती सदस्य

१)	मा.श्री.श्रीरंगराव ज्ञानोबा पाटील	अध्यक्ष
२)	मा.श्री.पांडुरंगराव तुळशीराम शिंदे	सदस्य
३)	मा.श्री.काकासाहेब गोविंदराव पाटील	सदस्य
४)	मा.श्री.भिमराव नरसिंगराव पाटील	सदस्य
५)	श्री.विलास रामराव भोसले	सदस्य (शिक्षक प्रतिनिधी)
६)	श्री.बालाजी किशनराव पाटील	सदस्य (शिक्षकेत्तर कर्मचारी प्रतिनिधी व प्रबंधक)
७)	डॉ.अरविंद माणिकराव नवले	सदस्य सचिव (प्र.प्राचार्य शिवाजी महाविद्यालय,उदगीर)

आमचे प्रेरणास्थान
किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर
कार्यकारिणी मंडळ

श्री.श्रीरंगराव ज्ञानोबा पाटील
अध्यक्ष

श्री.माधवराव किशनराव पाटील
उपाध्यक्ष

श्री.पांडुरंग तुळशीराम शिंदे
सचिव

श्री.हिरागीर सिद्धगीर गिरी
सहसचिव

श्री.गुंडेराव भाऊराव पाटील
कोषाध्यक्ष

श्री.ज्ञानदेव रामभाऊ झोडगे
का.सदस्य

श्री.रामराव नारायणराव एकंबे
का.सदस्य

श्री.काकासाहेब गोविंदराव पाटील
का.सदस्य

श्री.भिमराव नरसिंगराव पाटील
का.सदस्य

डॉ.अरविंद एम. नवले

प्र.प्राचार्य

उपप्राचार्य डॉ.एस.व्ही.जगताप

उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे

उपप्राचार्य प्रा.व्ही.आर.भोसले (कनिष्ठ म.)

प्रबंधक श्री.बी.के.पाटील

पर्यवेक्षक प्रा.जी.जी.सूर्यवंशी (कनिष्ठ म.)

स्टाफ फोटो

प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व अंतर्गत गुणवत्ता हमी कक्षाचे समन्वयक डॉ.व्ही.एम.पवार सोबत IQAC सदस्य (Team IQAC)

प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे सोबत वरिष्ठ महाविद्यालयातील प्राध्यापक

प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले कनिष्ठ महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य प्रा.व्ही.आर.भोसले, पर्यवेक्षक प्रा.जी.जी.सूर्यवंशी यांच्या सोबत कनिष्ठ महाविद्यालयातील प्राध्यापक

स्टाफ फोटो

प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे कार्यकारी संपादक डॉ.नरसिंग कदम सोबत किसान २०२३-२०२४ संपादकीय मंडळ

प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, प्रबंधक श्री.बी.के.पाटील, अधिक्षक श्री.व्ही.डी.गुरनाळे सोबत कार्यालयीन व शिक्षकेत्तर कर्मचारी वर्ग

मा.प्राचार्य व उपप्राचार्य सोबत महाविद्यालयातील सर्व कर्मचारी वृंद (Team SMU)

नॅक मूल्यांकन व पुनर्मूल्यांकन प्रमाणपत्र

राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग का स्वायत्त संस्थान

NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL

An Autonomous Institution of the University Grants Commission

Certificate of Accreditation

The Executive Committee of the National Assessment and Accreditation Council on the recommendation of the duly appointed Peer Team is pleased to declare the

Kisan Shikshan Prasarak Mandal's

Shivaji Mahavidyalaya

Udgir, Dist. Latur, affiliated to Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Maharashtra

Accredited

at the B++ level

Date : February 16, 2004

Director

Quality Profile

Name of the Institution : Kisan Shikshan Prasarak Mandal's Shivaji Mahavidyalaya

Place : Udgir, Dist. Latur, Maharashtra

Criterion	Criterion Score (Ci)	Weightage (Wi)	Criterion X Weightage (Ci x Wi)
I. Curricular Aspects	70	10	700
II. Teaching-learning and Evaluation	90	40	3600
III. Research, Consultancy and Extension	80	05	400
IV. Infrastructure and Learning Resources	80	15	1200
V. Student Support and Progression	80	10	800
VI. Organisation and Management	80	10	800
VII. Healthy Practices	80	10	800
		100	$\Sigma C_i W_i = 8300$

$$\text{Institutional Score} = \frac{\Sigma C_i W_i}{\Sigma W_i} = \frac{8300}{100} = 83.00$$

Director

राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग का स्वायत्त संस्थान

NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL

An Autonomous Institution of the University Grants Commission

Certificate of Accreditation

The Executive Committee of the National Assessment and Accreditation Council on the recommendation of the duly appointed Peer Team is pleased to declare the

Kisan Shikshan Prasarak Mandal's

Shivaji Mahavidyalaya

Udgir, Dist. Latur,

affiliated to Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Maharashtra as

Accredited

with CGPA of 2.78 on four point scale

at B grade

valid up to November 14, 2020

Date : November 15, 2015

Director

EC(SC)/10/A&A/62

राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग का स्वायत्त संस्थान

NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL

An Autonomous Institution of the University Grants Commission

Quality Profile

Name of the Institution : Kisan Shikshan Prasarak Mandal's Shivaji Mahavidyalaya

Place : Udgir, Dist. Latur, Maharashtra

Criteria	Weightage (W_i)	Criterion-wise Weighted Grade Point (C_i-WGP_i)	Criterion-wise Grade Point Averages (C_i-WGP_i/W_i)
I. Curricular Aspects	100	300	3.00
II. Teaching-Learning and Evaluation	350	1010	2.89
III. Research, Consultancy and Extension	150	360	2.40
IV. Infrastructure and Learning Resources	100	270	2.70
V. Student Support and Progression	100	280	2.80
VI. Governance, Leadership & Management	100	290	2.90
VII. Innovations and Best Practices	100	270	2.70
Total	$\sum_{i=1}^{7} W_i = 1000$	$\sum_{i=1}^{7} (C_i\text{-}WGP_i) = 2780$	

$$\text{Institutional CGPA} = \frac{\sum_{i=1}^{7}(C_i\text{-}WGP_i)}{\sum_{i=1}^{7} W_i} = \frac{2780}{1000} = 2.78$$

Grade = B   Descriptor = GOOD

Date : November 15, 2015

Director

EC(SC)/10/A&A/62

Our Quality Measures

Registration Certificate

Accredited Registrar - 110012A

This is to certify that

SHIVAJI MAHAVIDYALAYA, UDGIR.

TEHSIL UDGIR, DISTRICT LATUR - 413517, MAHARASHTRA, INDIA

has been assessed by RAPL and found to comply with the requirements of

ISO 9001 : 2015

Quality Management Systems

For the following activities:

PROVIDING THE VARIOUS COURSES OF GRADUATE, POST GRADUATE, AND RESEARCH LEVEL FOR THE STREAMS OF ARTS, COMMERCE AND SCIENCE.

Certificate Number: E2024016464
Date of certification: 10/01/2024
Ist Surveillance on or before: 09/01/2025
IInd Surveillance on or before: 09/01/2026
Certification Valid Until: 09/01/2027

Director (Certification)
Royal Assessments Pvt. Ltd.

EGAC IAF

Energy Audit Certificate

This is to certify that following utility has carried out College building Energy Audit in recognition of the organizations efforts for sustainable development.

Name of the Institute	:	**SHIVAJI MAHAVIDYALAYA** Udgir Dist. Latur (Maharashtra)
Date of Energy Audit	:	24.04.2023
Name of Energy Auditor	:	**KEDAR KHAMITKAR** Certified by BEE (Bureau of Energy Efficiency) Ministry of Power, Govt. of India
EA Certificate No. EA/04/2023/012/SMU	:	

Kedar Khamitkar
Energy Auditor

Kedar Khamitkar & Associates, Latur

ISO 9001-2015 Certified

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

SWAMI RAMANAND TEERTH MARATHWADA UNIVERSITY, NANDED

Certificate of Academic and Administrative Audit

I am directed to inform that:

The Academic Council of the University, on the recommendation of the duly constituted Committee for Academic and Administrative Audit as per the Maharashtra Public Universities Act, 2016, is pleased to declare that Shivaji Mahavidyalaya, Udgir, Tq. Udgir, Dist. Latur has been audited during the academic year 2020-21. The score obtained by the said college/institute is as given below:

Sr. No.	Criteria	Maximum Score	Obtained Score	Percentage of score
01.	Governance and Policy Making	40	40	100.00
02.	Infrastructure and Student Amenities	240	237	98.75
03.	Management of Finance	40	35	87.50
04.	Administrative Criteria	60	60	100.00
05.	Academic Criteria	180	178	98.89
06.	Socio-Economic Criteria	20	20	100.00
	Total	580	570	98.27

The college has received overall **Grade 'O'** with 98.27%

This Certificate is valid up February 07, 2025

Place: Nanded
Date : February 08, 2022

Deputy Registrar
(Affiliation Section)

GREEN AUDIT CERTIFICATE

This certificate has been awarded to

SHIVAJI MAHAVIDYALAYA
Udgir Dist. Latur (Maharashtra)

in recognition of the organizations efforts for sustainable development.

महाऊर्जा

Kedar Khamitkar
Energy Auditor

Kedar Khamitkar & Associates, Latur

ISO 9001-2015 Certified

Issued Date : 25/04/2023

ऊर्जा संवर्धन

राष्ट्रीय सेवा योजना तर्फे आयोजित ‘Growing Together’ संकल्पने अंतर्गत वृक्षारोपण, वृक्षदान व विशेष वार्षिक शिबिर, मौंजे बामणी येथील क्षणचित्रे

प्रमुख अतिथी मा.उपजिल्हाधिकारी श्री.सुशांत शिंदे, मा.संचालक, परीक्षा व मूल्यमापन डॉ.दिगंबर नेटके, मा.संचालक रासेयो डॉ.मल्लिकार्जुन करजगी, स्वा.रा.ती.म.वि.नांदेड व किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे मा.अध्यक्ष श्री.श्रीरंगराव पाटील एकंबेकर, मा.उपाध्यक्ष श्री.माधवराव पाटील, मा.सचिव श्री.पी.टी.शिंदे, मा.सहसचिव हिरागीर गिरी, मा.कोषाध्यक्ष श्री.गुंडेराव पाटील, मा.का.सदस्य.ज्ञानादेव झोडगे तसेच श्री.शाम डावळे, प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, रासेयोचे कार्यक्रमाधिकारी व स्वयंसेवक विद्यार्थी, बामणीच्या सरपंच सौ.पार्वती बिरादार, श्री.राजकुमार बिरादार व ग्रामस्थ

१२ वी विज्ञान (Science) शाखेतील मार्च-एप्रिल-२०२४ परीक्षेतील आमच्या गुणवंत विद्यार्थ्यांचे हार्दिक अभिनंदन !

श्रीनिवास पांडे
HSC 79.83 %

सरस्वती सुकने
HSC 78.83 % संस्कृत - १००

ऋषिकेश नरवाडे
HSC 78.50 %

मानसी पाटील
HSC 77.67 %

प्रतीक्षा मोरे
HSC 75.33 %

१२ वी कला (Arts) शाखेतील मार्च-एप्रिल-२०२४ परीक्षेतील आमच्या गुणवंत विद्यार्थ्यांचे हार्दिक अभिनंदन !

दीक्षा भूसागरे
HSC 88.17 %
समाज-91, राज्य - 91
अर्थशास्त्र-92, हिंदी - 90

श्रद्धा जोशी
HSC 87.00 %
अर्थशास्त्र-94, समाज-93
मराठी-92, इतिहास - 90

वेदांती पाटील
HSC 83.67 %
राज्य-92, अर्थशास्त्र-94
इतिहास-90

श्रीनिवास शिंदे
HSC 79.50 %
इतिहास-92

नंदिनी आवलकोंडे
HSC 77.00 %
समाजशास्त्र-88

नंदिनी चौधरी
HSC 76.88 % समाज-88

ओमकार कंजे
HSC 76.17 % राज्य-94

तनुजा लोहकरे
HSC 75.83 %

श्रेया गायकवाड
राज्यशास्त्र - 96

संध्याराणी सूर्यवंशी
राज्यशास्त्र - 92

१२ वी वाणिज्य (Commerce) शाखेतील मार्च-एप्रिल-२०२४ परीक्षेतील आमच्या गुणवंत विद्यार्थ्यांचे हार्दिक अभिनंदन !

रिशा गंभीरे
HSC 91.50%
Eco.-99,EBK-99
Hindi-92

गौरी पारीख
HSC 91.17%
SP-93,Eco.-94
EBK-98

आशीष कुलकर्णी
HSC 84.67%
Eco.-90,EBK-90

प्रथमेश महिंद्रकर
HSC 83.67%
Eco.-95,SP-91

वैष्णवी वडले
HSC 81.67%
EBK-94,SP-91

इरफत मुंजेवार
HSC 80.00%
SP-92

स्वाती टोंपे
HSC 79.67%

गायत्री जाधव
HSC 79.33 %

सत्यम बेद्रे
HSC 79.33 %

संकेत जाधव
HSC 78.83 %
Eco.-95

सुकन्या बिरादार
HSC 77.17 %
Hindi - 90

सय्यद हिना
HSC 75.33 %
Hindi - 91

मोहिनी कोनाळे
HSC 75.00 %

शिवाजी महाविद्यालय, उदगीर

प्राध्यापक यादी वरिष्ठ महाविद्यालय

१.	डॉ. ए. एम. नवले –	प्र.प्राचार्य तथा इंग्रजी विभागप्रमुख
२.	डॉ.एस.व्ही.जगताप –	उपप्राचार्य तथा गणित विभागप्रमुख
३.	डॉ.आर.एम.मांजरे –	उपप्राचार्य तथा समाजशास्त्र विभागप्रमुख
४.	डॉ.एच.ए.तिरपुडे –	रसायनशास्त्र विभागप्रमुख
५.	डॉ.एन.ए.कदम –	मराठी विभाग
६.	डॉ.एम.एफ.नदाफ –	उर्दू विभागप्रमुख
७.	डॉ.एल.एच.पाटील –	अर्थशास्त्र विभागप्रमुख
८.	डॉ.एच.डब्लू.कुलकर्णी –	वाणिज्य विभागप्रमुख
९.	डॉ.एस.व्ही.शिंदे –	मराठी विभाग
१०.	डॉ.व्ही.डी.गायकवाड –	राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
११.	डॉ.एम.एन.शेख –	उर्दू विभाग
१२.	डॉ.डी.बी.कोनाळे –	वाणिज्य विभाग
१३.	डॉ.ए.सी.आकडे –	इंग्रजी विभाग
१४.	डॉ.व्ही.के.भालेराव –	हिंदी विभागप्रमुख
१५.	प्रा.एन.ए.खान –	क्रीडा विभागप्रमुख
१६.	डॉ.एस.एम.कोनाळे –	राज्यशास्त्र विभाग
१७.	डॉ.एस.डी.सावंत –	इतिहास विभागप्रमुख
१८.	डॉ.सी.जे.देशमुख –	अर्थशास्त्र विभाग
१९.	प्रा.आर.बी.येड्तकर –	दुग्धशास्त्र विभागप्रमुख
२०.	डॉ.डी.बी.मुळे –	रसायनशास्त्र विभाग
२१.	डॉ.ए.एस.टेकाळे –	रसायनशास्त्र विभाग
२२.	डॉ.आर.पी.बिरादार –	वनस्पतीशास्त्र विभागप्रमुख
२३.	डॉ.यू.के.सिरसे –	प्राणीशास्त्र विभागप्रमुख
२४.	डॉ.व्ही.एम.पवार –	ग्रंथपाल
२५.	प्रा.बी.पी.सूर्यवंशी –	हिंदी विभाग
२६.	डॉ.एस.डी.निटुरे –	प्राणीशास्त्र विभाग
२७.	डॉ.एस.व्ही.चाटे –	वनस्पतीशास्त्र विभाग
२८.	डॉ.पी.डी. माने –	इंग्रजी विभाग
२९.	प्रा.एस.एस.पावडे –	रसायनशास्त्र विभाग
३०.	डॉ.ए.एच.पाटील –	समाजशास्त्र विभाग
३१.	डॉ.व्ही.व्ही.जाधव –	भौतिकशास्त्र विभागप्रमुख
३२.	प्रा.एच.एम.ढगे –	भौतिकशास्त्र विभाग

कनिष्ठ महाविद्यालयातील शिक्षक वृंद

प्र.प्राचार्य – डॉ. ए. एम. नवले

उपप्राचार्य – श्री भोसले व्ही.आर.

पर्यवेक्षक – श्री सूर्यवंशी जी.जी.

०१.	श्री.पवार व्ही.पी.	– वनस्पतीशास्त्र
०२.	डॉ.शिंदे एन.डी.	– संस्कृत
०३.	श्री.मलकमपट्टे सी.जी.	– इंग्रजी
०४.	श्री.गिरी आर.पी.	– रसायनशास्त्र
०५.	श्री.कांदे एन.टी.	– भौतिकशास्त्र
०६.	श्री.पवार एस.टी.	– गणित
०७.	श्रीमती कांबळे एस.वाय.	– वनस्पतीशास्त्र
०८.	श्रीमती जाधव एस.जे.	– अर्थशास्त्र
०९.	श्री.मोरे एम.के.	– वाणिज्य
१०.	श्री.साळुंखे एस.एस.	– इंग्रजी
११.	श्रीमती पाटील एम.सी.	– वनस्पतीशास्त्र
१२.	श्री.बिरादार एम.बी.	– गणित
१३.	श्रीमती मोरे एम.यू.	– रसायनशास्त्र
१४.	श्री.पाटील ए.के.	– हिंदी
१५.	श्री.बिरादार डी.टी.	– रसायनशास्त्र
१६.	श्री.पाटील व्ही.एस.	– रसायनशास्त्र
१७.	श्री.पाटील एस.एस.	– इतिहास
१८.	श्री.माने जी.व्ही.	– क्रीडा शिक्षक
१९.	श्री.शेरे एस.बी.	– प्राणीशास्त्र
२०.	श्री.मोरे ए.एस.	– गणित
२१.	श्री.बिरादार बी.डी.	– राज्यशास्त्र
२२.	श्रीमती बिरादार आर.बी.	– प्राणीशास्त्र
२३.	श्री.मोरे एस.डी.	– वनस्पतिशास्त्र
२४.	श्री.मटके डी.एम.	– समाजशास्त्र

द्विलक्षी विना अनुदानित अभ्यासक्रम शिक्षक वृंद

१.	श्री.मोरे आर.डी.	– संगणकशास्त्र
२.	श्री.अनंतवाळ ए.आर.	– वाणिज्य
३.	श्री.गंभीरे ए.एस.	– इलेक्ट्रॉनिक्स

शिक्षकेत्तर कर्मचारी

०१.	श्री. पाटील बालाजी किशनराव	– प्रबंधक
०२.	श्री. गुरनाळे विष्णूदास ज्ञानोबा	– अधीक्षक
०३.	श्री. लाडके रविशंकर मारोती	– मुख्य लिपीक
०४.	सौ. देवनाळे प्रतिभा हणमंतराव	– क.लघुलेखक
०५.	सौ. शेडोळे प्रतिभा मल्लिकार्जुन	– सहाय्यक ग्रंथपाल
०६.	श्री. पाटील बाळासाहेब गणपतराव	– प्रयोगशाळा सहाय्यक
०७.	श्री. मुंडे संजय मधुकर	– प्रयोगशाळा सहाय्यक
०८.	श्री. वळवी सुनील काशीनाथ	– प्रयोगशाळा सहाय्यक
०९.	श्री. राठोड मोहन रामराव	– प्रयोगशाळा सहाय्यक
१०.	श्री. कदम पांडुरंग माधवराव	– कनिष्ठ लिपीक
११.	श्री. तोंडचिरकर सुधीर सोपानराव	– वरिष्ठ लिपीक
१२.	श्री. जगताप कमलाकर विश्वनाथ	– कनिष्ठ लिपिक
१३.	श्री. नागरगोजे सखाराम अप्पाराव	– कनिष्ठ लिपिक
१४.	श्रीमती नावंदे उषा तुकाराम	– कनिष्ठ लिपिक
१५.	श्री. काशीमपुरे सुभाष माधवराव	– प्रयोगशाळा सहाय्यक
१६.	श्री. गिरी अरूण लक्ष्मणराव	– कनिष्ठ लिपीक
१७.	श्री. स्वामी ब्रह्मानंद गुरूलिंग	– ग्रंथालय लिपिक
१८.	श्री. जाधव भीम विश्वनाथ	– प्रयोगशाळा परिचर
१९.	श्री. मालुसरे रामदास ब्रह्माजी	– प्रयोगशाळा परिचर
२०.	श्री. गुंगेवाड सूर्यकांत गोविंदराव	– प्रयोगशाळा परिचर
२१.	श्री. चिखले बालाजी गोविंदराव	– प्रयोगशाळा परिचर
२२.	श्री. झोले तुकाराम संभाजी	– प्रयोगशाळा परिचर
२३.	श्री. गायकवाड मनोहर हुलाजी	– प्रयोगशाळा परिचर
२४.	श्री. फावडे ज्ञानेश्वर ईश्वरराव	– प्रयोगशाळा परिचर

२५.	श्री. बिरादार दिलीप पंढरीनाथ	– प्रयोगशाळा परिचर
२६.	श्री. बिरादार अनिल रामराव	– प्रयोगशाळा परिचर
२७.	श्री. जाधव गोविंद व्यंकटराव	– प्रयोगशाळा परिचर
२८.	श्री. बिरादार सुभाष जयवंतराव	– प्रयोगशाळा परिचर
२९.	श्री. म्हेत्रे शिवाजी माणिकराव	– प्रयोगशाळा परिचर
३०.	श्री. बन सदानंद सोमनाथ	– प्रयोगशाळा परिचर
३१.	श्री. बिरादार रामकिशन पुंडलिकराव	– प्रयोगशाळा परिचर
३२.	श्री. उदगीरे देवीदास शेषराव	– प्रयोगशाळा परिचर
३३.	श्री. एकंबेकर राजेंद्र रामराव	– प्रयोगशाळा परिचर
३४.	श्री. बापूरे सतीश रामचंद्र	– ग्रंथालय परिचर
३५.	श्री. वाघमारे गणेश रामचंद्र	– प्रयोगशाळा परिचर
३६.	श्री. पाटील विजयकुमार तानाजी	– प्रयोगशाळा परिचर
३७.	श्री. बसगोंडा राजकुमार अर्जुनराव	– ग्रंथालय परिचर
३८.	श्री. क्षीरसागर शिवाजी काशीनाथ	– प्रयोगशाळा परिचर
३९.	श्री. शिंदे अनिल नारायण	– प्रयोगशाळा परिचर
४०.	श्री. सूर्यवंशी बंडेप्पा गोविंद	– प्रयोगशाळा परिचर
४१.	श्री. चौधरी तुकाराम दादाराव	– ग्रंथालय परिचर
४२.	श्री. नाईक दिवाकर किशनराव	– ग्रंथालय परिचर
४३.	श्री. दरवेशवार रमाकांत दशरथ	– प्रयोगशाळा परिचर
४४.	श्री. चोपडे शिवाजी अशोक	– प्रयोगशाळा परिचर
४५.	श्री. हराळे नारायण गोविंद	– ग्रंथालय परिचर
४६.	श्रीमती गिरी रेखा हिरागीर	– प्रयोगशाळा परिचर
४७.	श्री. शेंडगे नितिन विलास	– प्रयोगशाळा परिचर
४८.	श्री. कांबळे विलास नारायण	– सेवक

विद्यापीठ गीत

विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा
मानवतेचा मंगलमय हा इथे खेळतो विश्ववारा ।। धृ ।।
तेजोमय उजळिते प्रकाश
श्रमाचे, कष्टाचे आकाश
संपविते सौदामिनी, युगांचा अंधार सारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।। १ ।।
चंदनाची व्रतस्थ भूमि
प्रज्ञा, प्रतिभा गगनगामी
समतेची ममतेचा हा साधनेचा अढळ तारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।। २ ।।
बुद्धकरुणेचा विहार इथे
शिवरायाचा आचार इथे
निरंतर न्यायासाठी स्वातंत्र्याचा इथे पहारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।। ३ ।।
विचार-विवेक विज्ञानाचे
ज्ञानतीर्थ हे महात्मतेचे
मातीच्या मोहराचा गोदावरीचा इथे किनारा
विद्येची अन् पवित्रतेची इथे वाहते ज्ञानधारा ।। ४ ।।

– फ. मुं. शिंदे

शिवाजी महाविद्यालय गीत

किसान शिक्षण प्रसारकाची ध्येयासक्ती महान
शिवरायांचे नाव मंदिरा जागवतो अभिमान ॥ धृ ॥
विज्ञानाचा वारू हाती मनी नांदते कला
स्वावलंबना प्राधान्य देई वाणिज्यचा झुला
धुळाक्षरांना गिरवीत पिढ्या शिकल्या तंत्रज्ञान
शिवरायांचे नाव मंदिरा जागवतो अभिमान ॥ १ ॥
दीनदुबळ्यांच्यासाठी उभारीले वसतिगृह
रानमाणसांच्या वाटा जोजवतो दीपगृह
बृम्हांडाचा ठाव घेतसे इथले नवनिर्माण
शिवरायांचे नाव मंदिरा जागवतो अभिमान ॥ २ ॥
वाहे बाजूस मायमांजरा मराठवाडी माती
सीमावर्ती गावांसाठी आमच्या मनात प्रीती
बालाघाटी पुण्यधाम हे उद्दालीकाचे ठाण
शिवरायांचे नाव मंदिरा जागवतो अभिमान ॥ ३ ॥
नवयुगाचा माणूस घडतो इथल्या मातीमध्ये
मानवतेचा धर्म नांदतो अवघ्या जातीमध्ये
तरुणाईच्या मनात रूजवतो देशाभिमान
शिवरायांचे नाव मंदिरा जागवतो अभिमान ॥ ४ ॥
ज्ञानपंढरी संकुलात या नित्य बलोपासना
सुदृढ बाहू साद घालती दृढनिश्चयी मना
संस्काराच्या नभांगणावर कोरतो लेणी ऊर्जावान
शिवरायांचे नाव मंदिरा जागवतो अभिमान ॥ ५ ॥
शाहू फुल्यांचा विचार इथे कर्मविरांचा आचार इथे
तेलवात समतेची पाजळून चेतविले पलिते
बहुजनांच्या हितासुखास्तव झिजवित राहू प्राण
शिवरायांचे नाव मंदिरा जागवतो अभिमान ॥ ६ ॥

– कवी : चंद्रशेखर मलकमपट्टे

विविध अहवाल
२०२३-२४

विविध अहवाल

	पृ.क्र.
क्रीडा विभाग	१७
राष्ट्रीय सेवा योजना (N.S.S.)	२१
राष्ट्रीय छात्र सेना (N.C.C.)	२३
जिजामाता मुलींचे वसतिगृह	२३
ग्रंथालय	२४
सांस्कृतिक विभाग	२६
जयंती, स्मृतिदिन व राष्ट्रीय दिन	२७

क्रीडा विभाग वार्षिक अहवाल २०२३-२४

१. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय बुद्धिबळ पुरुष स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग, **कोयले सक्षम बालाजी** बी.एस्सी. द्वितीय वर्ष या खेळाडूची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

२. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **योगा पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघास तृतीय पारितोषिक, सहभाग.

३. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **योगा महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघास द्वितीय पारितोषिक **कु.तेलंगे पल्लवी राजकुमार** एम.कॉम प्रथम वर्ष या खेळाडूची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड ब सहभाग.

४. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **बॉक्सिंग पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाचा खेळाडू पडोळे **प्रणव विनोदराव** बी.ए.प्रथम वर्ष ८२ किलो ग्राम वजन गटात द्वितीय क्रमांक व **बिरादार बस्वराज सूर्यकांत** बी.कॉम. प्रथम वर्ष ६५ किलो ग्रॅम वजन गटात व्दितीय क्रमांक व इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड.

५. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **बास्केट बॉल महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघास व्दितीय पारितोषिक **कु.खोबे गौरी निरंजन** बी एस्सी. प्रथम वर्ष, **कु.पवार राजश्री नरसिंग** बी एस्सी. तृतीय वर्ष **कु.काटेकर अक्षता प्रल्हाद** बी.कॉम. व्दितीय वर्ष या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

६. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **बॉस्केट बॉल पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघास व्दितीय पारितोषिक, **कोनाळे मारुती बाबुराव** बी.कॉम. तृतीय वर्ष, **सूर्यवंशी प्रवीण सुग्रीव** बी.ए.तृतीय वर्ष या खेळाडुंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

७. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **बॅडमिंटन महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग **कु.चौधरी अजिजा मोहम्मद रफिक** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष व **कु.खोबे गौरी निरंजन** बी.एस्सी. प्रथम वर्ष या खेळाडुंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

८. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **बैडमिंटन पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग.

९. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **टेबल टेनिस महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने तृतीय क्रमांक पटकावले **कु.बुंद्राळे प्रतीक्षा नरसिंगराव** बी.ए.तृतीय वर्ष व **कु.पठाण नाजिया उमरखान** बी.ए.प्रथम वर्ष या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

१०. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **टेबल टेनिस पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने व्दितीय क्रमांक पटकावले **बिरादार संगमेश्वर धोंडिबा** बी.एस्सी व्दितीय वर्ष या खेळाडूची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

११. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **खो-खो महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने चतुर्थ स्थान पटकावले **कु.तेलंगे साक्षी दिलीप** बी.ए.प्रथम वर्ष या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

१२. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **व्हॉलीबॉल पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग.

जाधव संगमेश्वर राजकुमार बी.ए.प्रथम वर्ष या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

१३. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय व्हॉलीबॉल महीला स्पर्धेत महाविद्यालयाचा संघ प्रथम **कु.खोबे गौरी निरंजन** बी.एस्सी. प्रथम वर्ष, **कु.सुकणे प्रतीक्षा सतिश** बी.एस्सी. तृतीय वर्ष **कु.भोसले सेजल श्रीमंत** बी.ए.व्दितीय वर्ष, **कु.बोयने भागयश्री विठल** बी.ए.प्रथम वर्ष **कु.रायकवाडे अमृता नागनाथ** या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

१४. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **फुटबॉल पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघ सहभाग **शेख अजान जावेद** बी.ए.व्दितीय वर्ष या खेळाडूची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

१५. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **कबड्डी महीला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा व्दितीय क्रमांक **कु.खोबे गौरी निरंजन** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष **कु.रायकवाडे अमृता नागनाथ** बी.एस्सी.तृतीय वर्ष, या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

१६. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **कबड्डी पुरूष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग.

१७ आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **क्रिकेट महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा व्दितीय क्रमांक **कु.खोबे गौरी निरंजन** बी.एस्सी प्रथम वर्ष, **कु. रायकवाडे अमृता नागनाथ** बी.एस्सी.तृतीय वर्ष, **कु.नामदे इंदू सतिष** बी.एस्सी प्रथम वर्ष, या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

१८. आंतर महाविद्यालयीन 'सेंटल झोन' विभागीय **हॅन्डबॉल महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने व्दितीय क्रमांक पटकावला. **कु.खोबे गौरी निरंजन** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष, **कु.पवार राजश्री नरसिंग** बी.एस्सी.तृतीय वर्ष, **कु.नामदे इंदू सतीश** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष, **कु.चौधरी अजिजा मोहम्मद रफिक** बी.एस्सी प्रथम वर्ष या खेळाडूंची आंतर विद्यापीठ प्रशिक्षण शिबीरासाठी निवड व आंतर विद्यापीठ स्पर्धेत सहभाग.

१९. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **अथलेटिक्स पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग. **त्रिमुखे महेश धनराज** बी.ए.व्दितीय वर्ष या खेळाडूंची १०० मिटर धावणे क्रीडा प्रकारात व्दितीय क्रमांक व इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

२०. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **अथलेटिक्स महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग **कु.भोसले शेजल श्रीमंत** बी.ए.व्दितीय वर्ष १०० मिटर धावणे क्रीडा प्रकारात व्दितीय क्रमांक या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

२१. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **क्रिकेट पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग.

२२. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **तायक्वांदो महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग **कु.नामदे मनिषा सतीश** बी.एस्सी. प्रथम वर्ष, **५३ किलो ग्रॅम** वजन गटात व्दितीय क्रमांक, **कु.नामदे इंदू सतीश** बी.एस्सी प्रथम वर्ष **६० किलो ग्रॅम** वजन गटात व्दितीय क्रमांक, **कु.कांबळे निकिता राजकुमार** बी.एस्सी.व्दितीय वर्ष **८२ किलो ग्रॅम** वजन गटात प्रथम क्रमांक, **कु.वाघमारे सृष्टी कोंडिबा** बी. ए.प्रथम

वर्ष ६० **किलो ग्रॅम** वजन गटात व्दितीय क्रमांक, **कु.लषकारे मुस्कान युनुस** बी.ए.प्रथम वर्ष **४५ किलो ग्रॅम** वजन गटात चौथा क्रमांक, **कु.शेख सुमय्या दस्तगीर** बी.ए.प्रथम वर्ष **४५ किलो ग्रॅम** वजन गटात तृतीय क्रमांक, या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

२३. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **वेट लिफटींग पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग.

२४. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **पावर लिफटींग पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग **सूर्यवंशी प्रवीण सुग्रीव** बी.ए.तृतीय वर्ष **६१ किलो ग्रॅम वजन** गटात प्रथम क्रमांक, **गायकवाड शिवाजी तुकाराम** बी.एस्सी.तृतीय वर्ष **५४ किलो ग्रॅम वजन** गटात प्रथम क्रमांक या खेळाडूंची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

२५. आंतर महाविद्यालयीन 'सेंटल झोन' विभागीय **टग ऑफ वार महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने व्दितीय क्रमांक पटकावले **कु.नामदे मनिषा सतीश** बी.एस्सी प्रथम वर्ष, **५३ किलो ग्रॅम वजन, कु.नामदे इंदु सतिष** बी एस्सी.प्रथम वर्ष **६० किलो ग्रॅम वजन, कु.कांबळे निकिता राजकुमार** बी.एस्सी.व्दितीय वर्ष **८२ किलो ग्रॅम वजन, कु.वाघमारे सृष्टी कोंडिबा** बी.ए.प्रथम वर्ष **६० किलो ग्रॅम वजन, कु.पवार राजश्री नरसिंग** बी.एस्सी तृतीय वर्ष **५२ किलो ग्रॅम वजन, कु.हुडे सुचिता बालाजी** बी.कॉम. व्दितीय वर्ष **५२ किलो ग्रॅम वजन, कु.सोनकांबळे अंकिता मनोहर** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष **६६ किलो ग्रॅम वजन, कु.हुडे अंजली बालाजी** बी.एस्सी. **तृतीय वर्ष ५६ किलो ग्रॅम वजन, कु.खोबे गौरी निरंजन** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष ५१ किलो ग्रॅम वजन, निवड व सहभाग.

२६. आंतर महाविद्यालयीन 'ब' विभागीय **बेस्ट फिजीक पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाचा सहभाग. **शेख फरदिन फेरोज** एम.ए.प्रथम वर्ष ६४ किलो ग्रॅम वजन गटात प्रथम क्रमांक पटकावले. या खेळाडूची इंटर झोन स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

२७. आंतर महाविद्यालयीन 'सेंटल झोन' विभागीय **हॉकी पुरुष** स्पर्धेत महाविद्यालयाचा खेळाडू **सूर्यवंशी प्रवीण सुग्रीव** बी.ए.तृतीय या खेळाडूची पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ हॉकी **रविंद्रनाथ टागोर युनिव्हर्सिटी भोपाल** मध्यप्रदेश स्पर्धेसाठी निवड व सहभाग.

२८. आंतर महाविद्यालयीन 'सेंटल झोन' विभागीय **सॉफ्टबॉल महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने चौथा क्रमांक पटकावला.

२९. आंतर महाविद्यालयीन 'सेंटल झोन' विभागीय **बेसबॉल महिला** स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या संघाने चौथा क्रमांक पटकावला.

अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ व पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ व क्रीडा महोत्सव स्पर्धेत सहभागी खेळाडू

पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ व अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ, महाराष्ट्र राज्य क्रीडा महोत्सव

विविध क्रीडा स्पर्धेत सहभागी विद्यार्थी यांचा अहवाल.

१. **कु.कांबळे निकिता राजकुमार** बी.एस्सी व्दितीय वर्ष जगदीश प्रसाद झाबरमल टिबरेवाला युनिवर्सिटी झुन झुनु राजस्थान येथे दि.०६/११/२०२३ ते ०९/११/२०२३ पर्यंत आयोजीत अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ **तायक्वांदो महिला** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या संघाचे प्रतिनिधित्व केले.

२. **शेख अजान जावेद** बी.ए.व्दितीय वर्ष एच.एस.एन.सी.विद्यापीठ मुंबई येथे दि.०२/१/२०२४ ते ०८/०१/२०२४ पर्यंत आयोजित पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ **फुटबॉल पुरुष** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या संघाचे प्रतिनिधित्व केले. तसेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर टेक्नॉलॉजीकल युनिवर्सिटी लोणेरे रायगड येथे आयोजीत महाराष्ट्र राज्य आंतर विद्यापीठ क्रीडा महोत्सव **फुटबॉल पुरुष** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडचे प्रतिनिधित्व केले.

३. **सूर्यवंशी प्रवीण सुग्रीव** बी.ए.तृतीय वर्ष आर.एन.टी.विद्यापीठ भोपाळ मध्यप्रदेश येथे दि.३१/१२/२०२३ ते ०२/०१/२०२४ पर्यंत आयोजित पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ **हॉकी पुरुष** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या संघाचे प्रतिनिधित्व केले.

४. **कु.खोबे गौरी निरंजन** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष मोहनलाल सुखाडिया युनिवर्सिटी उदयपूर राजस्थान येथे दि.१९/१/२०२४ ते २३/१/२०२४ पर्यंत आयोजित अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ **हॅन्ड बॉल महिला** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या संघाचे प्रतिनिधित्व केले.

५. **कु.पवार राजश्री नरसिंग** बी.एस्सी.तृतीय वर्ष मोहनलाल सुखाडिया युनिवर्सिटी उदयपूर राजस्थान येथे दि.१९/१/२०२४ ते २३/१/२०२४ पर्यंत आयोजित अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ **हॅन्ड बॉल महिला** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या संघाचे प्रतिनिधित्व केले.

६. **कु.नामदे इंदू सतीश** बी.एस्सी.प्रथम वर्ष, मोहनलाल सुखाडिया युनिवर्सिटी उदयपूर राजस्थान येथे दि.१९/१/२०२४ ते २३/१/२०२४ पर्यंत आयोजित अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ **हॅन्ड बॉल महिला** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या संघाचे प्रतिनिधित्व केले.

७. **कु.बुंद्राळे प्रतीक्षा नरसिंगराव** बी.ए.तृतीय वर्ष, तुलजाराम चतुरचंद महाविद्यालय बारामती, पुणे महाराष्ट्र येथे दि.२३/३/२०२४ ते २८/३/२०२४ पर्यंत आयोजित अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ **बेस बॉल महिला** स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडचे प्रतिनिधित्व केले.

८. **कु.सोनवणे भूमिका विनोद** बी.कॉम.द्वितीय वर्ष लव्हली प्रोफेशनल युनिवर्सीटी फगवाश, जालंधर पंजाब येथे दि.०४/०६/२०२४ ते ०६/०६/२०२४ पर्यंत आयोजित सॉफ्टबॉल महिला स्पर्धेत स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडचे प्रतिनिधीत्व केले.

प्रा.खान नेहाल अहमद
क्रीडा संचालक

राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग
वार्षिक अहवाल २०२३-२४

राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाच्या वतीने विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाबरोबर त्यांच्यामध्ये सामाजिक बांधिलकीची भावना जोपासण्यासाठी हा विभाग कार्य करीत असतो. समाज, महाविद्यालय व विद्यापीठ यांच्यामध्ये समन्वय निर्माण करण्यासाठी राष्ट्रीय सेवा योजना विभागातर्फे सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक व बौद्धिक स्वरूपाचे विविध उपक्रम राबविले जातात. विद्यार्थ्यांमध्ये श्रमसंस्कार रूजविणारी चळवळ म्हणून राष्ट्रीय सेवा योजनेकडे पाहिले जाते. असे विविध प्रकारचे उपक्रम नियमित (वर्षभरासाठी) व विशेष वार्षिक युवक शिबीर (सात दिवसीय) अशा दोन गटांमध्ये विभागले जातात. आमच्या महाविद्यालयामध्ये एकूण तीन युनिट असून त्यामध्ये २७५ विद्यार्थ्यांचा सहभाग असतो. शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये एकूण ९० स्वयंसेवक व १८५ स्वयंसेविकांनी राष्ट्रीय सेवा योजना विभागामध्ये आपला सहभाग नोंदविला आहे. यामध्ये मुख्य कार्यक्रमाधिकारी डॉ.सुरेश शिंदे, सहकार्यक्रमाधिकारी डॉ.अनंत टेकाळे व प्रा.बालाजी सूर्यवंशी हे कार्यरत आहेत.

या शैक्षणिक वर्षामध्ये महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाची उल्लेखनीय बाब म्हणजे कु.कामाक्षी पाटील हिची दि.१६ मार्च २०२४ रोजी संपन्न झालेल्या National Integration Camp-2024 साठी Central University of Kerala-Kasargoda येथे प्रतिनिधी म्हणून स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठाकडून निवड झाली आहे. त्याचबरोबर विविध जिल्हास्तरीय व विद्यापीठीय शिबिरामध्ये आपल्या महाविद्यालयातील स्वयंसेवकांनी आपला सहभाग नोंदविला आहे. नियमीत उपक्रमाद्वारे वृक्षारोपण, रक्तदान शिबीर, परिसर स्वच्छता अभियान, मतदार जनजागृती नेतृत्त्व विकास शिबिरासाठी विविध व्याख्याने, आंतरराष्ट्रीय योग दिन, महापुरूषांचे जन्मदिन व स्मृतीदिन विविध प्रकारचे उपक्रम घेऊन साजरे केले जातात.

या वर्षीचे विशेष वार्षिक युवक शिबीर मौजे बामणी ता.उदगीर या दत्तक गावामध्ये दि.०८ ते १४ फेब्रुवारी २०२४ दरम्यान आयोजित करण्यात आले. यामध्ये श्रमसंस्कार, ग्रामस्वच्छता, शोषखड्डे, खोदकाम व शाळा परिसर स्वच्छ करण्यात आला. या शिबिराअंतर्गत शेतकरी मेळावा, महिला मेळावा, साने गुरूजी कथामाला, संगीत संध्या, कविसंमेलन, सांस्कृतिक कार्यक्रम व बौद्धिक सत्र घेण्यात आली. तसेच विविध विषयांवर डॉ.गौरव जेवळीकर, डॉ.एस.व्ही.चाटे, श्री.संजय नाबदे कृषी अधिकारी उदगीर, डॉ.एस.डी.निटुरे,

प्रा.रंजन येडतकर, डॉ.दत्ताहरी होनराव, डॉ.डी.बी.कोनाळे, सौ.अनिता जाधव, डॉ.यु.के.शिर्सी, डॉ.ए.एच.पाटील, डॉ.एस.एस.पावडे, श्रीपाद सिमंतकर, दीपक बलसुरकर, गुंडप्पा पटणे, राम जाधव, चंद्रशेखर कळसे, डॉ.सुशीलप्रकाश चिमोरे, डॉ.डी.बी.मुळे, डॉ.महेश पेंटेवार, डॉ.विजय गोरगीळे, डॉ.गुरूनाथ कल्याण, डॉ.एल.एच.पाटील, डॉ.मारोती कसाब, डॉ.व्यंकट सूर्यवंशी व अंकुश सिंदगीकर यांनी आपला सहभाग नोंदवून स्वयंसेवक व विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. या शिबिराचे उद्घाटन मा.डॉ.मल्लिकार्जुन करजगी संचालक, स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ नांदेड यांनी केले. यावेळी मा.डॉ.दिगंबर नेटके, लोहपुरूष श्री.गणेश एखंडे प्रमुख पाहुणे म्हणून उपस्थित होते. यावेळी सरपंच सौ.पार्वती राजकुमार बिराजदार उपस्थित होत्या. या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी कि.शि.प्र.मंडळाचे अध्यक्ष मा.श्रीरंगराव पाटील होते. यावेळी उपाध्यक्ष मा.श्री.माधवराव पाटील व कार्यकारिणी सदस्य श्री रामराव एकंबे हेही उपस्थित होते. तसेच समारोपीय कार्यक्रमास अध्यक्ष म्हणून कि.शि.प्र.मंडळाचे सचिव मा.श्री.पी.टी.शिंदे हे उपस्थित होते. यावेळी प्रमुख पाहुणे मा.श्री.सुशांत शिंदे उपजिल्हाधिकारी उदगीर, श्री शरद झरे सामाजिक कार्येकर्ते, तसेच प्रमुख उपस्थिती म्हणून कि.शि.प्र.मंडळाचे सहसचिव श्री.हिरागीर गिरी, कोषाध्यक्ष श्री.गुंडेराव पाटील, डॉ.शाम डावळे, डॉ.केशव अलगुले, माजी पोलीस उपनिरीक्षक व सामाजिक कार्यकर्ते मा.श्री.राजकुमार बिराजदार उपस्थित होते. मौजे बामणी ग्रीन करण्यासाठी वृक्षदान दत्तक योजना चळवळीचे संयोजक प्रा.बालाजी सूर्यवंशी यांनी खूप मेहनत घेतली. या गावामध्ये १०,००० वृक्ष लागवड करून गावाचा नैसर्गिक साधन संपत्तीच्या दृष्टीने कायापालट केला आहे. याकामी आम्हाला सहकार्य करणारे आमचे मार्गदर्शक महाविद्यालयाचे प्रभारी प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व उपप्राचार्य डॉ.रामकिशन मांजरे यांचे मोलाचे मार्गदर्शन लाभले आहे.

- डॉ.सुरेश शिंदे
मुख्य कार्यक्रमाधीकारी

राष्ट्रीय छात्र सेना
वार्षिक अहवाल २०२३-२४

आमच्या महाविद्यालयात १९७० पासून एन.सी.सी. चे युनिट सुरू आहे. शैक्षणिक वर्ष - २०२३-२४ मध्ये विद्यार्थ्यांची निवड प्रक्रिया जुलै २०२३ मध्ये सुरू झाली. त्यामध्ये बी.ए., बी.कॉम, बी.एस्सी. प्रथम वर्षातील CD Cadet-25 d SW Cadet - 16 अशी एकूण ४१ विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली. B प्रमाणपत्रासाठी ६ व C प्रमाणपत्रासाठी ६ विद्यार्थी आहेत.

सन २०२२-२३ मध्ये C प्रमाणपत्रामध्ये एकूण 7 CD Cadet व ३ SW Cadet यशस्वीरित्या उत्तीर्ण झाले. व B प्रमाणपत्रामध्ये एकूण 4 SD Cadet व 2 SW Cadet यशस्वीरित्या उत्तीर्ण झाले.

महाविद्यालयाच्या अनेक कार्यक्रमात एन.सी.सी. च्या विद्यार्थ्यांनी सहकार्य केले. स्वातंत्र्य दिन, प्रजासत्ताक दिन, मराठवाडा मुक्ती संग्राम, मतदार जनजागृती रॅली, तसेच शिवजयंती मध्ये मुख्य अभिनय पथक सादर केले.

- डॉ.पी.डी.माने

जिजामाता मुलींचे वसतिगृह
वार्षिक अहवाल २०२३-२४

'उद्धाराया जनसामान्याते देऊ शिक्षण गुणवत्तेचे' या ध्येयाने प्रेरित होऊन किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाने बहुजनांच्या मुलाबरोबरच मुलींनाही शिक्षण मिळाले पाहिजे या उद्देशाने व्यवस्थापनाने जिजामाता मुलींच्या वस्तीगृहाची स्थापना केली आहे. हे वसतिगृह महाविद्यालयापासून अगदी जवळ मध्यवर्ती ठिकाणी आहे. शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ यावर्षी ५० मुलींनी प्रवेश घेतला आहे. या मुलींच्या राहण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहेत. मुलींच्या अभ्यासाकडे लक्ष देण्याबरोबर त्यांचा सर्वांगिण विकास व्हावा म्हणून सावित्रीबाई फुले जयंती, माँ जिजाऊ जयंती तसेच हेल्थ कॅम्प, हेल्थ अवेअरनेस प्रोग्राम यासारखे विविध कार्यक्रम घेतले जातात. वसतीगृहात शिस्तीला महत्त्वाचे स्थान असून त्यांच्या जेवणाची व्यवस्था देखील वसतिगृहाच्या परिसरातच केली जाते. जिजामातेच्या नावाने चालणारे हे वसतिगृह खऱ्या अर्थाने त्यांनी दिलेल्या मूल्य संस्कारांच्या आदर्शावर चालत आहे.

अधिक्षिका

डॉ.ए.एच.पाटील

DEPARTMENT OF LIBRARY
Annual Report 2023-24

The library is the heart of the organisation or Institute. The library plays a vital role in the development of the students as well as the faculty members. The library is a trinity of users, staff and resources. The library builds collection and creates tools to support teaching and learning and to provide better service to users. Shivaji Mahavidyalaya established its own library in the year 1968 for students as well as faculty members.

Total 145572 books are available in the library, 62 periodicals and 28 newspapers are subscribed by the library. In this academic year, 48322 transactions of books have been made. The Library has a subscription to the N-LIST database by UGC INFLIBNET, through which teachers & research students can access & download many e-resources in their respective subjects.

The library is fully automated using SOUL-3.0 library management software designed and developed by UGC-INFLIBNET. New purchases, stock verification, and issue-return activity are conducted using this software. All the books and I-card of the students have a bar code. The use of barcodes and barcode scanners makes the process of issue and return more efficient and error-free.

Web-OPAC is made accessible for students and staff. Seven computers are connected to the library database with LAN. Two out of them are exclusively used for OPAC searches. With the help of Web-OPAC students can search books by various fields like title, author, class no, publishers etc. Students can get the status of books and they can also check how many books they have borrowed from the library and which.

The library has started an SMS alert facility for library users. Through which students get SMS alerts for overdue items and alerts for borrowed and returned books from the library.

FOLLOWING LIBRARY SERVICES ARE PROVIDED BY THE LIBRARY:

- Reference Services
- Circulation
- Web-OPAC

- Internet
- User orientation and information literacy
- Reference & referral service
- Reading Room
- Inter Library Loan
- Newspaper clipping Service etc.
- Photocopy Service
- Book Reservation Service

BEST PRACTICES :-

- Scholar Card
- Reading Magnifier for Visually Impaired People
- SMS Facility
- User Tracking System
- Career / Employment Information Services
- Book Exhibitions on Special Occasions.
- Suggestion Cum Complaint Box
- Display of New Arrivals
- User Orientation / Staff Training Program.
- Organization of Seminars And Workshops.
- Book Reservation System
- Newspapers Clippings Service

LIBRARY STAFF :-

Following library staff is available to serve library users

1. Dr. Pawar, V.M.	(Librarian)
2. Shri. Swami B. G.	(Library Clerk)
3. Shri. Malusare R.B.	(Lib. Attendant)
4. Shri. Ekambekar R.R.	(Lib. Attendant)
5. Shri Chaudhari T.D.	(Lib. Attendant)
6. Shendge N. V.	(Lib. Attendant)

Dr. Pawar V.M.
Librarian

सांस्कृतिक विभाग
वार्षिक अहवाल २०२३-२४

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ वर्षामध्ये सांस्कृतिक विभाग प्रमुख म्हणून प्राध्यापक प्रशांत माने यांनी कार्य केले. प्रा.बालाजी सूर्यवंशी, प्रा.एस.एस.पावडे व प्रा.चंद्रशेखर मलकमपट्टे इत्यादी सदस्य या कार्यक्रमामध्ये कार्यरत होते.

यावर्षी दयानंद कला महाविद्यालय मध्ये झालेल्या ज्ञानतीर्थ युवा महोत्सवामध्ये महाविद्यालयाच्या संघाने सहभाग नोंदवला. ज्यामध्ये मुख्य अभिनय, एकांकिका, विडबंन, लोकनृत्य, लावणी, रांगोळी, चित्रकला, मेहंदी, कथाकथन इत्यादी ९ कला प्रकारामध्ये महाविद्यालयाच्या खालील विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदवला.

१)	पाटील कामाक्षी बालाजी	-	बी.एस्सी. तृतीय वर्ष
२)	बिरादार नंदिनी वसंत	-	बी.एस्सी. तृतीय वर्ष
३)	बुंदराळे प्रतीक्षा नरसिंग	-	बी.ए. तृतीय वर्ष
४)	सोनवणे भूमिका विनोद	-	बी.कॉम. प्रथम वर्ष
५)	शेळके राणी माणिक	-	बी.एस्सी. तृतीय वर्ष
६)	हलकरे सुजाता गणपती	-	बी.एस्सी. तृतीय वर्ष
७)	अनंतवाळ सानिका प्रभू	-	बी.एस्सी. तृतीय वर्ष
८)	बुंदराळे स्नेहा नरसिंगराव	-	बी.कॉम. प्रथम वर्ष
९)	गाजरे मयुरी राजेंद्र	-	बी.कॉम. प्रथम वर्ष
१०)	भोळे ऋतुजा पुंडलिक	-	बी.कॉम. प्रथम वर्ष
११)	भंडे अनुक्षा सुभाष	-	बी.कॉम. प्रथम वर्ष
१२)	पांचाळ मोहिनी कृष्णा	-	बी.एस्सी. प्रथम वर्ष
१३)	खानापुरे साक्षी राजाप्पा	-	एम.कॉम. द्वितीय वर्ष
१४)	बिरादार मायावती रमेश	-	बी.एस्सी. प्रथम वर्ष

महाविद्यालयातील अनेक कार्यक्रमामध्ये स्वागतगीत, राष्ट्रगीत सादर करण्यामध्ये सांस्कृतिक विभागाने योगदान दिले.

सांस्कृतिक विभाग प्रमुख
- प्रा.डॉ.प्रशांत माने

जयंती, स्मृतिदिन व राष्ट्रीय दिन कार्यक्रम
वार्षिक अहवाल २०२३-२४

महाराष्ट्र शासनाच्या परिपत्रकानुसार दरवर्षी शैक्षणिक वर्षाच्या सुरूवाती पासूनच महामानवांच्या विचारांचा जागर करण्यासाठी जयंती दिन, स्मृती दिन व राष्ट्रीय दिनाचे औचित्य साधून त्या दिवशी प्रतिमेस पुष्पहार अर्पण करून अभिवादन केले जाते. या कार्यक्रमासाठी महाविद्यालयातील प्राध्यापक तसेच आमंत्रित पाहुण्यांना बोलावून व्याख्याने, मनोगते आयोजित केली जातात. अशा वैचारिक व प्रेरणादायी कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले उपस्थित असतात. प्रत्येक वर्षीच्या जून महिन्यातील कार्यक्रमाची सुरूवात राजर्षि शाहू महाराज जयंती दिन साजरा करून होते. शाहू महाराज हे आधुनिक काळातील सामाजिक समतेचे अग्रदूत व दीनदलितांचे कैवारी म्हणून कोल्हापूर-करवीर संस्थानामध्ये नावलौकिक पात्र राजे म्हणून ओळखले जात होते. त्यांचा जन्मदिन हा सामाजिक समतादिवस म्हणून संबंध राज्य व देशभर साजरा केला जातो. त्यानंतर वसंतराव नाईक, लोकमान्य टिळक, अण्णाभाऊ साठे, क्रांतिसिंह नाना पाटील, उमाजी नाईक, प्रबोधनकार के.सी.ठाकरे, पंडित दीनदयाळ उपाध्याय, महात्मा गांधी, लालबहादूर शास्त्री, पंडित जवाहरलाल नेहरू, बिरसा मुंडा, संविधान दिन, सद्भावना दिन, संत गाडगे महाराज, अटल बिहारी वाजपेयी, वीर बाल दिवस, डॉ.भाऊसाहेब उर्फ पंजाबराव देशमुख, सावित्रीबाई फुले, जिजाऊ माँ साहेब, स्वामी विवेकानंद, नेताजी सुभाषचंद्र बोस, बाळासाहेब ठाकरे, संत रविदास, संत सेवालाल, छत्रपती शिवाजी महाराज, बाळाशास्त्री जांभेकर, संत गाडगेबाबा, यशवंतराव चव्हाण, शहीद दिन, महात्मा जोतिराव फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, महात्मा बसवेश्वर, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, अहिंसा दिन, महाराणा प्रतापसिंह, स्वातंत्र्यवीर सावरकर व अहिल्याबाई होळकर आदी महामानवांचे विचार क्रांतिकारक दृष्ट्या किती महान होते, हे समाजाला पटवून देण्यासाठी त्यांच्या विचारांचा जागर करण्यासाठी अशा प्रकारचे जयंती व स्मृतीदिन साजरे करून यामधून नवीन पिढीसमोर त्यांच्या विचार आणि कार्याचा आदर्श ठेवला जातो.

हा विचार किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे शिवाजी महाविद्यालय, उदगीर जि.लातूर आपल्या कृतीतून बहुजन समाजाच्या पिढीसमोर ठेवण्याचे मौलिक कार्य करीत आहे. ही आमच्या दृष्टीने आनंददायक व अभिमानाची गोष्ट आहे. या महामानवाच्या पवित्र स्मृतीस विनम्र अभिवादन ! या समितीमध्ये सहसंयोजक डॉ.सी.जे.देशमुख कार्यरत आहेत. ह्याचबरोबर आमचे मार्गदर्शक प्रभारी प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे व कार्यालयीन कर्मचारी यांचे सहकार्य लाभले आहे.

- डॉ.सुरेश शिंदे
संयोजक, जयंती स्मृतिदिन समिती

विविध अभ्यास मंडळे
२०२३-२४

विभाग	पृ.क्र.
मराठी विभाग	३०
हिंदी विभाग	३६
इंग्रजी विभाग	३८
संस्कृत विभाग	३९
उर्दू विभाग	४०
राज्यशास्त्र विभाग	४२
समाजशास्त्र विभाग	४३
इतिहास विभाग	४४
अर्थशास्त्र विभाग	४५
वाणिज्य विभाग	४८
वनस्पतीशास्त्र विभाग	५०
प्राणिशास्त्र विभाग	५२
दुग्धशास्त्र विभाग	५४
रसायनशास्त्र विभाग	५६
गणित विभाग	५८
फिजिक्स व इलेक्ट्रॉनिक्स विभाग	५९
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ नाशिक	६१
कंप्युटर सायन्स विभाग	६२
कनिष्ठ महाविद्यालय	६४

मराठी विभाग
वार्षिक अहवाल २०२३-२४

मराठी भाषा संवर्धन व विकास हा हेतू समोर ठेवून जून १९६८ मध्ये महाविद्यालय स्थापनेबरोबर मराठी विभाग अस्तित्वात आला. या घटनेला आात ५६ वर्षे पूर्ण झाली आहेत. उदगीर हा परिसर कर्नाटक व तेलंगणा या सीमा भागात येत असल्यामुळे कानडी व तेलगू भाषेचा इथल्या मराठी भाषा प्रांतावर मोठा प्रभाव आहे. त्यामुळे भाषा देवाण-घेवाणीमध्ये मराठी भाषिकांची सातत्याने कुचंबणा होत आली आहे. या सीमा भागातील अन्य भाषेचा प्रभाव कमी करण्यासाठी तसेच मराठी भाषा तळागाळापर्यंत रूजविण्यासाठी इथले भाषाप्रेमी, विद्यार्थी व शिक्षक सतत कार्यप्रवण असतात. या भागात साहित्यविषयक उपक्रम व चळवळी मोठ्या प्रमाणात सुरू आहेत. कविसंमेलने, कथाकथन, व्याख्याने, साहित्यसंमेलने असे विविध उपक्रम वाचकांच्या अभिरूचीचा भाग म्हणून कार्यरत असतात. आमच्या महाविद्यालयातील मराठी पदवी व पदव्युत्तर विभागात अध्ययन करणारा विद्यार्थी मराठी भाषेच्या संवर्धनासाठी सतत क्रियाशील असतो. कविता, कथा, विनोदी साहित्य, नाटकप्रधान व वैचारिक साहित्य इत्यादी प्रकारातून वाङ्मय निर्मिती करतो. आमच्या मराठी विभागाच्या वतीने दरवर्षी 'आविष्कार' नावाने भित्तीपत्रक हस्तलिखित स्वरूपात प्रसिद्ध केले जाते. या भित्तीपत्रक विचार मंचाद्वारे वर्षभर भाषा संवर्धन पंधरवाडा व कुसुमाग्रज जयंती तसेच अन्य साहित्य विषयक उपक्रम राबविले जातात. दि.४-१०-२०२३ रोजी 'साहित्य चिंतन' व मराठी वाङ्मय मंडळ उद्घाटन सोहळा पार पडला 'मराठी साहित्यातील मूल्यविचार' या विषयावर डॉ.दीपक चिद्दरवार मराठी विभागप्रमुख यांचे व्याख्यान आयोजित केले होते. मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा दिनानिमित्त दि.२९-०१-२०२४ रोजी स्त्रीवादी अभ्यासिका सौ.अर्चना पैके यांचे 'मराठी भाषा संवर्धनात वाचकांची भूमिका' या विषयावर महत्त्वपूर्ण व्याख्यान विभागाने आयोजित केले होते. तसेच विभागाच्या वतीने २७ फ्रे ब्रुवारी २०२४ रोजी मराठी भाषेतील सुप्रसिद्ध साहित्यिक, कवी, कादंबरीकर, नाटककार वि.वा.शिरवाडकर उर्फ कुसुमाग्रज यांचा जन्मदिन हा मराठी राजभाषा दिन म्हणून साजरा केला. या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले होते. मराठी विभागाने यावर्षी साहित्यविषयक उपक्रमाचे आयोजन करण्यासाठी महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय, उदगीर, श्री हावगीस्वामी महाविद्यालय, उदगीर, कै.बापुसाहेब पाटील एकंबेकर महाविद्यालय, उदगीर येथील मराठी विभाग तसेच विविध वृत्तपत्रे व प्रकाशन व्यवसायाशी निगडीत विद्यार्थी केंद्रबिंदू समोर ठेवून सामंजस्य करार केले आहेत.

मराठी विभागातील वर्षभरातील सर्व साहित्यविषयक उपक्रम व अध्यापन यशस्वीरित्या पार पाडण्यासाठी डॉ.सुरेश शिंदे व डॉ.नरसिंग कदम यांचा पुढाकार असतो. विभागातील प्राध्यापक विद्यार्थ्यांचे हीत कायम समोर ठेवून वैयक्तिक संशोधन व लेखन कार्य करण्यासाठी कटीबद्ध असतात.

The details of the results year - 2022-23

Sr. No.	Class	Paper Name & No.	Teacher's Name	Admitted		Appear		Pass		Percentage
				M	F	M	F	M	F	
1	B.A.F.Y.	आधुनिक मराठी कथा वाङ्मय I, III	डॉ.एन.ए.कदम	15	34	09	17	01	02	88.46%
2	B.A.F.Y.	मध्ययुगीन आणि आ.मराठी पद्य वाङ्मय II, IV	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	15	34	09	17	01	03	84.61%
3	B.A.F.Y. (SL)	अक्षरलेणी- I साहित्यशिल्प- II	डॉ.एन.ए.कदम	28	29	19	24	19	24	100%
4	B.Sc.F.Y. (SL)	अक्षरलेणी- I साहित्यशिल्प- II	डॉ.एन.ए.कदम	23	18	09	23	08	22	93.75%
5	B.Com. F.Y.(SL)	अक्षरलेणी- I साहित्यशिल्प- II	डॉ.एन.ए.कदम	18	49	23	41	05	07	81.25%
6	B.A.S.Y. (Opt)	मराठी निवडक गद्य-V निवडक कादंबरी वाङ्मय-VII	डॉ.एन.ए.कदम	08	09	07	09	05	08	81.25%
7	B.A.S.Y. (Opt)	मराठी नाट्यात्म साहित्य-VI वैचारिक साहित्य-VIII	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	08	09	07	09	06	09	93.75%
8	B.A.S.Y. (SEC)	मराठी भाषिक कौशल्ये संभाषण/ लेखन I, II	डॉ.एन.ए.कदम	01	07	01	07	01	07	100%
9	B.A.S.Y. (SL)	अक्षरविद्या साहित्यसरिता III, IV	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	09	10	09	10	09	10	100%
10	B.A.S.Y. (SEC)	साहित्यरिता III, IV	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	04	17	02	17	02	6	94.73%
11	B.A.S.Y. (SEC)	अक्षरविद्या साहित्यसरिता	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	07	18	07	18	04	03	72%
12	B.A.S.Y. (SEC)	मध्ययुगीन मराठी वाङ्मय इतिहास IX, XI	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	02	08	02	08	01	08	90%
13	B.A.S.Y. (SEC)	साहित्यविचार-X भाषाविज्ञान आणि व्याकरण-XII	डॉ.एन.ए.कदम	02	08	02	08	01	07	80%
14	B.A.S.Y. (SEC)	मराठी भाषिक कौशल्ये III, IV	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	03	06	03	06	03	06	100%

15	M.A F.Y.	आ.म.वा.इतिहास I, IV आ.म.वा.इतिहास V, VIII	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	03	00	03	00	03	00	00%
16	M.A F.Y.	ऐ.भाषाविज्ञान II, IV वर्णनात्मक भा.वि.VI, VII	डॉ.एन.ए.कदम	03	00	03	00	03	00	00%
17	M.A S.Y.	सा.समीक्षाशास्त्र IX म.संत तुकाराम XII, XIII, XV, XVII	डॉ.एस.व्ही.शिंदे	02	00	02	00	02	00	100%
18	M.A S.Y.	सा.भाषाविज्ञान IX म.मराठी वा.सां.पार्श्वभूमी XIV, XVI	डॉ.एन.ए.कदम	02	00	02	00	02	00	100%

Department of Marathi

The Class wise enrolled Strength of the Student's in the Year 2023-24

Sr.No	Name of the Course/Programe	Enrolled		Total
		M	F	
1	B.A F.Y (OPT)	16	21	37
2	B.A S.Y (OPT)	01	08	09
3	B.A T.Y (OPT)	03	08	11
4	B.A F.Y (SL)	25	16	41
5	B.A S.Y (SL)	03	14	17
6	B.Sc F.Y (SL)	12	19	31
7	B.Com S.Y (SL)	03	07	10
8	B.Com F.Y (SL)	20	15	35
9	B.Com S.Y (SL)	14	35	49
10	B.Sc. S.Y (SEC)	01	00	01
11	B.A. S.Y (SEC)	00	07	07
12	B.A T.Y (SEC)	00	05	05
13	M.A F.Y	00	01	01
14	M.A S.Y	01	00	01

पदवी स्तर - मुले - ९८ मुली - १५५ एकूण - २५३

पदव्युत्तर स्तर - मुले - १ मुली - १ एकूण - ०२

डॉ.सुरेश शिंदे

* **प्रकाशित लेख**

१. महात्म्याचा क्रांतिजागर व पुणे वर्णनाचे मर्म :
संपादक डॉ.दीपक चिद्दरवार, वर्ष २ रे
अक्षरमुद्रा दिवाळी अंक २०२२

२. अनुवाद : बहुस्तरीय प्रक्रिया स्वरूप आणि अंतरंग -
नवभारत संपा. अशोक कृष्णाजी जोशी

* **कार्यशाळा :**

१. एम.ए.मराठी प्रथम वर्ष (NEP) अभ्यासक्रमावर एकदिवसीय कार्यशाळेत = पीपल्स कॉलेज नांदेड - साधनव्यक्ती

* **व्याख्याने :**

१. स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड व मास्टर दीनानाथ मंगेशकर महाविद्यालय औराद शहाजनी येथे ब:हिशाल व्याख्यानमाले अंतर्गत : दि.१७ जानेवारी २०२४ रोजी 'छत्रपती शिवाजी महाराज व राज्यभिषेक सोहळा' या विषयावर व्याख्यान.

२. श्री हावगीस्वामी महाविद्यालय एन.एस.एस. विभागातर्फे मौजे होनाळी येथे शिबिरामध्ये 'राष्ट्रीय सेवा योजना व युवक' व्याख्यान.

* **विषयतज्ज्ञ :**

१. महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय, उदगीर मराठी पदव्युत्तर विभाग मुलाखतीसाठी - विषयतज्ज्ञ दि.४-७-२०२३.

* **पेपर सेटिंग :**

१. स्वा.रा.ती.म. विद्यापीठ नांदेड पदव्युत्तर विभाग पेपर सेटर.

डॉ.नरसिंग कदम :

* **ग्रंथ प्रकाशित :**
  १. महानुभाव संप्रदाय : स्वरूप आणि विशेष (संपादित)
  २. डॉ.श्रीराम गुंदेकर : व्यक्ती आणि वाङ्मय (संपादित)
  ३. महात्मा फुलेंचे कार्य : शोध आणि बोध (संपादित)
  ४. महात्मा फुले : साहित्य आणि विचार (संपादित)
  ५. आधारस्तंभ बाप (संपादित)
* **पुरस्कार :**
  १. स्व.मारोतीराव कऱ्हाळे राष्ट्रीय आदर्श शिक्षक पुरस्कार हिंगोली.
  २. राष्ट्रीय जीवनगौरव पुरस्कार लोककला सेवा मंडळ ऑल इंडिया पारशिवनी जि.नागपूर
  ३. शिक्षणरत्न राज्यस्तरीय पुरस्कार कवयित्री पुरस्कार - कल्याण - महाराष्ट्र साहित्य परिषद उल्हासनगर व कवयित्री बहिणाबाई साहित्य परिषद डोंबिवली.
* **सदस्य :** जी.एस.पी.एम. गुरूवर्य पुरस्कार निवड समितीवर सदस्य
* **विशेष कार्य :** १. प्रदेश लोकसेवा आयोग इंदौर मध्यप्रदेश पेपर सेटींग
  २. प्रदेश लोकसेवा आयोग इंदौर मध्यप्रदेश पेपर मॉडरेशन
  ३. श्री दत्त कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, हदगाव येथे कुलगुरू प्रतिनिधी म्हणून निवड.
* श्री हावगीस्वामी महाविद्यालय, उदगीर येथे पूर्वमौखिकी परीक्षेसाठी बहिस्थ परीक्षक म्हणून उपस्थिती.
* उज्वल ग्रामीण महाविद्यालय, घोणसी येथे आभासी पद्धतीने व्याख्यान.
* मराठवाडा जनता विकास परिषद उदगीरच्या निबंध स्पर्धेसाठी परीक्षक.
* स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड राष्ट्रीय शिक्षण पॉलिसी २०२० कार्यशाळेत सहभाग.
* पेपर सेटींग - पदव्युतर वर्गासाठी ४ पेपर सेटींग केले.
* **वर्तमानपत्रातून लिहिलेले लेख : २०२३-२४**

१. माणूसपण जागवणारा कवितासंग्रह - रेशिमगाठी. (ग्रंथाचा लेखक - सुमती पवार, नाशिक)
२. हास्यकल्लोळ निर्माण करणारा कथासंग्रह : हास्यगाथा.
(ग्रंथाचा लेखक - शीलवंत वाढवे आखाडा, बाळापूर)
३. विनोदी लेखनातून दु:खावर फुंकर घालणारा कथासंग्रह : हास्यगाथा. (ग्रंथाचा लेखक - शीलवंत वाढवे आखाडा, बाळापूर)

४. संविधानिक मूल्यानुसार जगायला शिकवणारी कविता : काळोखाचे कैदी. (ग्रंथाचा लेखक - अंकुश सिंदगीकर, उदगीर)
५. स्त्री जीवनाच्या संघर्षाचा वेध घेणारी कादंबरी : बुर्गांट (ग्रंथाचा लेखक - महेश खरात, संभाजीनगर)
६. जाती व्यवस्थेच्या जोखडातल्या समाज व्यवस्थेचा पर्दाफास करणारी कविता : जातीला जात वैरी (ग्रंथाचा लेखक - सुशीलप्रकाश चिमोरे, उदगीर)
७. जातीय समस्येची संघर्षमय जीवन कहाणी : उतरंड (ग्रंथाचा लेखक - विलास सिंदगीकर, जळकोट)
८. मराठी मनाला रिझविणारी मराठी संगीतबद्ध भावकविता : (ग्रंथाचा लेखक - मधुकर मोकाशे दौंड, पुणे)
९. सामाजिक जाणिवा पेरणारा कवितासंग्रह : राजगृह तुमचा आणि आमचा : (ग्रंथाचा लेखक - संदिपान निर्मळ, बीड)
१०. समर्पित भावाने जगणाऱ्या माणसांच्या जीवनाचा आलेख : नर्मदाकाठची माणसे (ग्रंथाचा लेखक - सुनील पांडे, पुणे)
११. परिश्रम आणि बुद्धिकौशल्याने संकटावर मात करणारी कविता : तू घे भरारी (ग्रंथाचा लेखक - बनसोडे पंढरी, लातूर)
१२. अस्मानी-सुलतानी संकटाच्या फेऱ्यात अडकलेल्या जीवांची कविता : अंतस्थ हुंकार (ग्रंथाचा लेखक - शिवाजी शिंदे, सहाय्यक कुलसचिव, सोलापूर)
१३. आदिवासी जीवन संघार्षाचे दाहकता टिपणारी कविता : पाना तोडणीच्या मोसमात (ग्रंथाचा लेखक - मालती मडावी-सेमले, गडचिरोली)

विविध ग्रंथाना लिहिलेली प्रस्तावना / पाठराखन : २०२३-२४

ग्रंथ नाव	लेखक	ग्रंथ प्रकार	ठिकाण	प्रस्तावना/पाठराखण
१. माणूस मला होऊ द्या	सौ.संतोषी बांगर	कवितासंग्रह	मुंबई	प्रस्तावना
२. स्पंदन	डॉ.शरद वाघोळे	कवितासंग्रह	मंगळुरपीर वाशिम	प्रस्तावना
३. गावभेट	डॉ.वनमाला लोंढे	कथासंग्रह	घोणसी	पाठराखण

डॉ.आर.एम.मांजरे
प्रभारी मराठी विभाग प्रमुख (अतिरिक्त पदभार)

हिंदी विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ का आरंभ ०१ जुलाई २०२३ में हुआ तथा १५ जुलाई से तासिकाएँ प्रारंभ हो गई। हिंदी विभाग द्वारा इस शैक्षणिक वर्ष में विभिन्न उपक्रमों का आयोजन किया गया । साहित्य दर्शन भित्तीपत्र का विमोचन किया गया । २१ सितंबर को सप्ताह का समापण समारंभ आयोजित किया गया जिसमें मुख्य अतिथी के रूप में डॉ.रणजीत जाधव (हिंदी विभागप्रमुख, व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव) को आमंत्रित किया गया । इसके साथ विश्व हिंदी दिवस के उपलक्ष्य में डॉ.दिलीप गुंजरगे (जयक्रांती महाविद्यालय, लातूर) का विशेष व्याख्यान आयोजित किया गया ।

हिंदी विभाग के अध्यापकों ने महाविद्यालय की विभिन्न समितीयों में कार्य किया । इस वर्ष विभाग के प्रा.बालाजी सूर्यवंशी को स्वा.रा.ती.म. महाविद्यालय, नांदेड द्वारा लघुशोध प्रबंध (MRP) के लिए मान्यता मिली है । इस शैक्षणिक वर्ष में विभिन्न कक्षाओं में छात्रों की संख्या इस प्रकार है ।

अ.क्र.	कक्षाएँ	प्रवेश संख्या	छात्र	छात्राएँ
१.	बी.ए.प्रथम वर्ष (ऐच्छिक)	५६	१४	४२
२.	बी.ए.द्वितीय वर्ष (ऐच्छिक)	१९	०७	१२
३.	बी.ए.तृतीय वर्ष (ऐच्छिक)	१४	०४	१०
४.	बी.ए.प्रथम वर्ष (द्वि.भा.)	५८	३०	२८
५.	बी.ए.द्वितीय वर्ष (द्वि.भा.)	२७	०७	२०
६.	बी.कॉम.प्रथम वर्ष (द्वि.भा.)	६६	२३	४३
७.	बी.कॉम.द्वितीय वर्ष (द्वि.भा.)	२३	०३	२०
८.	बी.एस्सी.प्रथम वर्ष (द्वि.भा.)	७०	१७	५३
९.	बी.एस्सी.द्वितीय वर्ष (द्वि.भा.)	३४	१०	२४

The details of the results and dropout rate of the year 2022-23

Sr. No.	Class	Total Admitted	Total Appear	Admitted		Appear		Pass		Pass Percent-age	Dropout
				M	F	M	F	M	F		
1.	B.A.F.Y (Opt.)	38	25	11	27	04	21	02	14	64.00	32.43
2.	B.A.S.Y (Opt.)	13	13	--	13	--	13	--	13	76.92	00
3.	B.A.T.Y (Opt.)	34	30	18	16	16	14	06	05	36.66	11.76
4.	B.A.F.Y (SL)	70	47	23	47	12	35	09	20	61.70	32.85
5.	B.A.S.Y (SL)	39	35	11	28	10	25	08	17	71.42	5.4
6.	B.Com.F.Y (SL)	40	35	15	25	11	24	04	20	68.57	12.05
7.	B.Com.S.Y (SL)	77	74	26	51	24	50	21	50	95.94	3.90
8.	B.Sc.F.Y (SL)	94	82	39	55	31	51	21	43	68.08	12.76
9.	B.Sc.S.Y (SL)	61	61	13	48	13	48	11	43	88.52	00

– डॉ. विश्वनाथ भालेराव
हिंदी विभागप्रमुख

Department of English

- The department has maintained its status as the largest within the institution, with a total enrollment of 670 students for the academic year 2023-24.
- In July 2023, the admission process was successfully concluded, and regular classes commenced in the second week of the month.
- The class-wise enrolled strength of the students at the commencement of academic year 2023-24 was as following:

Name of the Course/Programme	Total
B.A. F.Y. (Comp Eng)	145
B.A. F.Y. (Opt Eng)	23
B.A. S.Y. (Comp Eng)	63
B.A. S.Y. (Opt Eng)	16
B.A. T.Y. (Opt Eng)	10
B.Com. F.Y. (Comp Eng)	108
B.Com. S.Y. (Comp Eng)	79
B.Sc. F.Y. (Comp Eng)	147
B.Sc. S.Y. (Comp Eng)	62
B.A/BSc SY SEC Eng	28
B.A/BSc TY SEC Eng	3
Ph.D.	6
Total:	**690**

- The overall result of last year (2022-23) university examinations were above 65%:
- Throughout the year, students in the department underwent continuous assessment through a variety of methods including Unit Tests, Group Discussions, Assignments, Classroom Interactions, and Seminars. Additionally, efforts were made to integrate teaching and learning with ICT
- To facilitate effective content delivery, all classes were conducted in smart or ICT-enabled classrooms. Furthermore, a Value-Added Certificate Course in "Communicative English" was successfully conducted to enhance students' language skills.
- A well-equipped Language Lab, comprising 15+1 PCs with licensed software and uninterrupted power supply was established to aid students in improving their pronunciation and communication skills.
- English Literary Association (ELA) 2023-24 was formed in Sept 2023 and following office bearers were selected/nominated thereon:

ELA-2023-24

Vaibhav M. Gilche	BATY	President
Patke Pallavi	BASY	Vice-President
Ustad Anas	BASY	Secretary
Sana Sharwale	BScSY	Joint- Secretary
Dipali Shinde	BScSY	Member
Nisha Harne	BScSY	Member
Suchita Hude	BComSY	Member
Krushnai Gattewar	BComSY	Member
Ashwini TaurPatil	BComFY	Member
Avishkar Bharti	BComFY	Member
Komal Bhujabale	B.A.FY	Member
Muskan Shaikh	BSc.SY	Member

- ELA was formally inaugurated on 26/10/2023, with Dr. Praveen Ambesange from M. U. College, Udgir, gracing the occasion.
- Throughout the year, our faculty members actively engaged in publishing research papers, books, book chapters and delivering talks at both national and international conferences/events.
- The syllabus for all semesters was completed on schedule, and tests and internal assignments were conducted punctually, ensuring a smooth academic experience for our students.
- Overall, the Department of English remains committed to provid high-quality education and foster academic and personal growth among our students.

-Dr. Arvind M. Nawale
Head, Department of English

संस्कृत विभाग अहवाल शै.वर्ष - २०२३-२४

शै.वर्ष २०२३-२४ ची सुरुवात ०१ जुलै २०२३ ला सुरु होऊन १५ जुलै पासून तासिकास सुरुवात झाली. संस्कृत विभागाअंर्तगत विविध शैक्षणिक उपक्रमाचे आयोजन करण्यात आले. तसेच विद्यार्थ्यांद्वारा भित्तीपत्रक तयार करण्यात आले.

संस्कृत शिक्षकानी ऑनलाईन नॅशनल व्हेबिनार विषय - 'संस्कृत साहित्य में परिवारिक एवं सामाजिक समस्याओं का समाधान' ग्लोबल संस्कृत फोरम दिल्ली गुजरात प्राप्त द्वारा आयोजित था. व्हेबिनार मध्ये सहभाग नोंदविला. या शैक्षणिक वर्षातील विविध वर्गातील विद्यार्थ्यांची संख्या पुढील प्रमाणे आहे. बी.ए.प्र.वर्ष (द्वि.भा.)-१, बी.कॉम.प्र.वर्ष (द्वि.भा.)-४, बी.एस्सी प्र.वर्ष (द्वि.भा.)-२, बी.कॉम द्वि.वर्ष (द्वि.भा.)-५,

रूपाली दिनकर गाडे
संस्कृत विभाग

Department of Urdu

The Department of Urdu has started functioning since June 1968, with inception of Shivaji Mahavidyalaya Udgir. Dr. Lateef Subhani was the first faculty of the department. Dr. Suhel Biyabani joined the department and served as HoD upto 2004. In 2005, Dr.Nadaf M.F. joined and took over the charge as Head of the Department from 2005 to till date .In 2006 Dr.Shaikh M.N joined the department. Now at present Dr.Nadaf M.Fayyaz is working as HOD and Associate Professor and Dr.Shaikh Maheboob is working as Professor.

The department is offering Urdu as a S.L (Second Language) and as well as optional subject at the undergraduate level. The Department has good number of enrolment of the students, excellent results and active participation of the Students and faculties in teaching, research, publication and co-curricular and extracurricular activities. Today, our department is one of the few best among the Urdu Departments affiliated to SRTM University.

Sr.No.	Name of the Program	Level	Intake Capacity
1	B.A. Urdu S.L.	U.G. Degree	120
2	B.A. Urdu Optional	U.G. Degree	120
3	B.Sc. Urdu Second Language	U.G. Degree	120
4	B.Com. Urdu Second Language	U.G. Degree	120
5	Add on course "Urdu Qwaid aur Urdu Shairi"	U.G. Degree	20
6	Add on course "Translation Theory and Practice"	U.G. Degree	20
7	Ph.D. Urdu	Research Degree	08

Sr.No.	Class	Admitted	Appeared	Passed	Failed	Pass %
1	B.A.F.Y	23	22	22	00	100 %
2	B.A.S.Y	08	08	08	**00**	100 %
3	B.A.T.Y	21	17	13	04	76.47 %
4	Bsc.F.Y.	42	40	40	00	100 %
5	BSc.S.Y	25	23	23	00	100 %
6	B.Com F.Y	00	00	00	00	....
7	B.Com S.Y	01	01	01	00	100 %

Thousands of students have successfully passed out so far from the department since its inception and are working towards upholding and highlighting the name and fame of their Alma Mater. In whatever location or position they are placed, they are serving as ambassadors of goodwill, spreading the vision and mission of their esteemed Institution.

The Department has 01 university recognized research supervisors and offers Ph. D. program, collaborating with other Research Centers in Urdu. So far, 01 scholar awarded Ph.D till date under supervision of Dr. Shaikh M.N. two scholars are working.

The department of Urdu has successfully organized one Seminar on "Maulana Azad ki Sahafati Khidmaat"" in collaboration with M.U.College,Udgir under the MoU activity.

Dr. Nadaf M.F. is the BOS member of Punyashlok Ahilyadevi Holkar University, Solapur

The Faculties of the department has published more than 15 Books and above 30 research papers in the national and international reputed journals so far.Dr.Shaikh M.N. Nominated as member of RAC by VC of SRTMUN. He is also Nominated as RAC member by VC of Solapur University, Solapur.Both the faculty members are actively participated in the college and departmental activities as well as college committee's.

Dr.M.F. Nadaf
Head Department of Urdu

राज्यशास्त्र विभाग

शिवाजी महाविद्यालयातील राज्यशास्त्र विभागाची स्थापना ही महाविद्यालयाच्या स्थापनेपासूनच (जून १९६८) साली झालेली आहे. या विभागात अनेक नामांकित प्राध्यापक कार्यरत होते. प्रा.डॉ.के.बी.हरमुंजे, प्रा.भिवसनकर इ.२००६ पासून प्रा.डॉ.गायकवाड व्ही.डी. व २००८ पासून प्रा.डॉ.कोनाळे एस.एम. हे दोन प्राध्यापक कार्यरत आहेत. सन २००८ पासून राज्यशास्त्र विभाग पदव्युत्तर झाला. एम.ए.राज्यशास्त्र हा अभ्यासक्रम सुरू झाला.

सन २०२३-२४ मध्ये विभागात CDC मान्यताप्राप्त सर्टिफिकेट कोर्स 'Voter education and Awareness' सुरु करण्यात आलेला आहे. तसेच 'Constitutional Law and Education' हाही कोर्स सुरू करण्यात आलेला असून दोन्ही कोर्सचे मिळून ६० विद्यार्थी प्रवेशित होते. कोर्स पूर्ण झाल्यावर त्यांना प्रमाणपत्र देण्यात आले. विभागातील दोघेही प्राध्यापक पीएच.डी.मार्गदर्शक असून त्यांच्याकडे एकूण ०९ संशोधक विद्यार्थी संशोधनाचे कार्य करीत आहेत. विभागाकडे ग्रंथालयात अनेक संदर्भ ग्रंथ आहेत. विभागाच्या वतीने अनेक विषयांवर एम.ए. द्वितीय वर्षातील विद्यार्थ्यांना क्षेत्र अभ्यास दिला जातो.

विभागातील प्राध्यापकांनी शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ या काळात अनेक चर्चासत्र, परिषदा यात सहभाग नोंदवून संशोधन पेपरचे वाचन केलेले आहे. तसेच नवभारत, समाजप्रबोधन पत्रिका, परिवर्तनाचा वाटसरू इ. मराठी नियतकालिकांत लेख छापून आलेले आहेत. तसेच महाराष्ट्र राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन परिषदेच्या पत्रिकेतही दोघांचेही संशोधनपर पेपर प्रकाशित झालेले आहेत.

पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांना विभागाच्या वतीने NET/SET व इतर स्पर्धा परीक्षांचे मार्गदर्शन केले जाते. तसेच पीएच.डी. पूर्व परीक्षा PET चेही मार्गदर्शन केले जाते.

विभागात विद्यार्थी संख्या पुरेशी आहे. सन २०२३-२४ ला वर्गनिहाय विद्यार्थी संख्या व वर्गाचा निकाल पुढीलप्रमाणे आहे.

विद्यार्थी संख्या व निकाल २०२३-२४

अ.क्र.	वर्ग	विद्यार्थी संख्या	निकाल (२०२२-२३)
१.	बी.ए.प्रथम वर्ष	५५	४२.००
२.	बी.ए.द्वितीय वर्ष	३८	८१.५७
३.	बी.ए.तृतीय वर्ष	७१	५१.००
४.	एम.ए.प्रथम वर्ष	०५	२०.००
५.	एम.ए.द्वितीय वर्ष	२६	६५.००

एम.ए.द्वितीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांनी NET/SET च्याही परीक्षा दिलेल्या आहेत. सन २०२२-२३ मध्ये विभागाच्या वतीने डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक संशोधन संस्था व दीप करिअर अकॅडमी यांच्यासोबत सामंजस्य करार (MoU) करण्यात आलेला आहे. त्यानिमित्त विविध शैक्षणिक उपक्रमाचे आयोजन करण्यात आलेले होते.

डॉ.व्ही.डी.गायकवाड
विभागप्रमुख

समाजशास्त्र विभाग

शिवाजी महाविद्यालयाच्या स्थापने बरोबरच समाजशास्त्र विभागाची सुरुवात जून १९६८ मध्ये झाली. प्रा.एल.एस.बनाटे व त्या नंतर प्रा.एस.एन. गंदेवार यांनी विभागप्रमुख पदावरून ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांमध्ये समाजशास्त्र विषयाचा प्रचार व प्रसार करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य केले. २०१२ पासून डॉ.रामकिशन मांजरे समाजशास्त्र विषयाच्या प्रमुखपदी कार्यरत आहेत. तसेच या विभागात डॉ.अनुराधा पाटील सहाय्यक प्राध्यापक पदावर कार्यरत आहेत.

स्थापनेपासूनच समाजशास्त्र विभागातील प्राध्यापकवृंद हा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी कार्य करीत आहे. विद्यार्थ्यांनी समाजातील विविध समस्यांच्या बाबतीत विचार करावा, तसेच त्यांच्यात समाजभान यावे यासाठी विविध विचारवंत, समाजसेवकांचे मार्गदर्शन देण्यात येते. आजपर्यंत डॉ.डी.एन.धनागरे, डॉ.वाय.बी.दामले, डॉ.सुधाताई काळदाते, डॉ.श्रुती तांबे यासारख्या महाराष्ट्रातील समाजशास्त्रातील विचारवंतांच्या मार्गदर्शनाचा लाभ मिळवून देण्याचे काम समाजशास्त्र विभागाने केले आहे.

डॉ.रामकिशन मांजरे यांनी आजपर्यंत दोन इंग्रजी व चार मराठी पुस्तकांचे लिखाण केले आहे, तर डॉ.अनुराधा पाटील यांनी 'आरक्षण आणि स्त्री' या पुस्तकाचे लिखाण केले आहे. डॉ.रामकिशन मांजरे यांच्या नावे एक भारतीय पेटंट आहे. स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड यांनी मंजूर केलेले दोन लघु शोध प्रकल्पाचे कार्य विभागात होत आहेत. डॉ.रामकिशन मांजरे यांनी विविध चर्चासत्रामध्ये साधन व्यक्ती म्हणून मार्गदर्शन केले आहे. तसेच इतर जर्नल बरोबरच भारतातील नामांकित युनिव्हर्सिटी न्यूज या जर्नल मध्ये त्यांचे विविध विषयावर लेख प्रसिद्ध झाले आहेत. तसेच डॉ.अनुराधा पाटील यांनी विविध जर्नलमध्ये १७ शोध निबंध प्रकाशित केले आहेत.

समाजशास्त्र विभागातील अनेक विद्यार्थी आज विविध क्षेत्रात अतुलनीय कामगिरी बजावत आहे. तसेच स्पर्धा परीक्षेच्या माध्यमातूनही विद्यार्थ्यांनी यश संपादन करून प्रतिष्ठित पदावर कार्यरत आहेत.

विभाग केवळ विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता उंचावत नाही तर त्यांना समाजभान यावे यासाठी विविध कार्यक्रम राबवते. उदा.मदत फेरी काढणे, वैद्यकीय मदत करणे, वंचित मुलांसाठी मदत करणे यासाठी विविध उपक्रम राबवले जातात.

समाजशास्त्र विभागात विद्यार्थ्यांना विविध स्पर्धा परीक्षांचे मार्गदर्शन केले जाते. तसेच विविध उपक्रम राबवून विद्यार्थ्यांना करिअर बद्दल माहिती दिली जाते. या विभागाला निकालाची उज्ज्वल परंपरा राहिली आहे. अनेक विद्यार्थी विद्यापीठात प्रथम व द्वितीय आलेले आहेत.

अ.क्र.	वर्ग	विद्यार्थी संख्या
१.	बी.ए.प्रथम वर्ष	७२
२.	बी.ए.द्वितीय वर्ष	४६
३.	बी.ए.तृतीय वर्ष	२७

अ.क्र.	वर्ग	विद्यार्थी संख्या	निकाल %
१.	बी.ए.प्रथम वर्ष	६३	५२.२५
२.	बी.ए.द्वितीय वर्ष	४७	७८.००
३.	बी.ए.तृतीय वर्ष	३६	८८.२५

डॉ.आर.एम.मांजरे
विभागप्रमुख

इतिहास विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ जुलै मध्ये प्रवेश प्रक्रीया पूर्ण झाल्यानंतर इतिहास विभागाच्या शैक्षणिक कार्यास सुरूवात झाली. २० जुलै २०२४ रोजी इतिहास विभागप्रमुख डॉ.एस.डी.सावंत यांनी वार्षिक बैठक घेऊन शैक्षणिक वर्षाची सुरूवात केली. इतिहास विभागात तासिका तत्वावर प्रा.आर.पी.कांबळे व प्रा.महेश माकणे हे कार्यरत आहेत.

ऑगस्ट मध्ये विभागात दुसरी बैठक घेण्यात आली. 'मेन्टॉर मेंटी' विद्यार्थ्यांच्या संदर्भात चर्चा करण्यात आली. या शैक्षणिक वर्षात इतिहास विभागाने दोन प्रमाणपत्र कार्सेस घेण्याचे ठरवले होते. त्यामध्ये 'बुद्धिस्ट टुरिजम इन इंडिया' आणि 'जैनॉलॉजी' या दोन कोर्सला सी.डी.सी. ने मंजुरी दिल्यानंतर हे दोन कोर्स नियमानुसार घेण्यात आले.

या शैक्षणिक वर्षात विभागाची ऐतिहासिक सहल उदगीर येथे ऐतिहासिक किल्यास ३ फेब्रुवारी २०२४ रोजी आयोजित केली होती. या शैक्षणिक वर्षात इतिहास विभागप्रमुख डॉ.एस.डी.सावंत यांना स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ नांदेड यांनी लघुशोध प्रबंधासाठी अनुदान दिले आहे. त्यांचे संशोधन चालू आहे. या बरोबरच डॉ.एस.डी.सावंत यांनी इतिहास विषयाच्या विविध सेमिनार व परीषदेसाठी शोध प्रबंध सादर केले. या शिवाय डॉ.एस.डी.सावंत हे संशोधक मार्गदर्शक म्हणून कार्यरत आहेत आणि ते स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ नांदेड विद्यापीठाच्या परीक्षेत 'डी.कॅप' समन्वयक म्हणून कार्यरत आहेत.

प्रवेश घेतलेले विद्यार्थी २०२३-२४

B.A.F.Y. - 87	B.A.S.Y. - 41	B.A.T.Y. - 30

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मधील निकाल

वर्ग	निकाल
बी.ए. प्रथम वर्ष	८० %
बी.ए. द्वितीय वर्ष	९५ %
बी.ए. तृतीय वर्ष	१००%

- डॉ. एस.डी. सावंत
विभाग प्रमुख

अर्थशास्त्र विभाग

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाच्या शिवाजी महाविद्यालयाची स्थापना १५ जून १९६८ रोजी झाली. उदगीर शहरात यापूर्वी सीमावर्ती भागातील शेतकरी, शेतमजूर, कामगार, कष्टकरी यांच्या मुला/मुलींना शिक्षणासाठी शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध नसल्यामुळे शिवाजी महाविद्यालय नावाने शिक्षणरूपी वटवृक्षाचे रोपटे लावले गेले. त्यामध्ये कै.तुकाराम पाटील तादलापूरकर, कै.बापूसाहेब पाटील एकंबेकर, कै.बळवंतराव पाटील खानापूरकर, कै.ॲड.पी.जी.पाटील, कै.ॲड.दत्तुगीर तोंडचिरकर, कै.ॲड.सी.पी.पाटील, कै.अशोकराव पाटील एकंबेकर, कै.प्रा.विजयकुमार पाटील या सर्वांचे योगदान महत्त्वपूर्ण आहे. त्यांच्या निस्वार्थ त्यागामुळेच शिवाजी महाविद्यालयाची भरभराट झाली आहे.

शिवाजी महाविद्यालयाच्या स्थापनेबरोबरच अर्थशास्त्र विभाग सुरू करण्यात आला. या विभागात विभागप्रमुख म्हणून डॉ.सी.आर.मोहिते व सहकारी म्हणून प्रा.एस.एन.काळदाते कार्यरत होते. १९९९ मध्ये स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड यांनी अर्थशास्त्र विभागास लातूर जिल्ह्यातील पहिले संशोधन केंद्र म्हणून मान्यता दिली. आज अर्थशास्त्र संशोधन केंद्रामध्ये लातूर जिल्ह्यातील वेगवेगळ्या महाविद्यालयाचे ०८ संशोधन मागदर्शक पीएच.डी. संशोधनाचे कार्य करतात, तसेच अर्थशास्त्र विभागात ३२ संशोधक विद्यार्थी पीएच.डी. संशोधन कार्य करीत आहेत. ही महाविद्यायासाठी गौरवाची बाब आहे.

सद्यस्थितीत प्रा.एल.एच.पाटील हे २००५ पासून अर्थशास्त्र विभागप्रमुख म्हणून कार्यरत आहेत. ते स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड चे अर्थशास्त्र विषयाचे पीएच.डी.चे मार्गदर्शक आहेत. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली १४ विद्यार्थ्यांना पीएच.डी. ही पदवी आवार्ड झाली आहे. तसेच ०८ विद्यार्थ्यांना एम.फिल ही पदवी आवार्ड झाली आहे. सद्यस्थितीत ०४ विद्यार्थी पीएच.डी. संशोधनाचे काम करीत आहेत. प्रा.डॉ.सी.जे.देशमुख यांच्याकडे ०४ विद्यार्थी पीएच.डी. चे कार्य करीत आहेत.

❊ प्रा.डॉ.पाटील यांनी आजपर्यंत विपूल प्रमाणात पुस्तकाचे लिखान केले आहे. विषयाशी निगडीत ०८ पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

❊ शै.वर्ष २०२२-२३ मध्ये प्रा.डॉ.एल.एच.पाटील यांची स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड च्या अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळाच्या अध्यक्षपदी बिनविरोध निवड झाली आहे. अर्थशास्त्र विभागाच्या ७५ वर्षाच्या काळातील हा सर्वोच्च क्षण आहे. तसेच डॉ.पाटील यांची स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठाच्या विद्यापरिषदेवर सदस्य म्हणून निवड झाली आहे. महाविद्यालयातील हा पहिला प्रसंग आहे.

* प्रा.डॉ.एल.एच.पाटील हे अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळाचे अध्यक्ष म्हणून कार्य करीत आहेत. NEP-2020 नुसार M.A.Economics प्रथम व द्वितीय वर्षाचा अभ्यासक्रम त्यांच्या अध्यक्षतेखाली तयार झाला आहे. B.A.Economics प्रथम वर्षाचा अभ्यासक्रम तयार करण्याचे कार्य करीत आहेत. शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ मध्ये अर्थशास्त्र विभागाच्या वतीने पीएच.डी.कोर्स वर्क चे यशस्वी आयोजन करण्यात आले आहे. तसेच P.G. Economics विभागाच्या वतीने "Basic Statistics for Research" हा Certificate Course यशस्वीरित्या घेण्यात आला.

विभागात कार्यरत प्राध्यापक

अ.क्र.	प्राध्यापकाचे नाव	शिक्षण
१.	प्रा.डॉ.एल.एच.पाटील	M.A.Ph.D.
२.	प्रा.डॉ.सी.जे.देशमुख	M.A., NET, Ph.D.
३.	सौ.बोरोळकर प्रतीमा (P.G. Teacher)	M.A.

Class Wise Enrolled Strenth of the Students in July 2023 was as following

S.No.	Class	No.of Students Admitted
01	B.A. F.Y.	40
02	B.A. S.Y.	25
03	B.A. T.Y.	15
04	M.A. F.Y.	10
05	M.A. S.Y.	12

Result 2022-23

Sr. No.	Class	Paper Tital & No.	Teacher Name	Admited	Appear	Passed	Failed	%
01	B.A.F.Y.	Micro Eco. I/II	Dr.C.J.Deshmukh	54	47	28	19	60%
02	B.A.F.Y.	Basic Statistics II/IV	Dr.L.H.Patil	54	47	34	13	72%
03	B.A.S.Y.	Macro Eco. V/VII	Dr.L.H.Patil	24	19	18	01	95%
04	B.A.S.Y.	Development VI/VIII	Dr.C.J.Deshmukh	24	19	18	01	95%
05	B.A.T.Y.	History of Eco. Thrusnt IX/XI	Dr.L.H.Patil	37	37	29	08	78%
06	B.A.T.Y.	Indian Eco. XI/XII	Dr.C.J.Deshmukh	37	37	30	07	80%

अर्थशास्त्र विभागाच्या वतीने विद्यार्थी हा केंद्रबिंदू मानून विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रयत्न केले जातात. सद्यस्थितीत शैक्षणिक क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात स्थित्यंतरे होत आहेत. नवीन शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी चालू शै.वर्षापासून होत आहे. परंपरागत शिक्षण पद्धतीचे महत्त्व कमी झाले आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी कौशल्यावर आधारित व्यवसायाभिमुख शिक्षण देण्याकडे विभागाचा प्रयत्न आहे. यासाठी स्पर्धात्मक शिक्षणाची तयारी करून घेण्याबरोबर बँकिंग क्षेत्रातील ज्ञान, शेअर मार्केट, औद्योगिक क्षेत्र, Income Tax, आंतरराष्ट्रीय व्यापार, E-Banking, E-Trade, Statistics इ. माहितीचे मार्गदर्शन विद्यार्थ्यांना केले जाते. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीसाठी घटक चाचणी, सेमिनार, लेख परीक्षण, Research Project, Fild Sorve केले जातात. इ.द्वारे विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीकडे लक्ष दिले जातात.

- डॉ.एल.एच.पाटील

विभाग प्रमुख

Department of Commerce

The academic Year 2023-2024 was started from 16 June 2023. There are Seven faculty members in the department.

Commerce Association inauguration programme was held on 21st October 2023 in Commerce Department of College. On the occasion Professor Dr. D. M. Khandare, (Dean, Department of Commerce and Management, SRTM University Nanded) was present as an Inaugurator of Commerce Association. After the inauguration of Commerce Association, Dr. D. M. Khandare guided and motivated the students on Career Opportunities in Commerce stream, he also explained how to prepare ourselves for the job and, and he also told the various skills to possess for this kind of jobs. On the occasion of inauguration programme members of Commerce Association were felicitated. Principal Dr. A. M. Nawale, was the Chair Person of this Commerce Association inauguration programme. On the occasion of Commerce Association inauguration program, on 21st October 2023, a Wall posters was published at the auspicious hands of Professor Dr. D. M. Khandare sir, (Dean, Department of Commerce and Management, SRTM University Nanded).

In this academic year Ph. D. degree is awarded to Mrs. Kendra K. K. under the guidance of Dr. H. W. Kulkarni.

TEACHING FACULTY

Sr.	Name	Type of Appointment
01.	Dr. H. W. Kulkarni (Head of the Dept.)	Permanent
02.	Dr. D. B. Konale	Permanent
03	Mr. G. M. Bedre	CHB
04	Mr. R. V. Pawar	CHB
05	Mr. S. A. Kharat	Core Teacher
06	Mrs. Mayuri Chivate	Core Teacher

The class wise enrolled strength of the students in the academic year 2023-2024 is as follows.

Sr.No.	Class	No. of Students Admitted		
		Male	Female	Total
01	B. Com. F. Y.	47	60	107
02	B. Com. S. Y.	19	60	79
03	B. Com. T. Y.	20	61	81
04	M. Com. Part-I	15	39	54
05	M. Com. Part-II	16	47	63

PH. D. RESEARCH STUDENTS

Sr.No.	Name of Resarch Supervisor	No. of Ph. D. Student	No. of Research Fellow
01	Dr. H. W. Kulkarni	06	---
02	Dr. D. B. Konale	04	02

REARCH PROJECT :

A minor research project santioned to Dr. D. B .Konale from S. R. T. M. University Nanded.

RESEARCH PAPER PUBLISHED

Sr.	Name of Faculty	No. of Research Paper Published in National / International Journal	Chapter in Books published in National / International Publisher
01	Dr. H. W. Kulkarni	01	--
02	Dr. D. B. Konale	04	01
03	Mr. R. V. Pawar	05	--
04	Mr. S. A. Kharat	01	--

Dr. H. W. Kulkarni
Head Department of Commerce

Department of Botany

This academic year was started on 1st July 2023. The faculty of the department gathered together on 1st July to discuss the academic plan for this year and workload was distributed. Curricular activities of the department were chalked out. Four faculty members at UG and 5 faculty members at PG are working in this department. The students enrolled in this department are 69 at First year, 41 at Second year and 40 at Third year. 14 students have been enrolled for M. Sc. First year and 16 at M. Sc. Second year. According to semester system, timetable for theory and practical was designed. This year NEP 2020 is implemented for M. Sc First year.

University examinations of Summer 2023 for B. Sc. I, II, III and M. Sc. I and II year were conducted. The results of this examination are very satisfactory. Ms. Anisha Ghodake of M. Sc. Second year got III rank in the university examination. Ms. Sutar Sanjeevani cleared the SET exam in the year 2023.

On 24th January 2024, a botanical excursion was conducted for the students of B. Sc. III year and M. Sc. Second year at Sanjeevani bet. Students got the knowledge of new plant species, medicinal plants, common diseases of plants in the surrounding area. Collection of these plants and herbaria were prepared.

Dr. S. V. Chate, Dr. D. P. Patil, Dr. Manisha Patekar and Ms. Afnan Shaikh are actively working for the smooth conduct of this department.

Paper wise result of B. Sc. Summer 2023

Class	Paper	No. of Appeared students	No. of Passed Students	Pass %
B Sc FY	I	61	50	81.97
	II	61	51	83.61
	III	61	32	52.46
	IV	61	33	54.10
B Sc SY	VI	74	57	77.03
	VII	74	62	83.78
	VIII	74	47	63.51
	IX	74	37	50.00
B Sc TY	XII	71	61	85.92
	XIII	71	57	80.28
	XIV	71	49	69.01
	XV	71	57	80.28

Paper wise result of M. Sc. Botany Summer 2023

Class	Paper	No. of Appeared students	No. of Passed Students	Pass %
M Sc FY	I	14	14	100
	II	14	14	100
	III	14	14	100
	IV	14	14	100
	VI	14	14	100
	VII	14	14	100
	VIII	14	14	100
	IX	14	14	100
M Sc SY	XI	17	17	100
	XII	17	17	100
	XIII	17	17	100
	XIV	17	17	100
	XVI	17	16	94.12
	XVII	17	17	100
	XVIII	17	17	100
	XIX	17	17	100

Dr. R. P. Biradar
Head Department of Botany

Department of Zoology

The Academic Session 1st July 2023 is started on 16 June, Faculty members of Zoology Department deparent feulty HoD and others meet together and made plan for academic year for U.G and P.G classes semester wise by discussing academic plan, syllabus and duration required for completion of syllabus prescribed by S.R.T.M.University Nanded.

In this academic year Department of Zoology had organized a study tour/ Excursion U.G and P.G students to study the different Zoological important aspects,, and Dr Shirshi U.K , Dr Niture S.D were tour in charge

In this academic year Department of Zoology had also organized an short Excursion for B.sc T.Y and M.Sc S.Y fishery science students to visit Pimpri reservoir and Nideban reservoir and also visited fish seed production centre at Fishery Science College Udgir specially, similarly, the students of B.Sc. I, II, and M.Sc. I year were also participated,

M.Sc. II year students submitted projects to S.R.T.M.University Nanded. So as per academic plan, syllabus, Unit tests, Practical's, practical examinations etc. were completed.

The Semester-wise result of the Department was satisfactory. Dr. S.D. Niture , Miss Anuradha Bhatane, Miss. Anuradha Deshmukh are actively working for the smooth conduct of departmental work

Student strength A.Y. 2023-24

Sr. No.	Class	No. of Students
1	B. Sc. F.Y.	57
2	B. Sc. S.Y.	33
3	B. Sc. T.Y.	28

The Details of the Result: 2022-23

	Class	Paper no.	Teacher Name	Admitted		Appeared		Passed		Pass %
				M	F	M	F	M	F	
1	B.Sc. I	III	Dr. Niture S.D.	04	31	04	31	03	23	83.97
2		IV	Dr. Shirshi U.K.	"	"	"	"	02	22	77.41
3		V PR	Dr. Shirshi U.K.	"	"	"	"	04	31	100%

	Class	Paper no.	Teacher Name	Admitted		Appeared		Passed		Pass %
				M	F	M	F	M	F	
1	B.Sc. II	VIII	Dr. Niture S.D.	1	34	1	34	1	28	85.29%
2		IX	Miss Bhatane A.B	1	34	1	34	1	26	79.41%
3		X PR	Dr. Niture S.D.	1	34	1	34	1	32	97.96%
		XIPR	Dr. Bhatane A.B.	1	34	1	34	1	32	97.96%

	Class	Paper no.	Teacher Name	Admitted		Appeared		Passed		Pass %
				M	F	M	F	M	F	
1	B.Sc.III	XIV	Dr. Shirshi U.K.	04	40	04	40	04	40	100%
2		XV	Dr. Niture S.D.	04	40	04	40	04	40	"
3		XVIPR	Dr. Shirshi U.K.	04	40	04	40	04	40	"
		XVIIPR	Dr. Niture S.D.	04	40	04	40	04	40	"
	M.Sc. I			01	07	01	07	01	07	100%
	M.Sc.II			01	06	01	06	01	06	100%

Dr. U.K. Shirshi
Head Department of Zoology

Department of Dairy Science

The class wise enrolled strength of the students in 2023-24 was as following

Sr. No.	Class	Number of Students Admitted	Male	Female
1.	First Year	25	7	18
2.	Second Year	07	1	6
3.	Third Year	10	6	4

The details of the results and dropout rate of last year 2023-24 is as

Sr. No.	Class	Paper Title & Number	Teacher Name	Admitted		Appeared		Passed	Failed	Drop out	%
				M	F	M	F				
1.	B.Sc. F.Y.	Processing Technology of Milk-III	Mr.R.B.Yedatkar	5	9	3	8	10	1	3	71.42
2.	B.Sc. F.Y.	Farm Animal Health Management	Mr.R.B.Yedatkar	5	9	3	8	10	1	3	71.42
3.	B.Sc. S.Y.	Dairy Animal Management-VIII	Mr.R.B.Yedatkar	16	16	15	14	29	13	3	90.00
4.	B.Sc. S.Y.	Technology of Western Dairy Products-IX	Mr.R.B.Yedatkar	16	16	15	14	29	13	3	90.00
5.	B.Sc. T.Y.	Forages, Feeds and Feeding-XIV	Mr.R.B.Yedatkar	3	14	2	14	13	03	1	71.00
6.	B.Sc. T.Y.	Animal Genetics and Breeding-XV	Mr.R.B.Yedatkar	3	14	2	14	13	03	1	71.00

Research Paper/ Books/ Seminar/ Conference

Mr. R.B.Yedatkar

* Member of Theory and Practical Paper setter/Examiners panel for
  * Tuljaram Chaturchand College. Baramati, (Pune).
  * Government Dairy Technology College, (Warud) Pusad and Udgir (Latur) under Maharashtra Animal and Fishery Sciences University, Nagpur.
  * Tamil Nadu Veterinary and Animal Sciences University, (TANUVAS) Madhavaram Milk Colony Chennai.
  * B.VOC courses in Dairy Science.
* Invited as a resource person for one day workshop -Milk & Health on the occasion of National Milk Day delivered a lecture on "Consumption of milk and its benefits" at the Department of Livestock and Products Technology, College of Veterinary and Animal Sciences, Udgir.
* Invited as Resource Person for one-day Multidisciplinary International Conference (India from a Global Perspective) on 17th February 2023, organized by Mahatma Phule Mahavidyalaya, Ahamdpur.
* Minor Research Project Sanctioned by SRTM University, Nanded.
* Publish research paper on "Studies On Chemical and Sensory Evaluation of Whey Based Fruit Beverage", IJRAR - International Journal of Research And Analytical Reviews (IJRAR), E-ISSN 2348-1269, P-ISSN 2349-5138, VOLUME.11, ISSUE 1, Page No Pp.255-263, March 2024

Department-level program details.

Activity :

I. Student from B.Sc. TY Aditya Anant Tekale published article as book chapter with ISBN: 978-1-304 58029-0 Pp. 158-163.

II. Student visit to Vasudhara Dairy, Nagpur (AMUL) and Raman Science Center, Nagpur.

III. Dairy Science students from FY, SY, and TY successfully participated in the online 6-week course. Practical animal nutrition for augmenting livestock and poultry productivity. Which is conducted by Ag-Moocs, From 11 July 2023 to 31 Aug 2023.

IV. Students from B.Sc. SY & TY presented seminar under Skill Enhancement Course II, IV during 2023-24.

V. Students Seminar under-

- Mr. R.B.Yedatkar
Head Deparment of Dairy Science

Department of Chemistry

The academic Year 2023-2024 was started from 16 June 2023. There are four faculty members in the department.

In this academic year department of chemistry organized educational tour to visit Raman Science Centre Nagpur in which students of B.Sc. T.Y. participated. In visit to Raman Science Centre students experienced some experiments. Students experienced 3D film show, science sphere show and got much more information about science. In accordance with National Education Policy-2020 Implementation, MoU's signed between Department of Chemistry Shivaji Mahavidyalaya Udgir and (1) Chemicea Pharmaceuticals Pvt. Ltd. Navi Mumbai. (2) Chemsar Research Centre, Saswad Road Pune. (3) Department of chemistry, Rajarshi Shahu College, Latur (4) Department of chemistry, Dayanand Science, Latur. (5) Department of chemistry, Maharashtra Udaygiri Mahavidyalaya, Udgir. (6) Konale Coaching Classes,Udgir.

In this academic year Ph. D. degree is awarded to two research students. One is Mr. Patki Abhijeet from Shivaji College Renapur on 14/07/2023 and second Mr. Shinde Achut from Sanjivani Mahavidyalaya,Chapoli on 28/03/2024 under the guidance of Dr.D.B.Muley.

The class wise enrolled strength of the students in the academic year 2023-2024 is as follows.

Sr.No.	Class	No. of Students Admitted		
		Male	Female	Total
01	B. Sc. F. Y.	32	87	119
02	B. Sc. S. Y.	13	41	54
03	B. Sc. T. Y.	10	53	63
04	M. Sc. Part-I	11	19	30
05	M. Sc. Part-II	04	03	07

The details of results of last year (2022-2023) is as follows

Sr.No.	Class	Appeared	Passed+ ATKT	Result in %
01	B. Sc. F. Y.	113	75	66.37%
02	B. Sc. S. Y.	96	60	62.5%
03	B. Sc. T. Y.	101	64	63.36 %
04	M. Sc. Part-I	18	09	50 %
05	M. Sc. Part-II	35	07	20 %

Research papers/Books/Seminars/Conferences and Department level program details:

01. Dr. H. A. Tirpude participated in one day workshop on "National Education Policy 2020 Implementation" organized by Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded on 12/08/2023 at Dayanand Sabhagruh Latur.
02. Mrs. S. S.PawdePublished a research paper in Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal ISSN-2278-5639 on "Advances of Nanomaterial for Air and Water Pollution Remediation" March-2024
03. Mrs. S. S.PawdePublished a research paper in Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal ISSN-2278-5639 on "Nanoparticles-Nanocatalyst-A Boon for Green Chemistry" March-2024
04. Mrs. S. S.PawdePublished a research paper in International Journal of Scientific Research in Chemistry "Significance of Study of Physicochemical Properties of Drug" Online ISSN: 2456-8457
05. Mrs. S. S.Pawde Successfully completed online Refresher Course on Basic Science from 21.08.23 to 2.09.23 organised by UGC-HRDC-RDVV Jabalpur.
06. Research paper Accepted in International Journal "Russian Journal of Organic Chemistry"- March 16, 2024. Synthesis of pyrazole derivative Mediated by cobalt-Doped Iron Tartarate.
07. Research paper Accepted in International Journal "Journal of Applied Organometallic Chemistry"- March -2024. Efficient synthesis of Benzimidazole incorporated by PFPAT catalyst at room temperature.

Dr. H. A. Tirpude
Head Department of Cemistry

Mathematics Department : Annual Report

In the Academic Year 2023-24 Department has perform different activitied like guest lectures, attendind National and International Conferences also our students participeted in "RMCK" test and Poster presentation which is conducted by school of Mathematical Sciences, Swami Ramanand Teerth University, Nanded. The students of Dr.S.V.Jagtap sir publiches reasearch papers in various National and International Journals.

The Academic Year 2023-24 was started from 16 June 2023. There are three faculty members in the department.

Sr.No.	Name	Type of Appointment
1.	Dr. S.V. Jagtap	Permanent
2.	Mr. S.S. Wadkar	CHB
3.	Mr. S.A. Kendre	CHB

The class wise enrolled strength of the students in the Academic Year 2023-24 is as follows

Sr.No.	Class	Number of Admitted		
		Male	Female	Total
1.	B.Sc. F.Y.	08	22	30
2.	B.Sc. S.Y.	04	15	19
3.	B.Sc. T.Y.	09	24	33

Ph.D. RESEARCH STUDENTS

Sr.No.	Name of Research Supervisor	No.of Ph.D. Students	No.of Research Fellow
1.	Dr. S. V. Jagtap	05	01

Dr. S. V. Jagtap
Head Department of Mathematics

Department of Physics & Electronics

Department of PHYSICS

The classwise Enrolled strength of the students in the year 2023-2024

Sr. No.	Name of the Course / Programme	Enrolled		Total
		M	F	
1	B.Sc. F.Y.	18	42	60
2	B.Sc.S.Y.	04	15	19
3	B.Sc.T.Y.	08	26	34

Department of ELECTRONICS

The classwise Enrolled strength of the students in the year 2023-2024

Sr. No.	Name of the Course / Programme	Enrolled		Total
		M	F	
1	B.Sc. F.Y.	04	08	12
2	B.Sc.S.Y.	-Nil-	-Nil-	-Nil-
3	B.Sc.T.Y.	03	05	08

Department of PHYSICS

The details of the result and dropout rate of the year 2022-2023

Sr. No.	Class	Paper Name	Paper No.	Teacher's Name	Admitted		Appear		Pass/Fail		Pass %	Drop out
					M	F	M	F	M	F		
1	B.Sc. F.Y.	Heat & Thermodynamics	III	Dhage H.M.	43	43	28	38	04	17	31.81	20
		Electricity & Magnetism	IV	Kadam R.J.	43	43	28	38	03	16	28.78	20
2	B.Sc. S.Y.	Optics & Lasers	VIII	Dhage H.M.	13	25	09	20	02	16	62.06	09
		Basic Electronics	IX	Wadkar P.S.	13	25	09	20	05	16	72.41	09
3	B.Sc. T.Y.	Atomic Molecular Physics	XIV	Kadam R.J.	16	29	15	25	10	25	87.50	05
		Digital & Communication Electronics	XV	Dhage H.M.	16	29	15	25	11	25	90.00	05

Department of Electronics

The details of the result and dropout rate of the year 2022-2023

Sr. No.	Class	Paper Name	Paper No.	Teacher's Name	Admitted		Appear		Pass/Fail		Pass %	Drop out
					M	F	M	F	M	F		
1	B.Sc. F.Y.	Semiconductor Devices & Electronics Instrumentation	III	Jadhav A.J	08	02	02	01	01	00	33.33	07
		Digital logic Circuits	IV	Biradar R.T.	08	02	02	01	01	01	66.66	07
2	B.Sc. S.Y.	Oscillators & Multivibrators	VIII	Biradar R.T.	02	03	01	03	00	03	75.00	01
		Introduction to Microcontroller intel 8051	IX	Kendre Y.S.	02	03	01	03	00	03	75.00	01
3	B.Sc. T.Y.	Communication Electronics-II	XIV	Biradar R.T.	05	05	04	04	03	04	87.50	02
		Electronics instrumentation	XV	Kendre Y.S.	05	05	04	04	03	01	50.00	02

Highlights of Department

1. Teaching workload was distributed and successfully supported by the CHB staff and core Teachers.
2. Students of the department are continuously evaluated through various modes – unit tests, Assignments, Classroom interactions, seminars etc.
3. An attempt is made to interface teaching and learning with ICT.
4. Faculty from the department participated in various seminars, workshops and conferences to update their subject knowledge.
5. Seminars are arranged in the department for UG & PG students for encouraging them to deliver talks related to curricular subjects.
6. PG Students of our department have participated in the " Avishkar" at the district level competition.
7. The faculty from the department published research papers in reputed national and international journals with high impact factor.
8. The department has signed various memorandom of understanding (MOU) with academic and industrial institutes.
9. PG students, Chavale Nilesh B. and Munde Mangesh T. have got successfully cleared the State Eligibility Test (SET) examination.
10. Mr. Jadhav D. R. (Lab attendant) from our department has got retired on the date 31/07/2023.

Contribution of the facilty

Dr. Jadhav V. V.

1. published book on Solution method for metal oxide nano structure in Elsiver Publication, USA.
2. selected as visiting scientist in the Department of Material, University of Oxford, Oxford, UK for the development of gas sensor.
3. Published international German patent on H2S gas sensor.
4. Published article in American chemical society's Applied material interface international journal with impact factor 9.5.
5. this year Dr. Vijaykumar Jadhav reached h-index 24 with citations ~1860.

Mr.Dhage H.M.

1. Research articles published in international journal -
   " Dielectric relaxation studies of 1-Nitropropane dimethyl sulfoxide mixtures using Time Domain reflectometry from 10 MHZ to 50 GHZ "
   In phsics and chemistry of liquids (JAN-2024).
2. Worked as member of paper setting committee SRTMU Nanded.
3. Attended state level and national workshops and conferences .
4. Worked as examiner in UG & PG theory as well as practical examinations.

Dr.V.V. Jadhav
Head Department of Physics

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक, अभ्यासकेंद्र

वंचित व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना शिक्षण मिळावे या हेतूने महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशंवतराव चव्हाण यांच्या नावाने सुरू केलेल्या विद्यापीठाचे अभ्यासकेंद्र, शिवाजी महाविद्यालयात १९९८ मध्ये स्थापन करण्यात आले आहे. या अभ्यास केंद्रच्या विकासासाठी महाविद्यालयातील माजी प्राचार्य व समन्वयकांनी परिश्रम घेतले आहे. सद्या महाविद्यालयाचे कर्तव्यदक्ष प्राचार्य डॉ.विनायकराव जाधव यांच्या मार्गदर्शनाखाली समन्वयक्क डॉ.रामकिशन मांजरे व सह-समन्वयक प्रा.ए.के.पाटील कार्य करीत आहेत.

अभ्यासकेंद्रात बी.ए., बी.कॉम., एम.कॉम., एम.ए., मराठी, हिंन्दी, इंग्रजी व बी.लिब आणि इन्फ र्मेशन सायन्स या अभ्यासक्रमासाठी प्रवेश दिला जातो. शैक्षणिक वर्ष २०२१-२२ मध्ये सर्व अभ्यसक्रमात ८७२ विद्यार्थ्यांनी आपला प्रवेश निश्चीत केला होता. अभ्यासकेंद्रातून विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रमाची पूस्तके दिली जातात. त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक अडचणी दूर करण्यासाठी कार्यालयीन कर्मचारी तत्पर असतात.

- डॉ.रामकिशन मांजरे
समन्वयक

Department of Computer Science and Application

Shivaji Mahavidyalaya introduced Computer Science as an optional subject at degree level affiliated to SRTMU Nanded in the year 1997. Simultaneously BCA course were introduced in the year 2000. For 12th science Students Computer Science course is run as per Maharashtra State Board Secondary and Higher Secondary Education Pune,

In the beginning there was a single computer laboratory but in due course of time the department expanded and presently there are fully equipped 1 independent laboratory including 40 Computers with latest hardware and software along with Wi-Fi facility.

The Faculty of Department is well qualified and experienced. The present faculty position is Shri.Pathan S.M., Shri.More R.D., Miss.Shaikh Z.Z.A., Miss.More M.B., Shri.Kulkarni A.B., Shri.Atnoorkar Anis (Laboratory Technician) are striving hard giving better exposure and the latest knowledge in the field of Computer and Information Technology for the benefits of students.

Poster Presentation :

(Academic year 2023-2024)

Poster Presentation presented by Karbhari Prerna, Eklare Rutuja and Methre Rohini on the topic Chandrayan-3 on the occasion of successful landing of Chandrayan-3 on the moon inaugurated by Honourable Principal Dr. A.M. Nawale Sir.

Highlights :

Prominent Alumni:

1. Mr.Prashant Muktaji Kamble as Relationship Officer at Nilanga Branch in New Opportunity Company.
2. Mr.Sadiq Salim Shaikh as frontend developer in Marmeto at Bangalore
3. Mr.Dhirajkumar Mehtre as backend officer in Mahindra Pvt Ltd. at Pune
4. Mr.Ruturaj Anantrao Nakhate work as Director in EHS Technologies PVT. LTD. Pune.
5. Balu Pandurang Kamble as software Engineer GJ Solutions India Pvt Ltd in Ameerpet, Hyderabad

Department of Computer Science & Application

The details of the result and dropout rate of last year (2022 - 2023) is as following

Sr. No	Class	Paper title & No.	Teacher Name	Admitted		Appear		Passed	Failed	Drop Out	Percentage %
				M	F	M	F				
1.	B.C.A.F.Y.	BCA.S2.1,2,3,4,5	Shaikh Z.Z.A.	56	38	41	32	38	35	21	52.05%
2.	B.C.A.S.Y.	BCA.S4.1,2,3,4,5	Shaikh Z.Z.A.	12	12	12	12	12	12	00	50.00%
3.	B.C.A.T.Y.	BCA.S6.1,2,3,4,5	Pawar S. B.	06	07	06	07	05	08	00	38.46%
4.	B.Sc. F.Y.	I,II,III,IV	Pawar S. B.	21	19	18	19	09	05	03	24.32%
5.	B.Sc. S.Y.	VI,VII,VIII,IX	Pathan S.M.	04	05	04	05	08	01	00	90.00%
6.	B.Sc. T.Y.	XII,XIII,XIV,XV	Pathan S.M.	07	04	07	04	08	03	00	72.72%

The class wise BCA and B.Sc. (Computer Science) enrolled strength of the students in July 2023-2024 was as following

No.	Class	No. of the students admitted
1.	B.C.A. F.Y.	84
2.	B.C.A. S.Y.	38
3.	B.C.A. T.Y.	12
4.	B.Sc. F.Y.	34
5.	B.Sc. S.Y.	09
6.	B.Sc. T.Y.	09

S. M. Pathan
Head Department of Computer Science

कनिष्ठ महाविद्यालय वार्षिक अहवाल

शै.वर्ष २०२३-२४ मध्ये कनिष्ठ महाविद्यालयाची एकूण विद्यार्थी संख्या १२९६ आहे. आपल्या महाविद्यालयात मुलांच्या तुलनेत मुलींची संख्या जास्त आहे. विद्यार्थ्यांचा शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक विकास होण्यासाठी महाविद्यालयात क्रीडा, कला, संगीत इत्यादी उपक्रमांचे आयोजन केले. शैक्षणिक गुणवत्ता वाढविण्यासाठी नियमित तासिका, अधिकच्या तासिका, भरपूर सराव परीक्षा, स्वयं अध्यपनाची व्यवस्था, हुशार व होतकरू विद्यार्थ्यांसाठी अतिरिक्त तासिकेचे आयोजन केले. प्रत्येक परीक्षेचा निकाल सूचना फ लकावर लावून पालकांना कळविला गेला.

पाठ्यपुस्तकातील अभ्यासक्रमासह व्यावसायिक अभ्यासक्रम विषयी मार्गदर्शन केले गेले. वैद्यकीय व अभियांत्रिकी पूर्वपरीक्षेचा नियोजनबद्ध कार्यक्रम तयार केला गेला. यासाठी स्वतंत्र यंत्रणा (CET CELL) कार्यरत आहे.

प्राध्यापकांनी केलेल्या परिश्रमामुळे व विद्यार्थ्यांनी केलेल्या नियोजबद्ध अभ्यासामुळे आमच्या महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी यावर्षी (२०२३-२४) मध्ये घवघवीत यश प्राप्त केले. विज्ञान शाखा ९२.०२ %, वाणिज्य शाखा ९१.४२%, कला शाखा ७६.९२% तिन्ही शाखेचा उत्कृष्ट निकाल आपल्या समोर आहे.

* **विज्ञान शाखेतील विद्यार्थी** - श्रीनिवास पांडे - ७९.८३%, सरस्वती सुकने - ७८.८३% संस्कृत-१००, ऋषिकेश नरवाडे - ७८.५०%, मानसी पाटील - ७७.६७%, मोरे प्रतीक्षा - ७५.३३%.
* **कला शाखेतील विद्यार्थी** - दीक्षा भूसागरे- ८८.१७%, श्रद्धा जोशी ८७.००%, वेदांती पाटील - ८३.६७%, श्रीनिवास शिंदे - ७९.५०%, नंदिनी आवलकोंडे - ७७.००%, नंदिनी चौधरी ७६.५०%, ओंकार कंजे - ७६.१७%, तनुजा लोहकरे - ७५.८३%.
* **वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थी** - रिशा गंभीरे - ९१.५०%, गौरी पाटील - ९१.१७%, आशीष कुलकर्णी - ८४.६७%, प्रथमेश महिंद्रकर - ८३.६७%, वैष्णवी वडले - ८१.६७%, इरफत मुंजेवार - ८०.००%, स्वाती टोंपे - ७९.६७%, गायत्री जाधव - ७९.३३%, सत्यम बेद्रे - ७९.३३%, संकेत जाधव - ७८.८३%, सुकन्या बिरादार - ७७.१७%, सय्यद हीना - ७५.३३%, मोहिनी कोनाळे ७५.००%.

विद्यार्थ्यांचे अथक प्रयत्न, प्राध्यापकांचे अध्यापन व प्राचार्य डॉ.ए.एम.नवले यांचे कुशल प्रशासन व मार्गदर्शन तसेच संस्था चालकांच्या प्रोत्साहनामुळे हे महाविद्यालय यश संपादन करून उत्तरोत्तर यशाच्या शिखरावर पोहचले आहे.

या निमित्ताने सर्व प्राध्यापक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांना मन:पूर्वक धन्यवाद देतो.

प्रा.जी.जी.सूर्यवंशी
पर्यवेक्षक
कनिष्ठ महाविद्यालय

प्रा.व्ही.आर.भोसले
उपप्राचार्य
कनिष्ठ महाविद्यालय

वाणिज्य विभागाच्या वतीने आयोजित नोकर भरती
मार्गदर्शन करत असताना करीअर रूट अकॅडमी
लातूरचे संचालक जी.एस.म्हेत्रे

शरण बसवेश्वर कॉमर्स कॉलेज गुलबर्गा येथे राष्ट्रीय चर्चासत्रात
साधन व्यक्ती म्हणून जी.एस.टी. वर व्याख्यान दिल्या नंतर
सत्कार स्वीकारताना डॉ.ह.वा.कुलकर्णी व इतर मान्यवर

वाणिज्य मंडळाच्या उद्घाटन प्रसंगी उपस्थित वाणिज्य शाखेचे
अधिष्ठाता डॉ.डी.एम.खंदारे, प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, विभाग
प्रमुख डॉ.ह.वा.कुलकर्णी, डॉ.डी.बी.कोनाळे, उपप्राचार्य
डॉ.आर.एम.मांजरे व अन्य

वाणिज्य विभागाच्या वतीने आयोजित करीअर मार्गदर्शन
प्रसंगी श्री.जी.एस.म्हेत्रे प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, विभाग
प्रमुख डॉ.ह.वा.कुलकर्णी, डॉ.डी.बी.कोनाळे व इतर

स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ नांदेड द्वारे आयोजित संशोधन महोत्सवामध्ये दुग्धशास्त्र विभागातील प्रा.रंजन एडतकर व
विद्यार्थी आदित्य अनंत टेकाळे यांना जिल्हा स्तरीय पातळीवर द्वितीय पारितोषिक प्राप्त झाले ते स्वीकारत असतानाची क्षणचित्रे

संगणक विभागाच्या भित्तिपत्रक प्रकाशन प्रसंगी प्रमुख पाहुणे प्रा.निटुरकर रवी किरण प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, डॉ.व्ही.एम.पवार, प्रा.एस.एम.पठाण, इतर मान्यवर व संपादक मंडळ

दुग्धशास्त्र विभागाच्या वतीने बीएस्सी तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांना प्रमुख व्याख्याते म्हणून मार्गदर्शन करत असताना प्रा.लुटे विलास व उपस्थित विद्यार्थी

राज्यशास्त्र विभाग अंतर्गत सर्टिफिकेट कोर्सचे प्रमाणपत्र वितरण समारंभ प्रसंगी उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, राजशास्त्र विभागप्रमुख डॉ.व्ही.डी.गायकवाड, डॉ.एस.एम.कोनाळे व विद्यार्थी

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड येथे आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंधाचे वाचन करताना डॉ.व्ही.डी.गायकवाड

रमन सायन्स सेंटर आणि वसुंधरा डेरी (अमूल) नागपूर येथे रसायनशास्त्र आणि दुग्धशास्त्र यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित सहलीला मार्गस्थ करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, सोबत प्रा.बी.आर.येडतकर, डॉ.ए.एस.टेकाळे व विद्यार्थी

Inaugural function of ELA
2023 24 on 26/10/2023 at the hands of
Dr. Praveen Ambesange. Chairperson
Principal Dr. A.M. Nawale

Inaugural function of English Lab at the hands
of KSPM President Hon'ble Shri.Shrirangrao
Patil Secretary Hon'ble Shri P.T.Shinde,
Also Seen are I/c Principal Dr.A.M.Nawale,
Mr.V.R.Bhosle

Inaugural function of ELA
2023 24 on 26/10/2023 at the hands of
Dr. Praveen Ambesange. Chairperson
Principal Dr. A.M. Nawale

Inaugural function of English Lab at the hands
of KSPM President Hon'ble Shri.Shrirangrao
Patil Secretary Hon'ble Shri P.T.Shinde,
& are I/c Principal Dr.A.M.Nawale

Students while acquiring language
skills at English Language Lab.

Students while acquiring language
skills at English Language Lab.

वनस्पतीशास्त्र विभागाच्या शैक्षणिक सहलीमध्ये विद्यार्थी संजीवनी बेट येथे पाहणी करत असताना

वनस्पतीशास्त्र विभागाची शैक्षणिक सहल वडवळ नागनाथ येथे गेली असताना विद्यार्थ्यांना माहिती देताना वनस्पतीशास्त्र विभागप्रमुख डॉ.आर.पी.बिरादार व विद्यार्थी

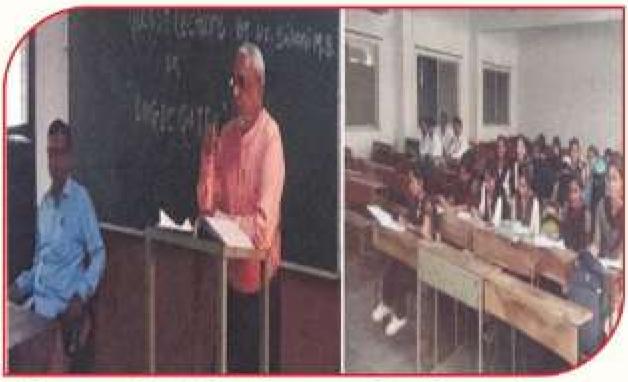

भौतिकशास्त्र आणि इलेक्ट्रॉनिक्स विभागाच्या वतीने आयोजित अतिथी व्याख्याता डॉ.स्वामी एम.बी. मार्गदर्शन करत असताना समवेत प्रा.ढगे एच.एम.व उपस्थित विद्यार्थी

ब झोन बुध्दीबळ स्पर्धेच्या उद्घाटन प्रसंगी प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, श्री.संतोष धाराशीवकर समवेत संस्थेचे श्री.नामदेवराव चामले व क्रीडा संचालक डॉ.भास्कर माने

संगणक विभागाचे विद्यार्थी प्रात्यक्षिक करत असताना मार्गदर्शक प्रा.एस.एम.पठाण व विद्यार्थी

स्वामी रामानंद तीर्थ यांची जयंती साजरी करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य आर.एम.मांजरे, डॉ..एच.ए.तिरपुडे, प्रा.जी.व्ही.माने, श्री.आर.एम.लाडके

पश्चिम विभागीय आंतरविद्यापीठ हॅंडबॉल स्पर्धा मोहनलाल सुकाडीया विद्यापीठ, उदयपूर येथे संपन्न झालेल्या स्पर्धचे प्रतिनिधित्व केल्या नंतर महाविद्यालयात सत्कार करताना कि.शि.प्र.मं.चे सचिव श्री.पी.टी.शिंदे, प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, क्रीडा विभागप्रमुख प्रा.नेहाल अहमद खान व सहभागी विद्यार्थी कु.खोबे गौरवी, कु.नामदे इंदू, कु.पवार राजेश्वरी

पश्चिम विभागीय आंतरविद्यापीठ हॉकी स्पर्धा भोपाळ मध्यप्रदेश येथे संपन्न झालेल्या स्पर्धचे प्रतिनिधित्व विद्यार्थी प्रवीण सूर्यवंशी यांनी केल्या नंतर महाविद्यालयात सत्कार करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, क्रीडा विभागप्रमुख प्रा.नेहाल अहमद खान, प्रा.आर.बी.येडतकर, प्रा.मलकमपट्टे चंद्रशेखर

अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ बेसबॉल स्पर्धा पुणे विद्यापीठ येथे संपन्न झालेल्या स्पर्धचे प्रतिनिधित्व केल्या नंतर महाविद्यालयात सत्कार करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य प्रा.व्ही.आर.भोसले (क.म.) डॉ.आर.पी.बिरादार, डॉ.चाटे एस.व्ही., प्रा.नेहाल खान व विद्यार्थिनी बुंदराळे प्रतिक्षा

पश्चिम विभागीय आंतरविद्यापीठ फुटबॉल स्पर्धा मुंबई येथे संपन्न झाल्या त्या स्पर्धचे प्रतिनिधित्व केल्यानंतर महाविद्यालयात विद्यार्थी शकील आझान जावेद याचा सत्कार करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, क्रीडा विभागप्रमुख प्रा.नेहाल अहमद खान,डॉ.टेकाळे ए.एस.,डॉ.डी.बी.कोनाळे

अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ सॉफ्टबॉल स्पर्धा लवली प्रोफेशनल विद्यापीठ फगवारा जालंदर येथे संपन्न झालेल्या स्पर्धचे प्रतिनिधित्व केल्या नंतर महाविद्यालयात विद्यार्थिनी सोनवणे भूमिका हिचा सत्कार करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, क्रीडा विभागप्रमुख प्रा.नेहाल अहमद खान, प्रबंधक श्री.बी.के.पाटील, श्री.व्ही.डी.गुरनाळे

ब झोन आंतर महाविद्यालय टेबल टेनिस स्पर्धचे प्रतिनिधित्व केल्यानंतर महाविद्यालयात सत्कार करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, क्रीडा विभागप्रमुख प्रा.नेहाल अहमद खान व विजेते विद्यार्थी

अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ तायक्वांदो स्पर्धचे प्रतिनिधित्व केल्या नंतर विद्यार्थिनी कांबळे निकिता हीचा महाविद्यालयात सत्कार करताना कि.शि.प्र.मं.अध्यक्ष श्री.श्रीरंगराव पाटील, सचिव श्री.पी.टी.शिंदे, श्री.पुंडलिक पाटील

राष्ट्रीय मतदार जनजागृती दिनाच्या निमित्ताने रॅलीमध्ये सहभागी उपजिल्हाधिकारी मा.श्री.सुशांत शिंदे, नायब तहसिलदार श्री.संतोष गुट्टे, प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले,उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, रासेयो कार्यक्रमाधिकारी व इतर मान्यवर

शिक्षण सहसंचालक डॉ.धायगुडे रामकृष्ण यांचे स्वागत करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे आयक्वेसी समन्वयक डॉ.व्ही.एम.पवार, उपप्राचार्य प्रा.व्ही.आर.भोसले (क.म.), डॉ.एस.डी.निटुरे, डॉ.डी.बी.कोनाळे, श्री.व्ही.डी.गुरनाळे, श्री.आर.एम.लाडके

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या १२२ व्या जयंती निमित्त व्याखानाच्या कार्यक्रम प्रसंगी प्रमुख व्याख्याते डॉ.गणेश बेळंबे यांचा सत्कार करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य प्रा.व्ही.आर.भोसले (क.म.), पर्यवेक्षक प्रा.जी.जी.सूर्यवंशी, श्री.व्ही.डी.गुरनाळे

दि.लिं.होळीकर प्रतिष्ठाणच्या वतिने गुणवंताचा सत्कार प्रसंगी गौरव सोहळ्याचे प्रमुख पाहुणे उपजिल्हाधिकारी श्री.सुशांत शिंदे, प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, प्रमाणपत्र स्वीकारताना प्रा.ए.के.पाटील

मराठी वाङ्मय मंडळ उद्घाटक व प्रमुख पाहुणे महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालयाचे मराठी विभागप्रमुख डॉ.दीपक चिद्दरवार, प्रभारी प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व विभाग प्रमुख डॉ.सुरेश शिंदे

मराठी भाषा पंधरवडा दिन कार्यक्रमच्या प्रमुख पाहुण्या सौ.अर्चना पैके, प्रभारी प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य डॉ.रामकिशन मांजरे, डॉ.सौ.प्रणिता पाटील विभाग प्रमुख डॉ.सुरेश शिंदे व डॉ.नरसिंग कदम

शिवजयंती - २०२४ चे क्षणचित्रे

शिवजयंती-२०२४ च्या मिरवणुकीचे उद्घाटक मा.ना.संजय बनसोडे, माजी आमदार श्री.गोविंद केंद्रे, सार्वजनिक शिवजयंती समितीचे अध्यक्ष श्री.पृथ्वीराज पाटील श्री.अजित पाटील, प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, महाविद्यालयातील सहभागी शिक्षक-शिक्षकेत्तर कर्मचारी, विविध पथके व विद्यार्थी

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०एक दिवसीय कार्यशाळा प्रसंगी उद्घाटक मा.प्रो.दीपक पानसकर, स्वा.रा.ती.म.वि.नांदेड, कि.शि.प्र.मं.चे तत्कालीन सचिव मा.श्री.ज्ञानदेव झोडगे, श्री.पृथ्वीराज पाटील, प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, उपप्राचार्य डॉ.एस.व्ही.जगताप, IQAC समन्वयक डॉ.व्ही.एम.पवार, प्र.प्राचार्य डॉ.राजकुमार मस्के, प्र.प्राचार्य एन.जी.एमेकर, प्राचार्य डॉ.सुधिर जगताप, प्राचार्य डॉ.क्षीरसागर व शहरातील सर्व महाविद्यालयातील सहभागी प्राध्यापक

स्वातंत्र्य दिन, प्रजासत्ताक दिन, महाराष्ट्र दिन, विद्यापीठ वर्धापन दिन आदी प्रसंगी कि.शि.प्र.मं.पदाधिकारी, महाविद्यालयाचे प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले ध्वजारोहण करत असताना सोबत उपप्राचार्य डॉ.मांजरे आर.एम., डॉ.माने पी.डी., प्रा.माने जी.व्ही

महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी आयर्नमॅन पोलीस निरीक्षक श्री.संदीप गुरमे यांचा स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवी वर्षा निमित्य सत्कार करताना प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, प्रा.व्ही.आर.भोसले, प्रबंधक बी.के.पाटील

शिवाजी महाविद्यालय, उदगीर व हिसोआ इलेक्ट्रॉनिक प्रायव्हेट लिमिटेड, पुणे यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयसीआर योजने अंतर्गत २५० अल्पभूधारक शेतकऱ्यांना इलेक्ट्रॉनिक फवारणी यंत्राचे मोफत वाटप कार्यक्रम प्रसंगी प्रमुख मान्यवर किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे तत्कालीन मा.अध्यक्ष, श्री.श्रीरंगराव पाटील एकंबेकर, मा.श्री.सचिव ज्ञानदेव झोडगे, मा.सहसचिव श्री.माधवराव पाटील, मा.कोषाध्यक्ष श्री.नामदेवराव चामले, मा.श्री.पृथ्वीराज पाटील हिसोआ कंपनीचे मा.श्री.शिवकांत चव्हाण, तसेच प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे इतर मान्यवर, स्टाफ व अल्पभूधारक शेतकरी वर्ग

माजी विद्यार्थी स्नेहमेळावा प्रसंगी प्रमुख अतिथी श्री.गंगाधरराव दापकेकर, माजी विद्यार्थी संघटनेचे अध्यक्ष श्री.एम.डी.जाधव, श्री.राजकुमार बिरादार, किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे तत्कालीन मा.अध्यक्ष, श्री.श्रीरंगराव पाटील एकंबेकर, मा.श्री.सचिव ज्ञानदेव झोडगे, मा.कोषाध्यक्ष श्री.नामदेवराव चामले, प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, माजी प्राचार्य डॉ.विनायक जाधव व माजी विद्यार्थी

मराठी विभाग

* संपादक
डॉ.नरसिंग कदम

* विद्यार्थी प्रतिनिधी
कोतवाल आयशा
बी.ए.तृतीय वर्ष

अनुक्रमणिका

			पृ.क्र.
१)	स्वातंत्र्य लढ्यातील स्त्रियांचे योगदान	जगताप प्रतीभा संजय	६७
२)	भारतीय स्वातंत्र्य लढा :- स्त्रियांचे योगदान	कोतवाल आयशा गफुर	६९
३)	स्वातंत्र्यसंग्रामात झांसीची राणी लक्ष्मीबाईचे योगदान	श्रद्धा जोशी	७१
४)	भारतीय स्वातंत्र्यलढा - शेतकरी चळवळीचे योगदान ...	मुंढे निकिता तुकाराम	७४
५)	स्वातंत्र्यसंग्रामात ज्ञानज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे योगदान	ऐश्वर्या केशव पटवारी	७८
६)	स्वातंत्र्यलढ्यातील युवकांचे योगदान : भगतसिंग	गायकवाड शिल्पा संजय	७९
७)	भारतीय स्वातंत्र्याचे पंच्याहत्तर वर्षे : एक दृष्टीक्षेप	जोशी ज्योती दयानंदराव	८२
८)	स्वातंत्र्यासाठी ज्यांनी बलिदान दिले असे थोर क्रांतिकारी : 'भगत सिंग'	कांबळे सुचिता	८७
९)	भारतीय स्वातंत्र्य लढा : स्त्रियांचे योगदान झाशीची राणी : 'लक्ष्मीबाई'	तोंडारे अश्विनी विलास	८८
१०)	स्वातंत्र्यसेनानी भगत सिंग	ढगे श्वेता हणमंत	९०
११)	भारतीय स्वातंत्र्य लढा : स्त्रियांचे योगदान	पठाण खमर आयुष खॉन	९३
१२)	भारतीय स्वातंत्र्य लढा : स्त्रियांचे बलीदान	मुलेटी गायत्री रामप्रसाद	९५
१३)	"एकच तारा समोर आणि पायतळी अंगार, गर्जा जयजयकार क्रांतीचा गर्जा जयजयकार"	गायकवाड अस्मिता राम	९८
१४)	भारतीय स्वातंत्र लढा : शेतकरी चळवळ योगदान	कांबळे दीक्षा सिद्धार्थ	१००
१५)	सरदार वल्लभभाई पटेल	घुगे साक्षी शरदकुमार	१०१

स्वातंत्र्य लढ्यातील स्त्रियांचे योगदान

भारताला स्वातंत्र्य देण्यासाठी, मिळवण्यासाठी अनेक लोकांनी बलिदान दिले आहे. सत्याग्रह, असहकार, इंग्रजांना विरोध, विदेशी मालावर बहिष्कार असे अनेक विविध उपाय त्यावेळेस सामान्य जनतेनेही केले. लहानां-पासून मोठ्यांपर्यंत सर्वजण स्वातंत्र्य मिळवण्यासाठी मागे नव्हते. त्यांनी आपलं घर, कुटुंबाची जबाबदारी सांभाळताना स्वातंत्र्य चळवळीतही सहभाग नोंदवला. लहानांपासून आज सावित्रीबाई फुले सामाजिक, शैक्षणिक क्षेत्रात त्यांनी दिलेलं योगदान आपल्या सगळ्यांनाच ठाऊक आहे. तसेच भारतातल्या स्त्रियांच्या शिक्षणाच्या अधिकारासाठी त्यांनी दिलेला लढा अभूतपूर्व होता. ज्यांनी पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून लढा दिला, त्रास सहन केला. त्या महिलांचे योगदान तर आता विस्मृतीत गेले आहे. अशाच काही महिलांबद्दल आज आपण जाणून घेऊयात.

बेगम हजरत महल : राणी लक्ष्मीबाईचा लढा पुढे जर कोणी चालू ठेवला असेल तर अवधच्या बेगम हजरत महलने. तिचा लढा केवळ स्वतःचे राज्य वाचावे याकरिताच नव्हता तर ब्रिटिशांनी जे मंदिर आणि मस्जिद उद्ध्वस्त करण्याचे धोरण अवलंबलं होतं त्यालादेखील बेगमने विरोध केला आणि आपलं बलिदान दिलं.

भिकाजी कामा : भारतातल्या सर्वच धर्मियांनी स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेतला होता. त्यात पारशी धर्मीय लोक ही मागे नव्हते. त्यातलंच एक नाव म्हणजे मदाम कामा. एका सधन पारशी घरातून आलेल्या या स्त्रीने आपली सगळी संपत्ती अनाथ मुलींच्या आश्रमासाठी देऊ केली. समाजात स्त्री-पुरुष समानता यावी यासाठी चळवळ सुरू केली.

कित्तूर राणी चन्नम्मा : कर्नाटकातील कित्तूर मधील राणी चन्नम्मा हिनेदेखील ब्रिटीशांच्या धोरणाविरुद्ध आवाज उठवला. सैन्याने केलेल्या उठावाचे नेतृत्व तिने केले. वयाच्या ३३ व्या वर्षी तिने ब्रिटिश सैन्याविरुद्ध शूरपणे लढा दिला. तिचा पराक्रम कर्नाटकातील महिलांसाठी त्यावेळेस प्रेरणादायी ठरला होता.

कमलादेवी चट्टोपाध्याय : भारताला स्वातंत्र्य मिळवण्यासाठी काळातच अनेक सुधारणांची चळवळही सुरू झाली होती. कमलादेवी चट्टोपाध्याय या समाजसुधारक, पण समाज सुधारण्याची कामे करताना त्यांनी स्वातंत्र्यलढ्यातही सहभाग नोंदवला.

तशा त्या मूळच्या नाटकातील कलाकार पण स्वातंत्रलढ्यात त्यांनी मोठं काम केलं. ब्रिटीशांनी अटक केलेल्या पहिल्या महिला म्हणजे कमलादेवी चट्टोपाध्याय. अखिल भारतीय महिला परिषद त्यांनीच स्थापन केली. स्त्रियांचा सामाजिक आणि आर्थिक स्तर सुधारावा याकरिता त्यांनी काम केलं. स्त्रियांना स्वावलंबी बनवण्यासाठी अनेक लघुउद्योग सुरु केले.

कॅप्टन लक्ष्मी सहगल : नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांनी ज्या आझाद हिंद फौजेची स्थापना केली, त्यातील स्त्रियांच्या तुकडीचे नेतृत्व कॅप्टन लक्ष्मी सहगल यांनी केलं. आझाद हिंद सेनेबरोबर काम करताना लक्ष्मी सहगल

यांनी हेच दाखवून दिलं की, अहिंसक मार्गाने होणारे आंदोलन असो किंवा लढाई करण्याची वेळ येवो, महिला कुठेही मागे नाहीत. आझाद हिंद सेनेत जाण्यापूर्वी देखील त्यांनी दुसऱ्या महायुध्दात सहभाग घेतला होता, त्यासाठी त्यांना ब्रम्हदेशात तुरुंगवासही भोगावा लागला होता.

अरुणा असफ अली : भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील हे देखील एक मोठं नाव 'द ग्रँड ओल्ड लेडी' म्हणून त्या ओळखल्या जातात. भारत छोडो आंदोलनाच्या वेळेस त्यांनी मुंबईत झालेल्या आंदोलनात भारताचा ध्वज हातात घेऊन आंदोलनाचे नेतृत्व केले होते. आंदोलनात सहभाग घेतला. ब्रिटिशांविरुद्ध आवाज उठवला म्हणून त्यांना तुरुंगवासही भोगावा लागला. तुरुंगात असतानाही कैद्यांना देण्यात येणाऱ्या वाईट वागणुकीबद्दलही त्यांनी तुरुंगात देखील आंदोलन केले होते.

कनकलता बरुवा : कनकलता बरुवा या भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील वीरबाला म्हणून ओळखल्या जातात. संपूर्ण भारतभर त्यावेळेस ब्रिटिशांविरुद्ध आंदोलन सुरु होतं. अगदी ईशान्य कडील राज्य ही त्याबाबत मागे नव्हती. कनकलता बरुवा या आसाममधल्या. आसाम मधून त्यांनी १९४२ च्या आंदोलनात भाग घेतला होता. त्या आंदोलनाचे नेतृत्व त्यांनी बारंगबारी येथून केलं. त्यावेळेस त्यांना 'भारत छोडो' च्या घोषणा देत गोहपूर पोलीस स्टेशन समोर आंदोलन करायचे होते आणि तेथे त्यांना तिरंगा फडकवायचा होता. परंतु ब्रिटिशांनी त्यांना मध्येच अडवले. त्या ब्रिटिशांना सांगत होत्या की आमचं आंदोलन हिसंक नाही, तरीदेखील ब्रिटिशांनी त्यांचं काहीही ऐकून घेतलं नाही. त्यांच्यावर जोरदार लाठीमार करण्यात आला आणि त्यातच वयाच्या केवळ १८ व्या वर्षी त्यांनी आपल्या प्राणांचे बलिदान केले.

मातंगिनी हाजरा : 'गांधी बुरी' या नावाने मातंगिनी हाजरा ओळखल्या जातात. भारत छोड़ो आंदोलन आणि असहकार चळवळीत त्यांचा सहभाग होता. कलकत्ता मध्ये सुरु असलेल्या अशाच एका चळवळीचे नेतृत्व करीत असताना भारताचा ध्वज घेऊन त्या 'वंदे मातरम' च्या घोषणा देत होत्या. त्याच वेळेस ब्रिटिशांनी त्या आंदोलनावर गोळीबार केला. मातंगिनी हाजरा यांना एकूण तीन गोळ्या लागल्या. तरीही त्यांनी हातातला ध्वज खाली पडू दिला नाही. कोलकत्यात त्यांचा मृत्यू त्या ठिकाणी झाला तिथे त्यांचा एक पुतळा उभा केला आहे. कोलकत्ता मधील हाजरा शेड देखील त्यांच्याच नावाने आहे.

ताराराणी श्रीवास्तव : बिहार मधील एका साध्या कुटुंबात ताराराणी यांचा जन्म झाला. परंतु त्यांचे लग्न झाले ते फुलेंदू बाबू यांच्याशी. महात्मा गांधीजींच्या छोडो भारत हे आंदोलन १९४२ ला सुरु झाले. त्यात फुलेंद्र बाबू यांनीही भाग घेतला आणि त्यांच्याबरोबरच ताराराणी यांनीदेखील. शिवानच्या पोलीस स्टेशन वर भारतीय झेंडा फडकवण्यासाठी हे आंदोलनकर्ते निघाले होते. इन्कलाबच्या घोषणा सुरू होत्या. अशा पद्धतीने सर्वांनी लढा उभा केला होतो.

– जगताप प्रतीभा संजय
बी.कॉम.तृतीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्य लढा :- स्त्रियांचे योगदान

कुटुंबव्यवस्था हे भारताचे बलस्थान आहे, मात्र, ती सुरळीत व सुस्थितीत आहे, असे ठामपणे म्हणता येणार नाही. आजची कुटुंबव्यवस्था विघटनाच्या दिशेने जोराने पाऊल टाकू लागली आहे. भारतातील जवळ जवळ सर्वच क्षेत्रांत सामाजिक जीवनामध्ये कमालीचे औदासिन्य, अनैतिकता, भ्रष्टाचार पहायला मिळतो. आज आपल्याकडेही अनेक कुटुंबात घटस्फोट, कलह वगैरे होत आहेत. हा व्यक्तिस्वातंत्र्याचा परिणाम असल्याची उथळ प्रतिक्रिया काही मंडळी देत असतात, काही लोक या बाबत स्त्रियांना दोषी धरतात. मात्र, असा दोषारोप करण्याच्या आधी याबाबत भारतीय संस्कृतीचे अवलोकन करायला हवे.

आपल्या संस्कृतीमध्ये जे-जे काही चांगले, पवित्र उदात्त आहे. ते सर्व स्त्रियांच्या सहभागाने साध्य झालेले आहे. भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्याची एकूण माहिती तरुण पिढीला कमीच आहे आणि त्यातल्या त्यात स्वातंत्र्यलढ्यामध्ये गरिबापासून गर्भश्रीमंत स्त्रियांपर्यंत अनेक प्रकारच्या स्त्रियांनी कोलेल्या कामगिरीबद्दल तर अज्ञानच आहे. पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेणाऱ्या आणि सर्वस्वाचे समर्पण करणाऱ्या या शूर महिलांचा अल्प परिचय.

इ.स.१९४७ मध्ये भारत स्वतंत्र झाला. ह्या स्वातंत्र्याच्या प्राप्तीसाठी लाखो-करोडो स्त्री-पुरुष व बालक-बालके यांनी आपले प्राण दिले आहेत. १९९७ ते १९९८ हे भारताच्या स्वातंत्र्याच्या सुवर्णमहोत्सवाचे वर्ष, स्वांतत्र मिळाल्यापासून गेली पन्नास वर्षे स्त्रियांच्या स्वातंत्र्य युद्धातील कामगिरीकडे सतत दुर्लक्ष झाले आहे. महिला नेत्यांचे गुणगान अवश्य झाले. परंतु आपण एक गोष्ट विसरलो. अंदोलनाला कर्तबगार नेत्याची आवश्यकता असते त्यापेक्षा कितीतरी पटीने अधिक बलीदान करायला निघालेल्या स्वयंसेवकांची असते. म्हणूनच या बड्या नेत्याबरोबर समाजातील सर्व थरातील महिलांनी कोणती कामगिरी केली हेही पाहणे जरुरीचे आहे. भारताचा पहिला स्वातंत्र्यसंग्राम १८५७ मध्ये झाला. १८५७ चे स्वातंत्र्ययुद्ध म्हटले की आपल्याला झाशीची राणी आठवते.

फुलकारी नावाची एक दलित महिला गस्त घालणे, गवंडीकाम करणे, या कामात वाकबगार होती.

राणीच्या स्वयंसेविका व महिला सैनिक शहर व किल्ला यांच्या सुरक्षिततेचे काम पाहात. इतकेच नाही तर ब्रिटिशांच्या बंदुकीच्या टापूतूनही त्या इमारतीच्या दुरुस्तीचे सामान जीवाची पर्वा न करता घेऊन येत. सैनिकांच्या औषधपाण्याची व्यवस्था बघणे, त्यांच्यासाठी जेवण बनविणे, ही कामे त्या करीतच. त्याशिवाय पुरुषांच्या पलटणीला सर्व प्रकारची मदत करण्यात त्या गुंतलेल्या असत. ना होती त्यांना आपल्या संसाराची पर्वा ना स्वतःच्या जीवनाचा विचार. राणीच्या महिला पलटणीतील मोतीबाई नावाची महिला अत्यंत बुद्धिमान व मुत्सद्दी होती. लढाईचा आराखडा व सैन्याचा व्युह रचण्यात तिचाच सल्ला महत्त्वाचा मानला जात असे.

अझीझन नावाची कलावंतीण ब्रिटिशांच्या सैन्यातून बातम्या काढून आणण्याचे काम करीत असे. या सर्व स्त्रियांनी १८५७ साली या देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी आपले प्राण अर्पण केले. राणी लक्ष्मीबाईच्या नेतृत्वाखाली सर्वसाधारण स्त्रीवर्गाने कामगिरी केली, त्याचे श्रेय राणीच्या नेतृत्त्वाला आहेच; पण म्हणून तिच्या हाकेला ओ देऊन आलेल्या या स्त्रियांचे महत्त्व कमी होऊ शकत नाही. लक्ष्मीबाईप्रमाणेच एक बादशाहीण व काही राण्या आपले ऐषआरामाचे जीवन सोडून १८५७ च्या स्वातंत्र्ययुध्दात सामील झाल्या होत्या. 'झीनत महल' ही दिल्लीचा शेवटचा बादशहा बहादुरशहा जाफर याची पत्नी होती. बेगम झीनतने कधी आपल्या लाल किल्ल्या बाहेर डोकावूनही पाहिले नव्हते. बादशाहीण या नात्याने बेगमने लोकांना आपले मतभेद मिटवून एक होण्याचे आवाहन केले.

– कोतवाल आयशा गफुर
बी.ए. तृतीय वर्ष

स्वातंत्र्यसंग्रामात झांसीची राणी लक्ष्मीबाईचे योगदान

राणी लक्ष्मीबाई यांचे पूर्ण नाव लक्ष्मीबाई गंगाधरराव नेवाळकर आहे. झाशीची राणी लक्ष्मीबाई. या एकोणिसाव्या शतकातील झाशी राज्याच्या राणी होत्या. १८५७ च्या पहिल्या भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीची नायिका लक्ष्मीबाई होत्या. ज्यांनी अगदी लहान वयातच ब्रिटीश साम्राज्याशी लढा दिला होता. त्यांच्या शौर्याने 'क्रांतिकारकांची स्फूर्तिदेवता' म्हणून जनमानसात अढळ स्थान प्राप्त झाले आहे. राणी लक्ष्मीबाई यांच्या धाडसी कार्याने फक्त इतिहासच नाही रचला तर, सर्व स्त्रियांच्या मनात एक धाडसी उर्जा निर्माण केली. महाराणी लक्ष्मीबाई यांनी देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी लढा दिला आणि त्यांच्या विजयाच्या गाथा इतिहासाच्या पानावर लिहिल्या गेल्या आहेत.

झांसी या राज्याच्या स्वातंत्र्यासाठी राणी लक्ष्मीबाईंनी ब्रिटीश राज्याविरुद्ध लढा देण्याचे धाडस केले आणि नंतर त्यांना वीरगती प्राप्त झाली. लक्ष्मीबाई यांच्या पराक्रमाचे किस्से आजही आठवतात. राणी लक्ष्मीबाई यांनी त्याग आणि धैर्याने केलेल्या कृतीतून केवळ भारत देशच नाही तर संपूर्ण जगातील महिलांचे नाव गर्वाने उच्च केले. झाशीची राणी लक्ष्मीबाई यांचे जीवन अमरत्व, देशप्रेम आणि बलिदानाची एक अनोखी गाथा आहे.

संपूर्ण नाव लक्ष्मीबाई गंगाधर नेवाळकर. टोपणनाव मनू जन्म (Born) १९ नोव्हेंबर १८३५ जन्मस्थान काशी, भारत. मृत्यू जून १८५८ मृत्युस्थान ग्वालियर, मध्यप्रदेश. ब्रिटिश भारत वडिलांचे नाव मोरोपंत तांबे, आईचे नाव भागीरथीबाई तांबे, पतीचे नाव गंगाधरराव नेवाळकर, अपत्ये दामोदर, चळवळ १८५७ स्वातंत्र्ययुद्ध भारतीय स्वातंत्र्यलढा, धर्म हिंदू. राणी लक्ष्मीबाई यांचा जन्म १९ नोव्हेंबर रोजी उत्तर प्रदेशातील वाराणसी नगरातील भैदानी नगर येथे झाला. त्याचे बालपणीचे नाव मणिकर्णिका असे होते. म्हणून त्यांना लहानपणी सर्वजण मनु म्हणायचे त्यांच्या वडिलांचे नाव मोरोपंत तांबे होते. त्यांचे वडील बिथूर दरबारात पेशवे आणि आधुनिक विचारसरणीचे लोक होते. जे मुलींच्या स्वातंत्र्यावर आणि त्यांच्या शिक्षणावर विश्वास ठेवत होते. त्यामुळे राणी लक्ष्मी यांच्यावर वडिलांचा खूप प्रभाव होता. त्यांच्या वडिलांनी बालपणी राणी यांचे कौशल्ये ओळखले होते. त्यांचे नाव भागीरथीबाई, एक घरगुती महिला होत्या. वडिलांनी लक्ष्मीबाई यांचे संगोपन केले. कारण तेव्हा लक्ष्मीबाई ४ वर्षाच्या असतानाच त्यांच्या आईचे निधन झाले. महाराणी लक्ष्मीबाई यांनी शिक्षणासह स्वतःचे संरक्षण, घोडेस्वारी प्रशिक्षण घेतले. ज्यामुळे तिला पुरातत्वशास्त्रात कौशल्य प्राप्त झाले.

लक्ष्मीबाई यांच्या आईच्या निधनानंतर तिचे वडील तिला पेशवे बाजीराव जवळ बिठूर येथे घेऊन गेले. जेथे राणी लक्ष्मीबाईचे बालपण व्यतीत झाले होते. राणी लक्ष्मीबाई यांनी नाना साहेबांचे आवाहन राणी लक्ष्मीबाई

यांच्या शौर्याचे किस्से लहानपणापासूनच ऐकले होते. एकदा ती घोड्यावरून जात असताना नाना साहेबांनी राणी लक्ष्मीबाई यांना सांगितले की जर हिम्मत असेल तर माझ्या घोड्यापुढे जाऊन दाखवा. राणी लक्ष्मीबाईनी नानासाहेबांचे हे आव्हान हसून स्वीकारले आणि नानासाहेबांसोबत रेस करायचे ठरवले. नानासाहेबांचा घोडा वेगाने धावत असताना राणी लक्ष्मीबाई यांनी आपल्या घोड्याचा वेग वाढवत त्यांना मागे टाकले. त्या वेळी नानासाहेबांनी लक्ष्मीबाई यांनी मागे टाकण्याचा प्रयत्न केला पण ते अयशस्वी ठरले आणि घोड्यावरून पडले. लक्ष्मीबाई यांनी आपला घोडा मागे वळवून नानासाहेबांना त्यांच्या घोड्यावर बसवले आणि घराकडे निघाले. नानासाहेबांनी राणी यांची प्रशंसा केली आणि त्यांच्या घोडेस्वारीचे कौतुकही केले. त्यानंतर नानासाहेब आणि रावसाहेब यांनी राणी लक्ष्मीबाई यांची प्रतिभा ओळखली आणि त्यांना शास्त्रास्त्र शिकवले. त्यांनी तलवार चालवणे, भाले आणि नानासाहेबांकडून बंदुकीने गोळी चालवणे शिकले. याशिवाय मनुसुद्धा व्यायाम करायची, तर कुस्ती आणि मलखांब हा त्यांचा आवडता व्यायाम होता.

अशा झुंजार राणीमुळे भारताची मान कायम गर्वाने उंच राहणारा आहे. राणी लक्ष्मीबाई प्रत्येक भारतीय स्त्रीसाठी प्रेरणास्त्रोत ठरल्या आहेत. राणी लक्ष्मीबाई यांचे लग्न १८४२ मध्ये त्यांचा विवाह झाशी संस्थानाचे राजे गंगाधरराव नेवाळकर यांच्याशी झाला. लग्नानंतर यांचे नाव बदलून लक्ष्मी असे ठेवण्यात आले. त्यानंतर झाशीच्या प्रजाजनांत राणीबदल विशेष प्रेम निर्माण झाले. दरबाराचे कामकाज राणीने पाहणे गंगाधररावांस पसंत नसल्याने मिळालेल्या वेळेचा उपयोग लक्ष्मीबाईनी स्वत्व जपण्यासाठी केला. त्यांनी आपला रोजचा व्यायाम, कसरत, घोडेस्वारी, तलवारबाजी नियमित सुरू ठेवली.

राणी लक्ष्मीबाई यांनी राज्य कारभार सांभाळला. एके दिवशी महाराज गंगाधरराव नेवाळकर यांची प्रकृती बिघडल्यामुळे त्यांची तब्येत बिघडली आणि २१ नोव्हेंबर १८५३ रोजी त्यांचे निधन झाले. त्यावेळी राणी लक्ष्मीबाई अवघ्या १८ वर्षाच्या होत्या. मुलाच्या मृत्यूनंतर, राजाच्या मृत्यूच्या बातमीने राणीला मोठा त्रास झाला. परंतु अशा कठीण परिस्थितीतही राणीने संयम गमावला नाही. आपला दत्तक मुलगा दामोदरच्या लहान वयानंतर त्यांनी स्वतःच राज्य कारभार चालवण्यासाठी हाती घेतला. त्यावेळी लॉर्ड डलहौसी गवर्नर होते.

ब्रिटीश सरकारने राणीचा उत्तराधिकारी होण्यास विरोध दर्शविला. महाराणी लक्ष्मीबाई एक धैर्यशील आणि धाडशी महिला होती, म्हणून त्या सर्व गोष्टी मोठ्या समजूतदारपणाने करायच्या. त्या कारणास्तव ती राज्याच्या उत्तराधिकारी राहिल्या. खरं तर त्यावेळेस राणी यांना अधिकारी बनवले होते. त्यावेळी असा नियम होता की जर राजाला स्वतःचा मुलगा असेल तर त्याला उत्तराधिकारी बनवले जाईल. जर मुलगा नसेल तर त्याचे राज्य ईस्ट इंडिया कंपनीमध्ये विलीन होईल. या नियमांमुळे राणीला उत्तराधिकारी होण्यासाठी खूप खूप संघर्ष

करावा लागला. तर राजा गंगाधरशव नेवाळकर यांच्या मृत्यूचा फायदा घेण्यासाठी ब्रिटिश राज्यकर्त्यांनी सर्व प्रयत्न केले. त्यांना झाशी राज्यकर्त्यांमध्ये ब्रिटिश शासकांनीही महाराणी लक्ष्मीबाई त्यांचा दत्तक मुलगा दामोदरराव यांच्याविरुद्ध खटला दाखला केला. राजा नेवाळकर यांनी घेतलेल्या कर्जासमवेत निर्दयी शासकांनी राणीच्या राज्याची तिजोरी जप्त केली. राणी लक्ष्मीबाईच्या वार्षिक उत्पन्नातून ते पैसे वजा करण्याचा निर्णय घेतला. ज्यामुळे लक्ष्मीबाईना झाशीचा किल्ला सोडून त्यांच्या राणीमहलला जावे लागले. अशा या कठीण संकटाला राणी लक्ष्मीबाई घाबरल्या नाहीत, आणि झांसी राज्य ब्रिटीशांच्या ताब्यात नाही देणार या आपल्या निर्णयावर ठाम राहिल्या.

महाराणी यांनी प्रत्येक परिस्थितीत झाशी त्याज्य वाचवण्याचा निर्णय घेतला आणि आपले राज्य वाचवण्यासाठी सैन्याच्या संघटनेची स्थापना केली. शूर राणीच्या संघर्षाची सुरुवात "मैं अपनी झांसी नहीं दुंगी" या स्फूर्तिदायक उद्‌गाराने होत होती. ७ मार्च, १८५४ रोजी ब्रिटीश राज्यकर्त्यांनी झांसी मिळविण्यासाठी सरकारी राजपत्र जारी केले. ज्यामध्ये झाशीला ब्रिटीश साम्राज्याला घेण्याचे आदेश देण्यात आले होते. त्यानंतर झाशीच्या राणी लक्ष्मीबाई यांनी ब्रिटिश राज्यकर्त्यांच्या या आदेशाचा भंग केला आणि त्या म्हणाल्या -

"मैं अपनी झांसी नहीं दुंगी"
सिंहासन हिल उठे, राजवंशो ने भृकुटी तानी थी
बुढे भारत में भी आई, फिर से नयी जवानी थी
गुमी हुई आजादी की किमत, सबने पहचानी थी
दूर फिरंगी को करने की, सबने मन में ठानी थी
चमक उठी सन सत्तावन मे, वह तलवार पुरानी थी
बुंदेले हरबोलों के मुह, हमने सुनी कहानी थी
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झांसी वाली राणी थी.

त्यानंतर ब्रिटीश राज्यकर्त्यांविरुद्ध बंडखोर तीव्र झाला. त्यानंतर झाशीला वाचवण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या महाराणी लक्ष्मीबाईनी इतर काही राज्यांच्या मदतीने सैन्य तयार केले. ज्यात मोठ्या संख्येने लोक सहभागी झाले होते. तर या सैन्यात महिलांचा समावेश होता, ज्यांना युद्ध करण्यासाठी प्रशिक्षण देण्यात आले होते.

या खेरीज महाराणी लक्ष्मीबाईंच्या सैन्यात शस्त्रे, गुलाम खान, दोस्त खान, खुदा बक्ष, सुंदर- मुंदर, काशीबाई, मोतीबाई, लाला भाऊ बक्शी, दिवान रघुनाथ सिंग, दिवाण जवाहर सिंग असे १४०० सैनिक होते.

- श्रद्धा जोशी
१२ वी कला

भारतीय स्वातंत्र्यलढा – शेतकरी चळवळीचे योगदान..

भारतातील शेतकरी चळवळ ही स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून चालत आलेल्या चळवळींपैकी एक आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळात बार्डोली, चंपारण्य, खोटीच प्रश्न, अशा शेतकऱ्यांच्या चळवळी झाल्या होत्या. महात्मा फुले, न्यायमूर्ती रानडे, महात्मा गांधी यांसारख्या नेत्यांनी किसान सभेसारख्या संघटना स्थापन केल्या.

शेतकऱ्यांच्या हितासाठी व त्यांचे प्रश्न मार्गी लागावेत म्हणून स्थापन झालेल्या संघटना, भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेतीचे स्थान अनन्यसाधारण आहे. त्यामुळे शेती हा आजही एक प्रमुख व्यवसाय आहे. भारतीय लोकसंख्येतील ६४ टक्के जनता कृषिक्षेत्रावर अवलंबून आहे, आणि त्यातील ७० टक्के शेतकरी अल्पभूधारक आहेत. त्यामुळे शेतकरी हा भारतीय अर्थव्यवस्था व समाजव्यवस्थेतील एक मुलभूत घटक आहे; म्हणून त्यांचे स्वास्थ व हित जपणारी संघटना ही काळाची गरज ठरलीय.

भारतातील शेतकरी चळवळ व आंदोलनांना स्वातंत्र्यपूर्व काळात जहागीरदार व जमीनदार यांच्या विरोधाची तर स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात दूध व शेतमालाला योग्य भाव आणि कर्जासारख्या सरकारसंचलित विषयांची पार्श्वभूमी आहे. ब्रिटीश राजवटीत देशावर प्रथमच एकछत्री अंमल निर्माण झाला. त्यापूर्वी देशात सरंजामशाही व राजेरजवाडे आणि संस्थानिकांची सत्ता होती. यापैकी काही राजे व संस्थानिक यांनी शेतकऱ्यांच्या हिताचे निर्णय घेतले आणि शेतीला उपयुक्त सुधारणा केल्या. तथापि धरणे बांधणे, कालवे तयार करणे, या सगळ्या कामांमध्ये शेतकऱ्यांना राजाच्या मर्जीवर, कृपाकटाक्षावर अवलंबून रहावे लागत होते. आपल्या व्यथा, मागण्या राजाच्या कानावर जरी त्यांना घालता येत असल्या, तरी त्या मागण्यांच्या पूर्ततेसाठी आंदोलन वगैरे त्या काळी शक्य नव्हते. मुळात शेकडो वर्षे भारतातील शेतकरी वर्षातील शेतीच्या हंगामात शेतीची कामे आणि उरलेल्या काळात लढाया मजुरी असे दुहेरी जीवन जगत असल्याने शेतीवाडी व गावांच्या विकास, संरक्षण या जबाबदाऱ्या त्यांना स्वबळावर पार पाडाव्या लागत होत्या. त्या काळी वस्तुविनिमयाची पद्धत रूढ होती.

भारतीय खेड्यांतील आलुते-बलुते ही परंपरागत वतनी पध्दत ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा पाया होती. या वतनी हक्कांमुळे शेतकरी व त्यावर उदरनिर्वाहाकरिता पूर्णपणे अवलंबून असणारे बिगर- शेतकरी लोक यांचे परस्परसंबंध सौहार्दपूर्ण होते. त्यामुळे ही परंपरागत व्यवस्था चालविणारी खेडी स्वयंपूर्ण होती. पण नागरीकरण आणि औदयोगिकरण यामुळेही संस्था मोडकळीस आल्या आणि अव्वल इंग्रजी अंमलात त्यांची वस्तुविनिमयाची पद्धत नष्ट होऊन पैशाचे विनिमय माध्यम रूढ झाले. या काळात आपल्या गावावर ज्या राजाचा अंमल असेल

त्याच्याकडे ठराविक करभरणा केला जाई. शेतीतून येणारे उत्पादन व उत्पन्नातील ठराविक हिस्सा राजाच्या खजिन्यात जमा होत असे.

ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने देशांमध्ये व्यापार करण्यास सुरुवात केली. त्याकाळात युरोपातून आणलेला माल हा भारतामध्ये विकणे आणि भारतातील सुती आणि रेशीम कापड तसेच मसाल्याचे पदार्थ युरोपात प्रचंड प्रमाणात घेऊन जाण्यास सुरुवात केली. कंपनीचे अधिकारी आणि व्यापारी लोक देशातील शेतकरी आणि मजूर तसेच जनतेची आर्थिक लूट करत असत या लोकांकडून कमी किमतीत जबरदस्तीने माल घेत. मिल्का सिंग यांनी १७६२ मध्ये याविरूद्ध गव्हर्नर कडे तक्रार केली होती. परंतु त्याकडे फारसे लक्ष दिले गेले नाही. अनेक मार्गांनी नफा मिळवून देशाची आर्थिक लूट करून देशातील सर्व संपत्ती इंग्लडकडे कंपनी सरकार घेऊन जात असे. ब्रिटिशांचे स्वार्थी वसाहतवादी धोरण असल्यामुळे या धोरणाचा परिणाम व्यापाराबरोबर शेतीवर सुध्दा झाला आणि यातूनच पुढच्या काळामध्ये शेतकरी चळवळ ही देशामध्ये उभी राहिली.

ब्रिटिश अमदानीत देशात काही सामाजिक सुधारणा झाल्या, दळणवळणाची साधणे निर्माण झाली, वस्तुविनिमय जाऊन चलन-विनिमयाची व्यवस्था रुजली. शेतकऱ्यांना अन्य प्रांतातील घडामोडींचे ज्ञान मिळू लागले आणि त्यातून आपल्या मागण्यांबद्दल शेतकरी जागृत झाला. यादरम्यान फ्रेंच राज्यक्रांतीने जगभरातील कष्टकऱ्यांना स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुतेचा एक अत्यंत प्रेरणादायी संदेश दिला होता. चीनमध्ये = माओ-त्से-तुंग यांनी उभारलेली शेतकरी कष्टकऱ्यांची चळवळ भारतासारख्या अनेक वसाहतींसाठी एक वस्तूपाठ ठरली. परिणामी एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात देशाच्या विविध भागांत शेतकरी चळवळीने आकार घ्यायला सुरुवात केली होती. त्यातूनच देशातील पहिली शेतकरी संघटना पंजाबमध्ये उदयास आली. शहीद भगतसिंग यांचे चुलते सरदार अजितसिंग संधू यांच्या नेतृत्त्वाखाली पंजाबचे शेतकरी एकत्र आले. अजितसिंग यांनी शेतकऱ्यांचे प्रश्न घेऊन उभे राहतानाच ब्रिटिशांविरुद्ध लढ्याचे रणशिंग फुंकले आणि १९०७ मध्ये त्यांना मंडाले तुरूंगात पाठविण्यात आले. शेतकऱ्यांच्या प्रश्नावर लढणाऱ्या राजा महेंद्र प्रताप यांनी गदर पार्टीच्या माध्यमातून, अमेरिका आणि कॅनडामध्ये एकोणिसाव्या शतकात स्थायिक झालेल्या शिखांनी मायभूमीत परत यावे आणि शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांविषयी संघर्ष करून ब्रिटिश सत्ता हुसकावून लावण्याचे प्रयत्न जारी ठेवावेत. असे आवाहन केले.

त्या आवाहनाला अनुकूल प्रतिसाद देत जे लोक परत आले त्यामध्ये आठ हजारांहून अधिक शीख होते. गदर पार्टीच्या माध्यमातून झालेल्या शेतकऱ्यांच्या चळवळीचा पंजाबच्या राजकारणावर प्रचंड प्रभाव राहिला.

हिंदू, मुस्लिम, शीख अशा सर्वच शेतकऱ्यांचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या या संघटनेने विसाव्या शतकाच्या पहिल्या चार दशकांमध्ये लाहोर, फैसलाबाद, ल्यालपूर अशा अनेक ठिकाणी शेतकरी परिषदा भरविल्या. त्यात शेतकऱ्यांचा आवाज बुलंद करण्यात आला. १९०७ मधील ल्यालपूर शेतकरी मेळाव्यात 'पगडी संभाल ओजट्टा' ही शेतकऱ्याला स्वाभिमानाची शिकवण देणारी देशातील शेतकरी आंदोलनाची पहिली घोषणा दिली गेली. १९३८-३९ मधील लाहोर येथील प्रसिद्ध लाँग मार्चने (मोर्चाने) असेंब्ली इमारतीला तब्बल नऊ महिने वेढा घातला होता. प्रत्यक्षात पंजाबमध्ये स्थापन झालेली संघटना देशातील पहिली असली तरी पहिले मोठे आंदोलन मात्र महाराष्ट्रात झाले.

दुसरीकडे इंग्रजांनी भारतातील आपली सत्ता स्थिर होताच चहा, नीळ, कापूस अशा काही पिकांवरील प्रक्रियांमध्ये आपले लोक घुसविले होते. नीळ व चहाचे मळे ब्रिटिशांच्या ताब्यात गेले.

* स्वातंत्र्यपूर्व काळातच शेती विरोधी धोरणांमुळे भारतीय शेतकरी संघटना संघटित होऊन चळवळी करू लागला होता.
* महात्मा फुले, न्यायमूर्ती रानडे, महात्मा गांधी यासारख्या नेत्यांच्या प्रेरणेतून बार्डोली चंपारण्य याठिकाणी शेतकऱ्यांचे मोठे सत्याग्रह झाले. किसान सभेसारख्या संघटना स्थापन झाल्या.
* स्वातंत्र्योत्तर काळात कुळ कायद्यासारख्या कायद्यांनी शेतकरी चळवळी मंदावल्या. हरितक्रांतीने गरीब शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारली नाही.
* शेतीमालाला योग्य भाव मिळाला, कर्जमुक्ती आणि स्वामीनाथन आयोगाच्या शिफारशी स्वीकाराव्यात म्हणून शेतकरी चळवळी पुन्हा जोर धरू लागल्या आहेत.
* हरितक्रांतीचा हेतू बोलीचे उत्पादन वाढवणे व भारतदेश अन्नधान्याबाबत स्वयंपूर्ण बनवणे हा होता, पण त्याचा फायदा गरीब शेतकऱ्यांना न होता उलट शेतकऱ्यांमध्ये गरीब व श्रीमंत असे वर्ग निर्माण झाले, असंतोषातून आंदोलनाला सुरुवात झाली.
* अस्पृश्यांची शेतकरी परिषद (१९२६, पुणे) मुंबई इलखा शेतकरी परिषद (१९२८, पुणे) वाळवे तालुका शेतकरी परिषद (१९३१ बोरगाव), संस्थांनी शेतकरी परिषद (१९३२, तेरदाळ) व चांदवड तालुका परिषद (१९९२ वडणेर) या पाच परिषदांमध्ये अण्णासाहेब शिंदे यांनी भाग घेऊन शेतकऱ्यांमध्ये जागृती करण्याचे मोलाचे काम केले.

पेशवाईच्या काळात महाराष्ट्रातील शेतकरी मोठा सुखी होता अशातला भाग नव्हता. परंतु ब्रिटिशांच्या राजवटीत शेतकऱ्यांचे शोषण कायद्याचा आधार देऊन पद्धतशीरपणे करण्यात येऊ लागले. इंग्रज सरकारने केलेले शेतकऱ्यांच्या संबंधीचे कायदे शेतकऱ्यांच्या हिताचे रक्षण करण्याऐवजी त्यांच्या दुर्दशेला कारणीभूत ठरले. ब्रिटिशांनी शेतसारा आकारण्याची नवीन पद्धती स्वीकारल्यामुळे ग्रामीण जीवनाचे चित्र १८१८ नंतर बदलले. प्रत्यक्ष पिकाऐवजी जमिनीचा कस ध्यानात घेऊन शेतसारा वसूल करण्याची कायमधाऱ्याची पद्धती त्यांनी सुरू केली होती. शेतामध्ये चांगले पीक आलेले नसतानासुद्धा शेतसारा देण्याची जबाबदारी व्यक्तिश: शेतकऱ्यावर असे. त्यामुळे शेतसारा चुकता करण्यासाठी अनेकदा शेतकऱ्याला सावकाराकडून कर्ज काढणे भाग पडत असे. मराठयांची सत्ता असताना खेड्यांतील सावकारांना व्याजाचा वाटेल तो दर लावण्याची मुभा दिलेली नव्हती. पण ब्रिटिशांच्या अंमलात मुभा दिल्यामुळे शेतकरी कर्जाच्या आणि व्याजाच्या ओझ्याखाली दडपून जाऊ लागला. न्यायालयाचा फायदा सावकारांना होत असे व अडाणी शेतकऱ्यांचे शोषण अधिक प्रमाणात होऊ लागले.

सांगली, मिरज, तेरदाळ, वगैरे संस्थांनी प्रदेशातील व कानडी मुलखातील दक्षिणी संस्थांनाची शेतकरी हे पहिलेच अधिवेशन उत्साहपूर्ण वातावरणात पार पाडले गेले. राजकीय तसेच सामाजिक बाबतीत सुप्तप्राय असलेल्या ह्या प्रदेशात शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांबद्दल जागृती करण्याचे कार्य साधले गेले. त्याचप्रमाणे ब्रिटिश अंमलाखालील प्रदेशात राजकीय जागृतीचे जे वारे वाहत होते त्याची झुळूक या संस्थांनी करण्याचे कार्य साधले गेले. त्याचप्रमाणे ब्रिटिश अंमलाखालील प्रदेशात राजकीय जागृतीचे वारे वाहत होते.

शेतकरी वर्गामध्ये मोठ्या प्रमाणात जागृती होऊ लागली. याचे चिन्ह म्हणजे महाराष्ट्रातील वेगवेगळ्या जिल्हयात काही तालुकावार शेतकरी परिषदांचे आयोजन होऊ लागले.

अण्णासाहेब शिंदे यांची शेतकऱ्यांबद्दल असणारी आस्था, शेतकऱ्यांच्या समस्याबद्दलची त्यांची असणारी समज व शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारण्यासाठी तळमळीने व सडेतोडपणे ते सुचवीत असलेली उपाय योजना यामुळे शेतकऱ्यांच्या परिषदेचे अध्यक्षस्थान भूषविण्यासाठी व मार्गदर्शन करण्यासाठी त्यांना निमंत्रणे येणे स्वाभाविक होते. अशा दोन अन्य शेतकरी परिषदांची अधिवेशने त्यांच्या अध्यक्षतेखाली झाली.

शेतकऱ्यांचे खूप मोठे योगदान आहे. शेतकरी हा राजा असून त्याच्यामुळे शेतीचे महान महत्त्व आपल्याला सांगण्यात येते.

– मुंढे निकिता तुकाराम
११ वी विज्ञान

स्वातंत्र्यसंग्रामात ज्ञानज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे योगदान

मराठी मातीनं ज्या असंख्य समाजसुधारकांना जन्म दिला त्यापैकी एक म्हणजे ज्ञानज्योती 'सावित्रीबाई फुले' होत. या भारताच्या पहिल्या महिला शिक्षिका तसेच थोर समाज सेविका होत्या. स्त्री हा जुल्माचा पिंजरा तोडून आशा आकांक्षाचे पंखाच्या जोराने फडफडणाऱ्या अशा या महान महिलेचा जन्म ३ जानेवारी १८३१ रोजी सातारा जिल्हातील 'नायगाव' या गावी झाला. तेव्हा त्यांचे नाव लक्ष्मी खंडोजी नेवसे होते. वयाच्या अवघ्या नवव्या वर्षी त्यांचा विवाह ज्योतिराव फुले यांच्याशी झाला.

सावित्रीबाईना लग्नापूर्वी त्यांना अक्षर ही ओळख नव्हती. लग्नानंतर ज्योतिबा फुले यांनी त्यांची पत्नी (सावित्री ज्योतिबा फुले) यांना सर्वप्रथम शिक्षण दिले. सावित्रीबाईना ज्योतिराव फुले यांच्या रूपाने एक सुशिक्षित, समाजहितवादी, परोपकारी व संमजस पती लाभले. त्याकाळी समाजात बालविवाह, सतीप्रथा, जातीभेद, अंधश्रध्दा इत्यादी वाईट चालीरिती रूढ होत्या. त्या दूर करण्यासाठी ज्योतिबारांवांनी समाजाला सुशिक्षित करण्याचे ठरवले. यासाठी सर्वप्रथम शिक्षण देण्याचे धाडसी पाऊल उचलले. १ जानेवारी १८४८ रोजी ज्योतिरांवानी पुण्यातील भिडे वाड्यात पहिली मुलींची शाळा काढली. तेव्हा त्याशाळेच्या पहिली महिला शिक्षिका म्हणून सावित्रीबाईना मान मिळाला. समाजातील महिलांना किंवा लहान मुलींना शिकविण्यांचे कार्य करताना सावित्रीबाईंना अनेक संकटांना सामोरे जावे लागले जसे की, रस्त्यावरुन जाता येता लोक त्यांच्या अंगावर दगड, शेण व चिखल फेकायचे. पण त्या डगमगल्या नाहीत.

समाजातील लोकांना 'स्त्री' म्हणलं की ठरलेलं वाक्य असायचं 'चूल आणि मूल' अशी दोनच कार्य. त्यांचे मग शिक्षण तर फार लांब राहिले. अशी विचारसरणी असलेली त्या काळातील लोक असून सुध्दा सावित्रीबाई त्यांना घाबरल्या नाहीत. त्यांना आपलं शिकवण्याचं काम असच चालू तसेच समाजातील विषमता दूर करण्यासाठी अथक परिश्रम केले. सावित्रीबाईंनी केवळ शिक्षणापुरते आपले कार्य मर्यादित न राहता विधवांसाठी तसेच बालकांच्या हत्या रोखण्यासाठी 'अनाथाश्रम' उभारले. गोर-गरिब, अस्पृश्य समाजाकरता बहुमूल्य कार्य केले. त्यांच्या या कृर्तत्वाचा गौरव ब्रिटिश अधिकारी मेजर कॅन्डी यांनी १२ फेब्रुवारी १८५२ रोजी केला. बावनकाशी काव्यफुले अशा काव्यरचना केल्या व आपल्या विचारांचा प्रसार त्यांनी समाजात केला. पतीच्या खांद्याला खांदा लावून पुरूषांना लाजवेल असे अखंड कार्य करणाऱ्या ह्या सावित्रीबाई ज्योतिबा फुले या एक उत्तम कवयित्री होत्या.

– ऐश्वर्या केशव पटवारी
बी.कॉम.तृतीय वर्ष

स्वातंत्र्यलढ्यातील युवकांचे योगदान : भगतसिंग

"या मातृभूमीवर एक क्रांतिकारी जन्मला
ज्याने भारतमातेसाठी हसत हसत फासावर चढले होते
अशा वीर क्रांतिकाराचे नाव शहीद भगतसिंग होते."

अशा वीर क्रांतिकाराचा जन्म २८ सप्टेंबर १९०७ मध्ये पंजाबमधील बंग याठिकाणी झाला. त्यांच्या आईचे नाव विद्यावती व वडिलांचे नाव किशन सिंग होते. १३ एप्रिल १९१९ मध्ये अमृतसर येथे जालियनवाला बाग हत्याकांड झाले. या जालियन बागेमध्ये निरपराध म्हातारे व्यक्ती, तरुण स्त्री-पुरुष, लहान बालक यांचा काही दोष नसताना, या निरपराध लोकांवर रेजिनाल एडवर्ड फायर यांच्या नेतृत्वाखाली गोळ्या झाडल्या. यामध्ये निरपराध शेकडो लोकांचा मृत्यू झाला व हजारो लोक जखमी झाले.

"जालियनवाला बाग हत्याकांड चा प्रभाव लहान मुलांच्या मनावर झाला
त्याने खूप रडले या निरपराध लोकांसाठी
त्यांनी शपथ घेतली या गुलामगिरीच्या बेडीतून
या देशाला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी."

भगतसिंग यांनी 'नॅशनल कॉलेज लोहार' या ठिकाणी प्रवेश घेतला. पुढे भगतसिंग यांची मैत्री सुखदेवांशी होते. अन्याय अत्याचाराने जनता भयभीत झाली होती. इंग्रजांच्या जुलूमशाहीचा आता अहिंसेच्या नव्हे तर सशस्त्र क्रांतिच्या मार्गानेच नायनाट करायला हवा, असा ठाम निर्णय घेण्याची वेळ आली होती. कॉलेजमध्ये शिक्षण घेत असतानाच 'नौजवान भारत सभा' स्थापन केली. अनेक मित्रांना स्वातंत्र्याचे महत्त्व पटवून देतात. या नौजवान संघटनेत अनेक तरूणांना सामील करून घेतले. त्यांच्या संघटनेच्या 'इन्कलाब जिंदाबाद' आणि 'हिंदुस्तान जिंदाबाद' या घोषणेने आसमंत हादरून जायचा. क्रांतिची ठिणगी पडू लागली होती. भारतीय मने स्वातंत्र्याच्या वेडाने झपाटली. जीवाचे रान करून प्राण तळहातावर घेऊन जुलमी इंग्रजांविरुद्ध उघडपणे सशस्त्र क्रांती करण्यास तयार झाली होती.

९ सप्टेंबर १९२८ मध्ये दिल्ली येथे भगतसिंगांनी सभा बोलावली होती. त्या सभेमध्ये सर्व मोठे क्रांतिकारी आलेले होते. भगतसिंग त्या सभेमध्ये बोलले होते. आपल्याला स्वातंत्र्य मिळवणे एवढेच ध्येय नाही, स्वातंत्र्य म्हणजे काय हुकुमत गाजवणाऱ्या इंग्रजांच्या हातातून निघून मुठभर असलेल्या श्रीमंत लोकांच्या हाती येणं एवढच शेतकरी मजूरांची परिस्थिती बदलणार, त्यांच्या परिस्थितीत काय फरक पडणार यांचे हक्क मिळणार नाही. स्वातंत्र्य मिळवणे हे पहिले ध्येय आहे. पण असा समाज बनवायचे ज्या ठिकाणी सर्वांना समान हक्क मिळाले पाहिजे. कोणताही जातीभेद नको, माणसाकडून माणसावर शोषण नको. हा भारत यामध्ये वेगवेगळ्या जाती, धर्म, पंथ यांना जोडून ठेवणे सोपे नाही. पण आपण या गोष्टीला आज समजून घेतलो नाही, आणि आजपासून संघर्ष केला नाहीतर भारत हा देश स्वातंत्र्य झालेला असेल पण एक भ्रष्ट, शोषक समाज बनलेला असेल. म्हणून आपल्या पार्टीमधून सर्वांना दिसलं पाहिजे म्हणून पार्टीचे नाव 'हिन्दुस्तान सोशालिस्ट रिपब्लिकन असोशियशन' बनवायचे आहे.

"असा एक होता क्रांतिकारी
सर्वांना मिळून बनवायचं
अशा विचाराचा एक
होती त्याची दूरदृष्टी
होता समाजवादी समाज
वीर भगतसिंग होऊन गेला."

३० ऑक्टोबर १९२८ मध्ये काही सुधारणा करण्याच्या उद्देशाने ब्रिटिश सरकारने सायमन कमिशन भारतात पाठवले. पण यामध्ये एकही भारतीय सदस्य नव्हता. यामध्ये सर्व इंग्रज अधिकारी होते. तेव्हा भारतातील सर्व जनतेच्या समस्या इंग्रज अधिकाऱ्यांना काय माहीत ? म्हणून सायमन कमिशनला भारतातून विरोध झाला. सायमन कमिशनवर बहिष्कार टाकण्यासाठी सर्व नेते सज्ज झाले.

लाहोर या शहरात देखील सायमन कमिशन याविरुद्ध निदर्शने करण्यात आली. या आंदोलनाचे नेतृत्व लाला लजपतराय यांच्याकडे दिलेले होते. कारण ते सर्वांचे आवडते नेते होते. हिमतीने इंग्रजांचा निषेध करत होते. पण इंग्रजांनी या आंदोलनाला चिघळून टाकण्यासाठी त्यांनी लाठीहल्ला सुरु केला व त्यात इंग्रजांनी लाला लजपतराय यांच्यावर बेसुमार लाठीहल्ला केला. यातच ते जखमी झाले. १७ नोव्हेंबर १९२८ मध्ये लाला लजपतराय यांचा मृत्यू झाला.

लाला लजपतराय यांच्या मृत्यूमुळे क्रांतिकारी भडकले होते, व त्यांनी ठाम निश्चय केला होता की, लाला लजपतराय यांच्या मृत्यूचा बदला घेणारच. भगतसिंग, चंद्रशेखर आझाद, राजगुरू यांनी एक योजना आखली. या योजनेप्रमाणे ज्या इंग्रज अधिकाऱ्यांने लाला लजपतराय यांच्यावर लाठीहल्ला करून खून केला त्या इंग्रज अधिकाऱ्यांचा शेवट करायचा निर्णय घेतला आणि ठरलेल्या योजनेप्रमाणे १७ डिसेंबर १९२८ रोजी पिस्तुलाचा ठो ठो आवाज झाला आणि मोटारीवर चाललेल्या 'सँडर्स' या इंग्रज अधिकाऱ्याचा मृत्यू झाला. ब्रिटिश सरकार हादरले, व त्यांनी भगतसिंग, राजगुर, चंद्रशेखर आझाद यांचा शोध सुरु केला. पुढे सर्वजण वेषांतर करून राहू लागले व पुढे ते कोलकत्ता या शहरामध्ये येतात. ८ एप्रिल १९२९ रोजी दिल्लीच्या पार्लीमेंटमध्ये 'पब्लिक सेफ्टी' बिलावर चर्चा चालू होती. बिल म्हणजे कामगारवर्ग आणि जी सामान्य जनता यांच्यावर बंधने घालणारी होती भगतसिंगांनी या गोष्टीचा निषेध करण्याचा निर्णय घेतला होता.

भगतसिंग व बटुकेश्वर दत्त यांनी सभागृहात जाऊन बॉम्बस्फोट घडवून आणला. 'इन्किलाब जिंदाबाद, साम्राज्यवाद मुर्दाबाद' अशा घोषणा देऊ लागले व अशा घोषणा देत भगतसिंग व बटुकेश्वर दत्त हे दोघे पोलिसांच्या स्वाधीन होतात. इंग्रजांना ठणकावून सांगतात की, 'बहिऱ्यांना ऐकू यावे यासाठी आम्ही आवाजाचा धमाका केला' सरकारने जनतेवर चालवलेली जुलूमजबरदस्ती आणि निरपराध लोकांची हत्या व लाला लजपतराय यांची हत्या या साऱ्या गोष्टीचा आम्ही निषेध करत आहोत, तोही आमच्या मार्गाने माणसे मारणे हा आमचा उद्देश नाही. पण आमच्या मातृभूमीसाठी करणे आम्हाला भाग पडले व ते मोठमोठ्याने 'इन्किलाब जिंदाबाद, हिन्दुस्तान जिंदाबाद' अशा घोषणा देऊ लागलो. या घोषणाने सर्व आसमंत दणाणून गेले.

भगतसिंग, बटुकेश्वर दत्त, सुखदेव, राजगुरु या सर्व क्रांतिकारांना तुरुंगात डांबून इंग्रजांनी त्यांच्यावर गुप्तपणे खटला सुरु केला. तुरुंगात इंग्रज व भारतीय कैद्यांशी मतभेद करत होते. इंग्रज कैद्यानां चांगले अन्न, कपडे,

पेपर वाचायला यासर्व गोष्टी उपलब्ध होत्या. पण भारतीय कैद्यांना उंदराने कुरतडलेल्या चपात्या, फाटके कपडे या सर्व गोष्टी होत्या. तेंव्हा भगतसिंगानी निश्चय केला की, आम्हाला जोपर्यंत खायला चांगले अन्न, चांगले कपडे, वाचायला पुस्तक मिळणार नाही तोपर्यंत मी जेवन करणार नाही असा ठाम निश्चय केला. भगतसिंग यांची भूक हडताल तोडण्यासाठी त्यांच्यावर अमानुषपणे छळ करत होते. २३ मार्च १९३१ रोजी या तिघांनाही फाशी देण्यात येते व ते हसत हसत फाशीवर चढतात. मात्रभूमीला अखेरचा सलाम करून तिचा निरोप घेतला. 'इन्किलाब जिंदाबाद, हिन्दुस्तान जिंदाबाद' असे म्हणत त्यांनी मृत्यूला मिठी मारली.

हसत-हसत मृत्यूला सामोरे जाणाऱ्या या थोर क्रांतिकारांना माझा सलाम. स्वातंत्र्य लढ्यात भगतसिंग यांचे खूप मोठे योगदान आहे.

''जर का प्रेमी आणि क्रांतीचा परिणाम
एकच आहे. तर राजा बनण्यापेक्षा
भगतसिंग बनून जा'' जय हिंद-जय भारत

भगतसिंग व त्यांच्या सहकाऱ्यांना कोर्ट ऑफ स्पेशल मॅजिस्ट्रेट लाहोर या ठिकाणी आणण्यात येते व त्यांना कोर्टात हजर केले जाते. ते सर्वजण इन्किलाब जिंदाबाद, साम्राज्यवाद मुर्दाबाद अशा मोठमोठ्याने घोषणा देऊ लागले. त्यांना कोर्टात विचारले जाते. इन्किलाब चा नारा देत आहोत. इन्किलाबचा अर्थ काय ? माणसाकडून माणसावरच शोषण थांबवणे, देशातील सर्व तरूणांना एकत्र करण्याचे, आव्हान आहे.

''ऐ भगतसिंग तू जिंदा है हर एक लहू के कतरे में
इंकलाब के नारे मे सिने पर जो जख्म है,
सब फूलों के गुच्छे हैं । हमें पागल ही रहने दो
हम पागल ही अच्छे हैं ।'' क्रांतिकारी भगतसिंग यांची लोकांमध्ये प्रसिद्धता होऊ लागली.

सर्व लोक स्वातंत्र्यासाठी जनजागृत होऊ लागले. क्रांतिकारांची वाढती लोकप्रियता पाहून इंग्रजांनी सर्व नियम धाब्यावर बसवून भगनसिंग, सुखदेव, राजगुरु यांना फाशीची शिक्षा सुनावली. भगतसिंग म्हणतात माझी अंतिम इच्छा आहे की, मी हसत हसत फासावर चढावे, माझा मृत्यू देशातील तरुणांसाठी मी एक आदर्श व्यक्ती बनणार. ते सर्व न डरता स्वातंत्र्यासाठी लढणार असं झालं तर आपल्या भारत देशाचं स्वप्न पूर्ण होणार. हवा, शेतातील पिके सर्वासाठी समान असतील. कोणी कोणाचा गुलाम राहणार नाही. हिंदु, मुसलमान सर्वजण एक आहोत. भगतसिंग यांना जेव्हा फाशी देण्यास घेऊन जातात. भगतसिंग म्हणतात, मीलेनिन यांच्या विषयी वाचत आहे, एक क्रांतिकारी दुसऱ्या क्रांतिकाराला भेटत आहे, ते जात असताना मौज मस्तीमध्ये 'मेरा रंग दे बसंती' हे गाणं गातात.

- गायकवाड शिल्पा संजय
बी.ए.तृतीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्याचे पंच्याहत्तर वर्षे : एक दृष्टीक्षेप

"सभ्यता जहाँ पहले आई　　पहले जन्मी थी जहाँ पे कला
अपना भारत वो भारत है ।　　जिसके पिछे संसार चला
संसार चला यूँ आगे बढ़ा　　आगे बढ़ा और बढ़ताही गया
भगवान करें ये और बढे　　बढताही रहे और फुले-फले ।"

'इंदीवीरजी' लिखीत वरील कवितेमधून भारताचा गौरव गायला आहे. असा आपला हा भारत देश १५ ऑगस्ट १९४७ ला स्वतंत्र झाला. जवळ-जवळ १५० वर्षे इंग्रजांची गुलामगिरी भारतीयांना सहन करावी लागली होती. परंतु आज 'सोने की चिडिया' असणारा हा भारत देश खातंत्र्य होऊन ७५ वर्षे पूर्ण होत आहेत. आज परिस्थितीला देश 'आजादी का अमृत महोत्सव' साजरा करत आहे.

त्यामुळे भारतीय स्वतंत्र्याला ७५ वर्षे पूर्ण होताना भारतीय स्वातंत्र्याच्या मुद्यांवर एक दृष्टीक्षेप टाकावा. स्वातंत्र्यवीरांचे स्मरण करण्याचा, बलिदानाप्रती कृतज्ञता व्यक्त करण्याची ही एक उत्तम संधी मिळाली आहे.

आपण आज या स्वतंत्र भारतात श्वास घेऊ शकतो आहोत, ते स्वातंत्र्यासाठी झपाटलेल्या वीरांच्या कर्तृत्वामुळेच आपल्याला मिळाले आहे. आपल्या या वीरांनी (पूर्वजांनी) स्वातंत्र्यासाठी जीवाची बाजी लावली. घरादारांवर, कुटुंबावर त्यांनी तुळशीपत्र ठेवले. आणि आपले सर्वस्व देशासाठी समर्पित केले.
वि.म.कुलकर्णी आपल्या काव्यरचनेत याचे वर्णन करताना सांगतात,

"जे देशासाठी लढले　　ते अमर हुतात्मे झाले ! ।।धृ.।।
सोडिले सर्व घरदार　　त्यागीला सुखी संसार
ज्योतीसम जीवन जगले　　ते देशासाठी लढले ! " ।।१।।

त्यांचे वंशज म्हणून आपले, सव्वाशे कोटी भारतीयांचे हे कर्तव्य आहे की आपण या सर्व महापुरुषांचे स्मरण करावे. ज्या महान उद्दिष्टांसाठी हे सर्व महापुरूष इंग्रजांशी आयुष्यभर लढले, त्या उद्दिष्टांची पूर्ती करण्याची शपथ आपण घ्यायला हवी.

ज्या लहान वयात आपण भातूकलीचे खेळ खेळतो तेव्हा त्या बालवयात महापुरूषांनी अन्याय सहन केला. आणि घाव सोसले. याच प्रयत्नातून जन्माला येतो तो स्वातंत्र्याचा इतिहास. भारतामध्ये वीरांची आणि देशभक्तीची काही कमी नव्हे. हे देशभक्त ५००० वर्षांच्या पूर्वी पासून प्राचीन धर्म ग्रंथात दिसून येतात. यजुर्वेदाच्या २२ व्या अध्याय मधील २२ वा मंत्र सांगतो की,

आ ब्रम्हन्ब्राम्हणो ब्रम्हवर्चसी जायताय　　ॐ आ राष्ट्रीय राजन्यम शूर इशव्यों
अतिव्याधी महारथोंम जायतांम　　दोग्ध्री धेनुखोढा अनबड्नाशू
सप्तिम पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाम　　सभेयो युवास्य यजमानस्य वीरोजायताम
निकामें निकामें नम पर्जन्यो वर्षतु फलवत्योन　　औषधयम पच्यन्तं योगक्षेमो नम कल्पताम्

याचा अर्थ असा की, आपले ज्ञान उत्तम असावे, आपले योद्धा समर्थ असावे, देशाचा युवा सभ्य असावा, पशुधन समृद्ध असावे, आपल्या लक्षास आपण प्राप्त करावे व प्राप्त वैभवाचे रक्षण करू शकू. ह्या अशा लक्षांना जर आपण लक्ष (ध्येय) करू तर नक्कीच ७५ वर्षे पूर्ण होता-होता २०४७ मध्ये 'एक अनोखा अद्वितीय भारताचे स्वप्न आपण साकार करू शकू !'

जेव्हा आपण तंट्या भिल्ल किंवा भीमा नायक यांची आठवण करतो, जेव्हा आपण देशासाठी आयुष्य वेचणाऱ्या राणा बख्तियार यांचे स्मरण करतो, तेव्हा अशा महापुरुषांचे जीवनचरित्र पाहिले तर आपल्याला लक्षात येते की हे सगळे स्वत:साठी आयुष्याचा एक क्षणही जगले नाहीत, संपूर्ण आयुष्य देशसेवेला वाहून दिले. त्यांना कदाचित शिक्षणाची संधी मिळाली नसेल मात्र स्वातंत्र्याचा अर्थ काय हे त्यांना नक्कीच कळत होते आणि ते स्वातंत्र्य मिळवण्यासाठी जीवाची कुरवंडी करायला ते हसत हसत तयार झाले होते.

स्वातंत्र्यासाठी अनेक हुतात्मे शहीद झाले. 'महात्मा गांधी' ज्यांनी आपलं सारं आयुष्य अहिंसेचा मार्ग आणि सत्याच्या मार्गानेच चालून वेचलं. सामान्यांसाठी ज्यांनी ममीठाचा सत्याग्रहफ केला. तसेच 'लोकमान्य टिळक' ज्यांनी 'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे, आणि तो मी मिळवणारचं' अशी सिंहगर्जना केली. थोर नेताजी 'सुभाषचंद्र बोस' ज्यांनी म्हटलं की 'तुम मुझे खून दो, मैं तुम्हे आजादी दूंगा ।' शूर, वीर, थोर, रनांगणा राणी झाँसीची महाराणी लक्ष्मीबाई, ज्यांनी ठणकावून इंग्रजांना सांगितलं की, 'मैं मर मिट जाऊँगी, लेकीन मैं मेरी झाँसी कभी नही दूंगी । ' तसेच फासावर चढलेले भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरू एक ना अनेक अशा महानवीरांच्या बलिदानातून हा महानभूमीचा, महानवीरांचा, महान असा देश स्वतंत्र झाला.

कवी कुसुमाग्रजांनी केलेल्या आवाहनाचे सार्थक होण्यास १९४७ चा १५ ऑगस्टचा दिवस उजाडला. पक्षी पिंजऱ्यातून उडाला. स्वातंत्र्याची रम्य प्रभात झाली. असंख्य बलिदानांचे सार्थक झाले आणि भारताला पारतंत्र्यातून मुक्तता मिळून स्वातंत्र्य मिळाले. बघता बघता ७५ वर्षाचा प्रवासही पूर्ण होत आहे. एखाद्या राष्ट्राच्या जीवनात ७५ वर्षाचा कालखंड हा जरी फार मोठा टप्पा नसला तरी, राष्ट्रातील नागरिकांच्या जीवनात स्वातंत्र्याची ७५ वर्ष पूर्ण करणे अनन्यसाधारण महत्त्वाचे आहे.

स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपली स्वातंत्र्याविषयी कोणती स्वप्ने होती ? स्वातंत्र्याकडून आपल्या कोणत्या अपेक्षा होत्या ? आज सत्य काय आहे ? कुठे होतो आपण आणि आता कुठे आहोत... ? उणिवा काय राहिल्या आणि आता भविष्यात कशी पावले उचलावी लागतील ? याचा विचार आपल्याला करावा लागेल. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपण काय कमावलं आणि काय गमावलं? याचे सिंहावलोकन करण्याच्या टप्प्यावर आपण येऊन पोहोचलो आहोत. भारत हा नैसर्गिक साधनसंपत्ती आणि खनिज समृद्ध देश आहे.माथी हिमालय उभा आहे. पायी सागराच्या लाटा लोळण घालत आहेत. देशातून गंगा-गोदावरी, ब्रम्हपुत्रा सारख्या रक्त वाहिन्या वाहत आहेत. निर्जीव पक्षी आकाशी भरारी मारतो आहे. सैनिक आणि जवान डोळयात तेल घालून देशाची सीमा रक्षण करत आहेत. किसान लोकराजा म्हणून ओळखला जातो. आपल्या देशाला शिमला, कुलू, मनाली, उटी सारखी समृद्ध पर्यटन स्थळे लाभली आहेत. एकूणच आपला भारत देश 'सुजलाम सुफलाम आहे.'

आपल्या भारत देशाचे ब्रीदवाक्य 'सत्यमेव जयते' आहे. 'वसुदेवमं कुटूंबकमं' ची परंपरा लाभलेला आपला देश आहे, 'अतिथी देवो भव' चा वारसा जपणारा हा आपला भारत देश आहे.

आपल्या देशाला पौराणिक आणि ऐतिहासिक संस्कृतीचा वारसा लाभला आहे. अनेक जाती, धर्माचे, भाषांचे लोक येथे गुण्यागोविंदाने एकत्र नांदत आहेत. संत तुकाराम, संत ज्ञानेश्वर, संत कबीर यांच्यासारख्या थोर संतांची भूमी असलेल्या आपल्या देशाची संस्कृती आज जागतिक पातळीवर सर्वश्रेष्ठ संस्कृती मानली जाते. भारत देश एकाच वेळी अध्यात्मात आणि विज्ञानातही अग्रेसर होत आहे. अनेक खेळ प्रकारात भारताने जागतिक दर्जाची कामगिरी केली आहे. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात गेली ७५ वर्ष साहित्य, कला, क्रीडा, संस्कृती या क्षेत्रामध्ये नामवंत लेखक, साहित्यीक व कलावंतांनी आपला ठसा उमटवला आहे.

हे सारे असे असले तरी एकीकडे प्रगती होत आहे आणि दुसरीकडे अनेक गोष्टी आपल्याला वेदना देत आहेत. स्वातंत्र्यासाठी अनेक शूर वीरांनी ऐन तारुण्यात बलिदान दिले. आपले संपूर्ण आयुष्य स्वातंत्र्यासाठी खर्च केले. स्वातंत्र्यासाठी त्यांनी रक्ताचा सडा सांडला. पण आम्ही मात्र रक्ताचा घाऊक बाजार मांडला ...

त्या स्वातंत्र्य प्राप्तीसाठी लढणाऱ्या (युवांची) वीरांची एकच इच्छा होती की, या देशाला पुढची पीढ़ी विकासाच्या उच्च शीखरावर नेईल की काय ?

'अरे, हम लाये हैं इसे, तुफान से निकाल कर के,
मेरे बच्चे / युवाओं तुम रखना इसे सँभाल करके'

हे स्वातंत्र्य आपल्यालाच आबादीत राखायचे आहे. '७५ साल होने को है, हमारा युवा अब भी सोशल मिडीया पर ही ज्यादा है' असे म्हणण्याची वेळ आज आपल्यावर आली आहे. हे बदलायला हवे. फक्त स्वातंत्र्य दिनाच्या दिवशीच आपली देशभक्ती जागृत होत असते, मग इतर वेळी का नाही ?

"न हो ऐसी देशभक्ती जो सिर्फ सोशल मिडीयापर नजर आये
और जब देश के प्रती फर्ज निभाने का समय आया
तो पार्टीज में नजर आये देश के प्रती स्वाभिमान
२६ जनवरी जैसे दिनो पर ही नजर आये
फिर स्वाभिमान छोड चंद रुपयों के खातिर
दुश्मनों से हाथ मिलाएँ अपने भाई-बहनों का लहू बहाये
अरे इससे बेहतर तो हमें प्यारी मौत लुभाऐं ।"

आज स्वातंत्र्याला ९५ वर्षे पूर्ण होत आहेत. भ्रष्टाचार, कुपोषण आणि महागाई यांसारख्या समस्यांनी वर तोंड काढलं आहे. युवा पिढीमध्ये आज खूप जोश दिसून येत आहे. चालत्या ट्रेनमधून खाली उडी मारने ही तरुण पिढी बहादुरी समजतात. अरे या वेड्यांना कोन सांगावे की, 'कोई देश के लिए शान से मरता है, और एक तुम्ह

हो, जिसे देश के लिए जीना भी मुश्किल लगता है, अरे, क्यो किसी और से बदलाव की उम्मीद करते हो तुम जब खुद देश के प्रती कुछ नहीं करते तुम?'

कधी-कधी उगाचच असे वाटते. आज चीन-पाकिस्तान सारख्या परकीय शक्ती सीमेवर आक्रमणाच्या तयारीत असतात. देशांमध्ये दहशतवादी हल्ले होतात. उरी, पुलवामा सारख्या रक्ताळलेल्या आठवणी आपल्याला दुःख देतात. या देशातल्या शेतकऱ्याला आपल्या हक्कांसाठी आंदोलन करावे लागते. अनेक गरिबांना एक वेळेचे जेवण सुद्धा मिळत नाही. स्वर्गासारखा कश्मीर गुलाबाच्या सुगंधाने दरवळत राहण्याऐवजी रक्तात रंगताना पाहायला मिळतो. धर्माच्या नावावरून जातीय दंगली होतात, तेव्हा स्वातंत्र्याच्या ठिकऱ्या-ठिकऱ्या या उडतात. भारतमातेच्या हृदयाचे शेकडो तुकडे होतात. एकाच आईची लेकरे एकमेकांच्या रक्तासाठी तहानलेली असतील तर... त्या आईची काय अवस्था होत असेल ..? या साऱ्या आक्रमणांमध्ये अतिशय सामान्य माणूस भरडला जातो. जळणारी झोपडी आणि करपणारे रक्त मात्र भारतीयच आहे.... हे आपण का विसरतो? हा खरा प्रश्न आहे. भ्रष्टाचाररूपी यंत्रणेमुळे मोठी व्यवस्था पोखरली जाते. रोज मोठ्या अधिकाऱ्यांना भ्रष्टाचाराच्या आरोपाखाली अटक होते. तेव्हा ज्यांच्या हाती आपण देशाची प्रशासन व्यवस्था सोपवली आहे तेच भ्रष्टाचाराने बरबटलेले पाहून असंख्य वेदना होतात. तुरुंगात असताना अनेक गुन्हेगार निवडणुका जिंकतात. दरवर्षी मोठमोठे घोटाळे उघडकीस येतात. सामान्य माणसाच्या हक्काची भाकरी गिळंकृत करणारी मंडळी या देशाचे मारेकरी आहेत. 'सत्यमेव जयते' हे ब्रीदवाक्य आपल्या देशाची शान आहे. परंतु अशा दुष्ट प्रवृत्तीमुळे देश शोकग्रस्त होतो. कधीकधी देशासाठी फासावर चढणारे तरुण अवघ्या चौदाव्या वर्षी शरीरावर गोळी खाणारे शिरीषकुमार सारखे तरुण पाहिले तर आजच्या या तरुण पिढीकडे हस्तांतरित करण्यात आलेल्या स्वातंत्र्याचा अर्थ त्यांना कधी कळेल का? असा प्रश्न पडतो.

स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपल्याला एक गोष्ट मान्यच करावी लागेल की, भारतीय स्वातंत्र्याने आपल्याला खूप काही दिले आहे. परंतु जो असमाधानाचा, असंतोषाचा सूर निघत आहे ... त्याला आपणच जबाबदार आहोत. आपली आर्थिक, सांस्कृतिक, औद्योगिक प्रगती झाली. परंतु 'मूल्यांचे अवमूल्यन झाले खुल्या नितीचा व्यापार, भुकेलेल्यावर भरल्यापोटी उपदेशाचा भडीमार, सवंगतेला मिळे प्रतिष्ठा, अस्सल त्याला वनवास ज्याचे त्याला यथायोग्यता श्रेय हे मिळणार कधी? स्वराज्य आले यौवनात हे, पण सुराज्य हे होणार कधी?'

असे म्हणण्याची वेळ निर्माण होत आहे. मूल्यांचा ऱ्हास होत गेला ? म्हणूनच एकीकडे आपण वैज्ञानिक प्रगतीच्या नावावर त्या मार्गाने झपाट्याने परिवर्तन करीत आहोत. परंतु त्याचवेळी दुसऱ्या बाजूने वेगाने वाढणाऱ्या भौतिक व अभौतिक समस्यांच्या दुष्ट विळख्यात आपण अडकल्याने स्वातंत्र्याचा श्वास गुदमरतोय अशी अवस्था झाली आहे. म्हणूनच स्वातंत्र्याच्या या अमृत महोत्सवी वर्षानिमित्त देशातील जनतेला एवढेच आव्हान करता येईल.

"स्वातंत्र्याचे तेज हे झळकते अखंड आस्मानी
वीर होऊया देशाचे हिंद- भू...चे अभिमानी !"

शेवटी फक्त माईकवर चांगल्या चांगल्या गोष्टी बोलून काही होत नसतं. काहीतरी बदल घडवण्यासाठी सुरुवात ही आदी आपल्यापासूनच करायला हवी. 'अब्राहम लिंकनने' त्यांच्या पहिल्या भाषणात म्हटलं होतं की, 'अमेरिका वासियों तुम यह मत सोचो की, अमेरिका तुम्हारे लिये क्या करता है ? बल्कि तूम यह सोचो की, तुम अमेरिका के लिए क्या करते हो ?' असाच प्रत्येक देशवासियांनी विचार करायला हवा.

त्याचबरोबर स्वामी रामानंद सरस्वती त्यांच्या ग्रंथ 'सत्यार्थ प्रकाश' मध्ये लिहितात की, मविदेशी राज्य चाहे वह कितनाही अच्छा क्यो न हो स्वदेशी राज्य की तुलना में कभी अच्छा नहीं हो सकता.फअसे असायला हवे आपल्या देशाप्रती विश्वास आणि स्वाभिमान !

आज देशाला ७५ वर्षे पूर्ण होत आहेत. तरीही आपण आज काय पाहतोय? हे आपल्यालाच समजायला हवे.

"आजादी के कई साल हुए पर क्या हमने पाया है?
सोचा था क्या होगा लेकीन, सामने पर क्या आया है ?
राम-राज्य सा देश हो अपना वीरों का था सपना
चाचा बोले आगे बढ़कर करलो तुम सब को अपना,
आजादी फिर छिने न अपनी दिया शास्त्री ने नारा
जयजयकार किसान की अपनी जय जवान हमारा
सोचो इनके सपनों को कैसे साकार करेंगे,
भ्रष्टाचार हम हटा देंगे आगे तभी बढ़ेंगे.
मुश्किल नहीं पूरा करना इन सपनों का भारत
अपने अन्दर की शक्ती को करो अगर तुम जागृत ।"

लगभग ७५ वर्ष पूर्ण होत आहेत. आपल्यालाच या गेल्या ७५ वर्षामध्ये घडलेल्या चुकांवर पांघरून न घालता त्या सुधारण्याकडे वाटचाल करायला हवी आणि ७५ वर्षात घडत आलेल्या विकासाचा विचार करून वाटचाल पुढे चालू ठेवली पाहिजेत. भारतीय स्वातंत्र्याचे ७५ वर्षे पूर्ण होताना चुकांवर सुधारण्याचे उपाय करावे लागतील. विकासावर उजाळा टाकलाच पाहिजे व दृष्टिक्षेपातून विचार घडलाच पाहिजे.

"स्वातंत्र्याच्या जल्लोषाचा, महिमा हा आगळा,
चुकांना आता थोडंस टाळा; विकासाला मिळावा,
आठवणींचा उजाळा ; अमृत महोत्सवी वर्षात
साजरा करू उन्नतीचा सोहळा स्वातंत्र्याचे जतन कराया,
त्यागाचा मार्ग धरू वेगळा !!"

- जोशी ज्योती दयानंदराव
एम.कॉम.प्रथम वर्ष

स्वातंत्र्यासाठी ज्यांनी बलिदान दिले असे थोर क्रांतिकारी : 'भगत सिंग'

भारताच्या स्वातंत्र्य संग्रामातील महान क्रांतिकारक ज्यांनी 'शहीद-ए आजम' म्हनून पदवी धारण केली. तसेच आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्याकरिता ज्यांनी आपले संपूर्ण जीवनाच बलीदान दिले. असे थोर क्रांतीकारक म्हणजेच 'भगत सिंग' देशाकरिता त्यांनी केलेला त्याग तसेच जीवनात दिलेल समर्पण आणि बलिदान हे खूप मोठे योगदान आहे.

भारताच्या स्वातंत्र्य संग्रामातील थोर क्रांतीकारक 'भगत सिंग' हे एक विख्यात स्वातंत्र्य सेनानी होते. त्यांनी आपल्या उग्रवादी विचारांनी देशातील नवयुवकांच्या मनात इंग्रज सरकारच्या बद्दल आक्रोश निर्माण करण्याचे महत्वपूर्ण काम केले होते. तसेच अनेक नवयुवकांना स्वातंत्र्य चळवळीत भाग घेण्यासाठी प्रवृत्त देखील केले होते.

देशाचे हे महान क्रांतीकारक स्वातंत्र्यपूर्व काळातील सर्वात कमी वयातील प्रसिद्ध स्वातंत्र्य सेनानी होते. आपल्या विद्या ग्रहण करण्याच्या वयातच त्यांच्या मनात देशाप्रती देशभक्ती जुळली होती. आपल्या देशाला स्वातंत्र्य करण्याचं स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी त्यांनी आपल्या उग्रवादी विचारातून देशातील नवयुवकांच्या मनात देश भक्ती जागृत करण्याचे महत्वपूर्ण काम केले.

लहान वयातच देशाच्या स्वातंत्र्याचे स्वप्न आपल्या उराशी बाळगलेल्या या महान क्रांतिकारक भगत सिंग यांनी इंग्रजांच्या मनात आपल्या प्रति भीती निर्माण केली, परंतु देशाला स्वातंत्र्य मिळवून देण्याचा प्रयत्नात त्या इंग्रज सरकारने यशस्वी होऊ दिले नाही. त्यांना पकडून फाशी देण्यात आली.

देशाच्या स्वातंत्र्य चळवळीतील थोर क्रांतिकारक भगत सिंग यांचा जन्म २८ सप्टेंबर १९०७ साली पंजाब प्रांतातील त्यालपूर जिल्ह्याच्या बंगा गावात झाला. त्यांचे संपूर्ण कुटुंब भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी लढा देत होते. त्यामुळे असे म्हणता येईल घरातील देश भक्तीमय वातावरणामुळे देशाच्या स्वातंत्र्याप्रती भाव भगत सिंग यांच्या मनात लहानपणापासूनच होता. भगत सिंग यांच्या जन्माच्या पुढे त्यांचे वडील सरदार किशन सिंग तुरूंगात कैद होते. तसेच त्यांच्या आईचे नाव विद्यावती होते. भगत सिंग यांचे तुरुंगात आंदोलन सुरू होते. त्यांच्या जवळील सहकारी राजगुरू आणि सुखदेव यांना पकडण्यात आले. त्या सर्वांवर सॉंडर्सच्या हत्येचा आरोप लावण्यात आला. सन २३ मार्च १९३१ साली भारत देशाचे महान क्रांतीकारक शहीद झाले.

– कांबळे सुचिता
बी.ए.तृतीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्य लढा : स्त्रियांचे योगदान
झाशीची राणी : 'लक्ष्मीबाई'

इ.स.१८५७ पर्यंत ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीचे संपूर्ण भारतावर राजकीय वर्चस्व निर्माण होते. अशा वेळी जनरल लॉर्ड डलहौसी हे राजे व नवाबांना आपले मांडलिक बनविण्याचा कट रचत होते. या कार्यात लॉर्ड डलहौसीला लवकरच यश आले व त्यांनी भारतीयांच्या सामाजिक प्रकरणातही हस्तक्षेप सुरू केला. यामुळे भारतीय लोकांमध्ये कंपनी सरकार विरुद्ध असंतोष निर्माण झाला. त्यामुळे भारतीय लोकांनी इ.स. १८५७ मध्ये 'ईस्ट इंडिया' कंपनीच्या विरोधात 'उठाव' केला. हा उठाव भारताचा पहिला 'स्वातंत्र्य संग्राम' ठरला.

या उठावात 'झाशीची महाराणी लक्ष्मीबाई' दिल्लीच्या मोगल सम्राट बाहादूरशाहची राणी बेगम झीनत महल व वाजिद अली शाह यांची राणी बेगम हजरत महल यांनी सहभाग घेतला होता. अतिशय उल्लेखनीय कार्य केले होते.

१८५७ च्या स्वातंत्र्यसंग्रामात अनेक स्वातंत्र्य सेनानींनी आपले रक्त सांडले होते. यामध्ये झाशीची राणी लक्ष्मीबाई यांनी आपल्या वयाच्या २३ व्या वर्षी रणांगणावर खूपच चांगला पराक्रम केला. त्यामुळे प्रत्यक्ष इंग्रज सेनापतींनाही तिच्या पराक्रमाचे गुणगाण करावे लागले. तसेच राजमाता जिजाऊ, येसूबाई, ताराबाई, अहिल्याबाई होळकर या स्त्रियांचे देखील कार्य खूपच प्रेरणादायी आहे. या सर्वांपेक्षा राणी लक्ष्मीबाई यांना खुपच कमी आयुष्य मिळाले. वयाच्या २५ व्या वर्षातच त्यांचा मृत्यू झाला. आपल्या वयाची छोटीशी कामगिरीही त्यांनी विजेसारखी तेजस्वी केली. इंग्रजांचा प्रतिस्पर्धी सेनापती सर ह्युरोज यांनी राणी लक्ष्मीबाईच्या शौर्याला व पराक्रमाला अभिवादन केले आहे.

बालपण व शिक्षण :

लक्ष्मीबाईच्या भाई व वडिलांचे नाव भागिरथी मोरोपंत तांबे हे होते. ते वाराणसी येथे असताना त्यांना मुलगी झाली. वाराणसी मध्ये 'मणिकर्णिका' घाट प्रसिद्ध असल्यामुळे त्यावरून त्यांनी आपल्या मुलीचे नाव 'मणिकर्णिका' असे ठेवले. मनू म्हणजेच झाशीची राणी. यांचा जन्म १९ नोव्हेंबर १८३५ मध्ये झाला. पेशवा

बाजीराव हे मनुला 'छबेली' म्हणत. राणी लक्ष्मीबाई यांची निरीक्षण शक्ती अत्यंत तीव्र होती. महाराणी लक्ष्मीबाई यांचा विवाह झांशीचा राजा 'गंगाधरराव' यांच्याशी झाला. थोड्या वर्षानंतरच गंगाधरराव यांचा मृत्यू झाला. राणीवर विधवापणाची कुऱ्हाड कोसळली. लक्ष्मीबाईना कर्तव्याची जाणीव झाली. त्यांनी हळूहळू राज्यकारभारात लक्ष देणे सुरु केले. झांशी ब्रिटिश साम्राज्यात विलीन करण्यात आली. तेव्हा राणी लक्ष्मीबाईने मेरी झांशी नहीं दूंगी असे तेजस्वी उद्‌गार काढले. त्यांच्यामध्ये इंग्रजांविषयी क्रोध, चीड निर्माण झाली होती.

लक्ष्मीबाई इंग्रजांशी अत्यंत धूर्तपणे वागत होत्या. इंग्रजांच्या वेगवान हालचाली होत होत्या. याची माहिती राणीला समजली. इंग्रजांना शरण जाणे हे राणीच्या स्वाभिमानी मनाला पटत नव्हते. इंग्रजांबरोबर लढण्याची त्यांनी तयारी केली होती. तात्या टोपें लक्ष्मीबाईच्या मदतीला येऊ लागले. तेंव्हा त्यांच्या सैन्यात फितुरी झाली. यामध्ये तात्या टोपेंचा पराभव झाला. यामुळे राणी लक्ष्मीबाईंची निराशा झाली. इंग्रजांनी झांशीचा किल्ला आपल्या ताब्यात घेतला. संपूर्ण झांशी शहरावर अवकळा पसरली. १८ जून १८५८ ला घनघोर युद्ध सुरू झाले. राणीने न घाबरता लष्कराचा पोशाख घातला व तलवार घेऊन शत्रूवर तुटून पडल्या. त्याचवेळी एका इंग्रजाची संगीन राणीच्या छातीत घुसली. खूप रक्त यायला सुरू झाले. आणखी एका सैनिकाची गोळी राणीच्या मांडीत घुसली. अशा अवस्थेतही राणीने त्या दोन्ही इंग्रजांना ठार केले व मुखातून हरहर महादेव असे शब्द बाहेर पडले; राणी लक्ष्मीबाईना लढता-लढता वीरमरण आले. त्यांची प्राणज्योत मालवली गेली.

''बुँदेलों हरबोलों के मुहँ
हमने सुनी कहानी थी ।
खूब लड़ी मर्दानी वह तो,
झाँसी वाली राणी थीं ।।''

- तोंडारे अश्विनी विलास

बी.ए.तृतीय वर्ष

स्वातंत्र्यसेनानी भगत सिंग

स्वातंत्र्यासाठी ज्यांनी बलिदान दिले असे थोर क्रांतिकारक 'भगत सिंग' भारताच्या स्वातंत्र्य संग्रामातील थोर क्रांतिकारक भगत सिंग हे एक विख्यात स्वातंत्र्य सेनानी होते. त्यांनी आपल्या उग्रवादी विचारांनी देशातील नवयुवकांच्या मनात इंग्रज सरकारच्या बद्दल आक्रोश निर्माण करण्याचे महत्त्वपूर्ण काम केलं होतं. तसेच अनेक नवयुवकांना स्वातंत्र्य चळवळीत भाग घेण्यासाठी प्रवृत्त देखील केलं होतं.

देशाचे हे महान क्रांतिकारक स्वातंत्र्यपूर्व काळातील सर्वात कमी वयाचे प्रसिद्ध स्वातंत्र्य सेनानी होते. विद्या ग्रहण करण्याच्या वयातच त्यांच्या मनात देशाप्रती देशभक्ती जुळली होती. देशाला स्वातंत्र्य करण्याचे स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी त्यांनी उग्रवादी विचारातून देशातील नवयुवकांच्या मनात देश भक्ती जागृत करण्याचे महत्वपूर्ण काम केलं. लहान वयातच देशाच्या स्वातंत्र्याचे स्वप्न उराशी बाळगलेल्या या महान क्रांतीकारक भगत सिंग यांनी इंग्रजाच्या मनात भीती निर्माण केली. परंतु देशाला स्वातंत्र्य मिळवून देण्याच्या प्रयत्नात त्यांना इंग्रज सरकारने यशस्वी होऊ दिले नाही. त्यांना अखेर शिक्षा देण्यात आली. देशाच्या स्वातंत्र्य चळवळीतील थोर क्रांतीकारक भगत सिंग यांचा जन्म २८ सप्टेंबर १९०७ साली पंजाब प्रांतातील ल्यालपूर जिल्ह्याच्या बंगा गावात झाला. त्यांचे कुटूंब भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी लढा देत होते. त्यामुळे घरातील देशभक्तीमय वातावरणामुळे देशाच्या स्वातंत्र्याप्रती भाव भगत सिंग यांच्या मनात लहानपणापासूनच होता. भगतसिंगाच्या जन्माच्या वेळी त्यांचे वडील सरदार किशन सिंग तुरुंगात कैद होते. तसेच त्यांच्या आईचे नाव विद्यावती होते. भगत सिंग यांच्या कुटूंबातील काही व्यक्ती सरदार रणजितसिंग यांच्या सैन्यात होते. तर काही सामाजिक कार्यामध्ये सक्रीय होते. त्यांचे आजोबा अर्जुन सिंग हे स्वामी दयानंद सरस्वती यांच्या हिंदू सुधारणावादी चळवळीत असून आर्य समाजाचे सदस्य होते. आपल्या वयाच्या इतर शीख मुलांसोबत भगत सिंग कधीच शाळेत गेले नाहीत, कारण त्यांना शाळेतील व्यक्तींची इंग्रज सरकार प्रती मान्यता नव्हती.

भगत सिंग यांच्या जीवनात घडलेली सर्वात मोठी घटना म्हणजे त्यांच्या बालपणी घडलेले जालियनवाला बाग मधील हत्याकांड. त्यांच्या जीवनातील ही घटना १३ एप्रिल १९१९ मध्ये घडली. जालियन बागेत इंग्रज सरकारच्या विरोधात आंदोलन करण्यासाठी जमलेल्या हजारो लोकांवर इंग्रज सरकारचे जनरल मेज़र डायर यांनी आपल्या सैनिकांना गोळीबार करण्यास सांगितले आणि त्या हल्ल्यात तिथे जमलेल्या लोकांपैकी वास्तविकता

अधिकृत सुत्राच्या हवाल्यातून या हत्याकांडामध्ये ३७९ लोकांचा मृत्यू झाला. यामध्ये लहान मुलांचा देखील मृत्यू झाला होता.

या घटनेने भगत सिंग यांच्या मनात इंग्रज सरकारच्या बद्दल अधिकच द्वेष निर्माण झाला. त्यांनी त्याच क्षणी इंग्रज सरकारला देशाच्या बाहेर काढण्याची शपथ घेतली. तसेच त्यांनी आपले संपूर्ण जीवन हे देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी अर्पण करण्याचे ठरविले. ही घटना वास्तविक होत असताना भगत सिंह केवळ १२ वर्षाचे होते.

भगत सिंगांचे चुलते अजित सिंग यांना हद्दपारीची शिक्षा झाली होती. सन १९१९ या मध्ये रोलेट कायद्याच्या विरोधात देशभर प्रचंड निदर्शने झाली. जालियानवाला बाग हत्याकांड भगत सिंग यांच्या लहानपणी घडल्यामुळे त्यांच्या मनात देशाच्या स्वातंत्र्यप्रति भावना मोठ्याप्रमाणात निर्माण झाली. यानंतर भगत सिंग यांनी आपले शिक्षण मध्येच सोडून स्वतःला देशाच्या स्वातंत्र्याला अर्पण केले. भगतसिंग यांनी देशाच्या स्वातंत्र्य लढ्याला सुरुवात केली. त्यांनी नवयुवकांच्या स्वयंस्फुर्तीने मनात उत्कट भाव निर्मान करण्याचे उत्कृष्ट काम केले. इंग्रज सरकार कडून होत असलेल्या अत्याचाराविरोधात अधिक प्रमाणात जागृत निर्माण करण्यासाठी त्यांनी किसान कीर्ती पक्षाद्वारे प्रकाशित नियतकालिकेत इंग्रज राज्यकर्त्याविरुद्ध लेखन केले आणि यानंतर नवयुवकांनी मोठ्याप्रमाणात भारतीय स्वातंत्र्य संग्रामात सहभाग घेतला.

स्वातंत्र्य संग्रामाच्या वेळेला इंग्रज सरकारच्या देशातील हिंसात्मक घटना वाढतच होत्या. त्याकाही केल्याने कमी होत नसल्याने काकोरी येथील प्रकरणाबद्दल दखल घेतली. १९२० मध्ये महात्मा गांधीनी असहकाराची चळवळ सुरू केली. गांधीजीच्या आदेशानुसार भगत सिंगाने शाळा सोडून या चळवळीत प्रवेश घेतला. महात्मा गांधीनी असहकाराची चळवळ पाठीमागे घेतल्यावर भगत सिंग पुन्हा शाळेत जाऊ लागले. शालेय शिक्षण पूर्ण झाल्यावर लाहोरच्या नॅशनल कॉलेजात त्यांनी प्रवेश घेतला. याच ठिकाणी त्यांचा सुखदेव यांच्यांशी परिचय झाला. कॉलेजमध्ये शिक्षण घेत असतानाच भगत सिंग त्यांच्या सहकार्यानी १९२५ मध्ये मनौजवान भारत सभेची स्थापना झाली. या संघटनेचे उद्दिष्ट भारतातील इंग्रजी सत्ता नष्ट करून शेतकरी व कामगार यांचे प्रजासत्ताक स्थापन करणे आणि शोषण विरहीत समाजाची निर्मिती करणे हे होते. भगतसिंगावर कॉलेज जीवनापासूनच मार्क्सवादाचा प्रभाव होता. म्हणून त्यांनी शेतकरी व कामगार यांचे राज्य स्थापन करण्याचे उद्दिष्ट मनाशी बाळगले होते. त्यांच्या नौजवान सभेच्या 'इन्कलाब झिंदाबाद' व 'हिंदुस्थान झिंदाबाद' अशा दोन घोषणा होत्या.

भगत सिंग कार्याची व्याप्ती वाढविण्याचा प्रयत्न चालविला. त्यासाठी त्यांनी लाहोरबाहेरील दिल्ली,

कानपूर इ. शहरातील क्रांतीकारकांशी संपर्क साधला. त्यातूनच त्यांचा हिंदूस्थान रिपब्लिकन असोसिएशन कार्यकर्त्यांशी परिचय झाला. या संघटनेनेच काकोरी काटाची योजना आखून सरकारी खजिना असलेली रेल्वेगाडी लुटली होती. या कटातील क्रांतीकारकांना पकडून सरकारने त्यांना फाशीची शिक्षा सुनावली, पण कटाचा सूत्रधार चंद्रशेखर आझाद हे मात्र सरकारच्या हाती लागले नाहीत. काकोरी कटामुळे क्रांतीकारक नेत्यावर करडी नजर ठेवली. त्यामुळे भगत सिंगाला काही काळ भूमिगत व्हावे लागले. तथापि त्यांनी आपल्या कार्यात मात्र खंड पडू दिला नाही. याच काळात त्यांची चंद्रशेखर आझाद यांच्याशी भेट झाली. १९२८ मध्ये उत्तरप्रदेश, पंजाब, दिल्ली, राजस्थान आणि बिहार इ. भागांतील प्रमुख क्रांतीकारकाची दिल्लीजवळील खंडहर गावात एक बैठक झाली. १८२८ या बैठकीत सर्व प्रांतांतील क्रांतीकारकाच्या प्रतिनिधीची एक केंद्रीय समिती स्थापन करण्यात आली. क्रांतीकारकारकाची नवी संघटना स्थापन करून तिचे नाव 'हिंदुस्थान सोशालिस्ट रिपब्लिकन असोशिएशन' असे ठेवण्यात आले. सरकारने हिंदजनतेवर चालवलेली जुलूमजबरदस्ती लाला लजपतराय सारख्या परमपूज्य नेत्याची केलेली हत्या यांचा आम्ही या मार्गाने निषेध करीत आहोत. भगतसिंगावर कायदेमंडळाच्या सभागृहात बॉम्बफेक केल्याचा आरोप ठोठावण्यात आला. भगतसिंगानी न्यायालयात सांगीतले की, 'सभागृहात बॉम्ब फेकल्याचा आरोप लावला. कोणत्याही व्यक्तीचा द्वेष करत नाही. मानव जीवन अत्यंत पवित्र वाटते. मी शास्त्रशुद्ध समाजवादाचे पुरस्कर्ते आहे, माझी क्रांती माणसाने माणसाच्या चालविलेल्या शोषणाविरुद्ध आहे. आमची क्रांती माणसाने माणसाला गुलाम करण्याविरुद्ध आहे. म्हणून माझा इंग्रजी सत्तेला विरोध आहे, असे भगत सिंग म्हणाले'.

लाहोर कट खटल्याचा सुनावणीमुळे भगतसिंग सहकाऱ्यांना परत एकदा मोठ्या प्रमाणावर प्रसिद्धी मिळून भर पडेल अशी सरकारला भीती वाटली. खटल्यात भगत सिंह, सुखदेव व राजगुरू यांना दोषी ठरवून फाशीची शिक्षा सुनावण्यात आली. तर विश्वकर्मा किशोरीलाल गयाप्रसाद, जयदेव कपूर, विजय कुमार यांना काळ्या पाण्याची शिक्षा म्हणजे फाशी देण्यात आली. स्वातंत्र्य लढ्यातील असे योगदानाचे कार्य केले आहे. स्वातंत्र्य लढ्याचे महत्तम युवक म्हणून भगत सिंग यांना ओळखले जाते. भगतसिंग, सुखदेव आणि राजगुरू यांना फाशी देत असताना त्यांनी एक नारा दिला, तो म्हणजे 'इन्क्लाब झिंदाबाद' म्हणत हसत हसत मृत्यूला सामोरे गेले.

- ढगे श्वेता हणमंत
बी.कॉम.तृतीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्य लढा : स्त्रियांचे योगदान

स्वातंत्र्य म्हणजे काय ? आज आपण या भारत देशात आनंदाने राहतो. पण या आनंदा मागे काय इतिहास आहे. आपणास हे माहीत आहे काय ? आपण आज हवे ते करू शकतो. आपणास कोणीही रोखुही शकत नाही. पण या आनंदा मागे काय आहे. आपणास हे आनंद, स्वातंत्र्य कोणामुळे मिळाले हे माहीत आहे काय ?

आपल्या भारत देश हा १५ ऑगस्ट १९४७ ला स्वातंत्र्य झाला. पण त्या अगोदर या देशात खूप अन्याय, त्रास, स्त्रियांवर अत्याचार, गुलामगिरी अशा अनेक प्रकाराच्या त्रासाने आपला भारत देश हा व्याकूळ झाला होता. इंग्रजाच्या गुलामगिरी खाली आपला भारत देश होता. ते जसे सांगतात, तसे आपणास करणे गरजेच होते. अन्याय, गरीबी, शोषण हे सुद्धा आपल्यावर होत असत.

पण ते म्हणतात ना, 'बुराई यह ज्यादा चल नहीं सकती' तर या देशाला स्वातंत्र्य देण्यासाठी अनेक थोर नेते, स्त्री, पुरुष यांनी यात सहभाग नोंदवला. जसे की, महात्मा गांधी, लो. टिळक, भगतसिंग, राणी लक्ष्मीबाई अशांनी यात आपला सहभाग नोंदवला. पण यात काही स्त्रियांचा फारच मोठा सिंहाचा वाटा होता. जसे की, कस्तुरबा गांधी, अरुणा आसफअली, सरोजिनी नायडू, राणी लक्ष्मीबाई अशा थोर, महान स्त्रियांनी आपला सहभाग नोंदवला. तर मी राणी लक्ष्मीबाई बद्दल एक छोटीशी कविता करणार आहे.

संपूर्ण नाव	:	लक्ष्मीबाई गंगाधरराव नेवाळकर
टोपन नाव	:	मनू
जन्म	:	१९ नोव्हेंबर १८३५
जन्मस्थान	:	काशी, भारत
मृत्यू	:	१८ जून १८५८
मृत्यूस्थान	:	ग्वालियर, मध्य प्रदेश, ब्रिटिश भारत
वडिलांचे नाव	:	मोरोपंत तांबे
आईचे नाव	:	भागीरथीबाई तांबे
पतीचे नाव	:	गंगाधरराष नेवाळकर
जात	:	हिंदू

ऐका गाथा राणी लक्ष्मीबाई ची...
कथा आहे ही तिच्या शौर्याची...

लहानपनीच भिनले वारे स्वातंत्र्याचे...
दूर सारण्या राज्य गुलामगिरीचे...

थोर शिष्या ती तात्या गुरूंची...
महती गावी ती थोडीच तिची...

बनून क्रांतिगुरू हादरले शासन इंग्रजाचे...
इतिहास थकत नाही यशगान तिच्या पराक्रमाचे...

संघटित केले साऱ्या भारतीयांना...
बनवली महिलांची एक गुप्त सेना...

घाबरून सोडले हो जुलमी इंग्रजांना ...
स्वातंत्र्याची महती पटवून दिली सर्वांना ...

झाशीच्या राणीचा पदभार संभाळताना...
परवा नव्हती तिला आपले प्राण त्यागताना...

देशसेवेसाठी एक उदाहरण होते आयुष्य तिचे...
इंग्रजांना हद्पार करण्याचे एक उदिष्ट तिचे...

– पठाण खमर आयुष खॉन
बी.कॉम.तृतीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्य लढा : स्त्रियांचे बलीदान

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याची एकूण माहिती तरूण पिढीला कमीच आहे. आणि त्यातल्या त्यात स्वातंत्र्यलढ्यामध्ये गरिबापासून गर्भश्रीमंत स्त्रियांपर्यंत अनेक प्रकारच्या स्त्रियांनी केलेल्या कामगिरीबद्दल तर अज्ञानच आहे. पुरूषांच्या खांदयाला खांदा लावून स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेण्याच्या आणि सर्वस्वाचे समर्पण करणाऱ्या या शूर महिलांचा अल्प परिचय.

इ.स. १९४७ मध्ये भारत स्वतंत्र झाला. ह्या स्वातंत्र्याच्या प्राप्तीसाठी लाखो-करोडो स्त्री-पुरुष व बालक- बालके यांनी आपले प्राण दिले आहेत. १९९७ ते १९९८ हे भारताच्या स्वातंत्र्याच्या 'सुवर्ण महोत्सवांचे' वर्ष, स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून गेली पन्नास वर्षे, असे कितीतरी वर्ष स्त्रियांच्या स्वातंत्र्य युद्धातील कामगिरीकडे सतत दुर्लक्ष झाले आहे. महिला नेत्यांचे गुणगान अवश्य झाले परंतु आपण एक गोष्ट विसरलो. अंदोलनाला कर्तबगार नेत्याची आवश्यकता असते त्यापेक्षा कितीतरी पटीने अधिक बलिदान करायला निघालेल्या स्वयंसेवकांची असते. भारताचा पहिला स्वातंत्र्यसंग्राम हे १८५७ मध्ये झाला. १८५७ चे स्वातंत्र्ययुद्ध म्हटले आपल्याला झाशीची राणी आठवते. राणी लक्ष्मीबाई हे आजकालच्या सर्व मुली व स्त्रियांचे प्रेरणा स्थान आहे. त्यांनी जे काही समाजासाठी केले त्यावरून आपण आजपण त्यांचे नाव एक स्वातंत्र्यलढ्यातील स्त्री समजतो.

राणी लक्ष्मीबाईन फक्त युद्धाचे नेतृत्व केले नाही, तर मध्यप्रदेशातील स्त्रियांना युद्धाच्या कामात सहभाग करण्यास प्रेरणा व उत्तेजन दिले. लक्ष्मीबाईच्या दोन दासी. काशी व सुंदर यांनी युद्धाच्या कामात सहभाग करण्यास प्रेरणा उत्तेजन दिले. लक्ष्मीबाईच्या दोनही दासीने या प्रेरणात्मक होत्या. त्यांची राणीवर खूप निष्ठा होती. लक्ष्मीबाई ग्वाल्हेरच्या किल्ल्यातून दासीच्या वेषांत रात्रीची निघून गेली. सहावा काशीने विधवा राणीचा वेष केला व राणीच्या पलंगावर झोपून राहिली. सुंदर शेवटपर्यंत राणीबरोबर लढत राहिली, हुतात्मा झाली.

लक्ष्मीबाईने स्त्रियांचा एक गट लढाईचे शिक्षण देऊन तयार केला. घोड्यावर बसणे, बंदुका व तोफा चालविणे, भालाफेक, तलवारीचे हात व पोहणे असे शिक्षण या गटातील महिलांना दिले जाई. ललिता बक्षी या नावाची एक प्रसिद्ध घोडेस्वार राणीच्या सेनेत होती.

राणी लक्ष्मीबाई ह्या समाजात स्त्रियांची प्रेरणा बनून राहील्या स्त्रीयांसाठी एक ढाल बनून राहिल्या. माझ्या तर्फे राणी लक्ष्मीबाईना कोटी कोटी नमन.

फुलकारी नावाची एक दलित महिला गस्त घालणे, गवंडीकाम करणे या कामात वाकबगार होती.

राणीच्या स्वयंसेविका व महिला सैनिक शहर व किल्ला यांच्या सुरक्षिततेचे काम पाहत. इतकेच नाही तर ब्रिटिशांच्या बंदुकीच्या टापूतुनही त्या इमारतीच्या दुरुस्तीचे सामान जीवाची पर्वा न करता घेऊन येणे, सैनिकांच्या औषधपाण्याची व्यवस्था बघणे, त्यांच्यासाठी जेवण बनविणे ही कामं त्या करीतच. त्याशिवाय पुरुषांच्या फ लटणीला सर्व प्रकारची मदत करण्यात त्या गुंतलेल्या असत. ना होती त्यांना आपल्या संसाराची पर्वा की ना स्वतःच्या जीवनाची! राणीच्या महिला फलटणीतील मोतीबाई नावाची महिला फलटणीतील अत्यंत बुद्धिमान व मुत्सदी होती. लढाईचा आराखडा व सैन्याचा व्युह रचण्यात तिचाच सल्ला महत्वाचा मानला जात असे.

तसेच याचप्रमाणे अझीझन नावाची कलावंतीण ब्रिटिशांच्या सैन्यातून बातम्या काढून आणण्याचे काम करीत असे. या सर्व स्त्रियांना १८५७ साली या देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी आपले प्राण अर्पण केले. राणी लक्ष्मीबाईच्या नेतृत्वाखाली सर्वसाधारण स्त्रीवर्गाने कामगिरी केली, त्याचे श्रेय राणीच्या नेतृत्वाला आहेच; पण म्हणून तिच्या हाकेला ओ देऊन आलेल्या या स्त्रियांचे महत्त्व कमी होऊ शकत नाही. लक्ष्मीबाई प्रमाणेच एक बादशाह व काही राण्या आपले ऐशआरामाचे जीवन सोडून १८५७ च्या स्वातंत्र्ययुध्दात सामील झाल्या होत्या. झीनत महल हा दिल्लीचा शेवटचा बादशाहा बाहादुरशहा जाफर याची पत्नी होती. बेगम झीनतने कधी आपल्या लाल किल्ल्याबाहेर डोकावूनही पाहिले नव्हते. बादशाहीण या नात्याने बेगमने लोकांना आपले मतभेद मिटवुन एक होण्याचे आवाहन केले. या आवाहनाचा लोकांवर खूप मोठा प्रभाव पडला.

१८५७ च्या युद्धात डावपेच लढविण्यात झीनत महलचा मोठा हिस्सा होता असे मानले जाते. बेगम हसरत महल ही अवहाचा नवाब वाजिदअली शहा यांची पत्नी, वाजिदअली शहा राजाच्या जीवनापेक्षा कलावंताचे जीवन अधिक पसंत करीत. परिणामी ब्रिटिशांनी त्यांचे राज्य खालसा केल्याबरोबर त्यांनी पाठविलेल्या ठिकाणी ते निघून गेले. बेगमने त्यांच्याबरोबर न जाता अवहावर ताबा ठेवून इंग्रजाबरोबर लढणे पसंत केले. राणी व्हिक्टोरियाने प्रसिद्ध केलेल्या जाहिरनाम्याला तिने सडेतोड उत्तर दिले. या तिनही राज्यांनी व त्यांच्या सहकारी महिलांनी भारताच्या स्वातंत्र्यकरिता जे बलिदान दिले ते कधीपण आपण विसरू शकत नाही.

उत्तरेप्रमाणे दक्षिणेकडेही काही राज्यांनी स्वातंत्र्याकरता प्राण अर्पण केले. मद्रास प्रांतातील शिवगंगा नावाच्या छोट्या संस्थानाचा राजा बटुकनाथंदेवर याची राणी वेलुंचीयार हिने ब्रिटिशांना आपल्या युद्ध कौशल्याने हैराण केले. ब्रिटिशांनी तिच्यापुढे हात टेकले व तिला हटविण्यासाठी डाकू कटू याची मदत घेतली. त्याच्या डटविण्या, धमकावण्याला राणी वेलुने व तिच्या डटविण्या प्रजेने दाद दिली नाही. शेवटी या झगड्यात राणी हुतात्मा झाली १८५७ च्या अंधकार युगात या राणीने स्वातंत्र्याची मशाल तेवत ठेवली होती.

राणी भीमाबाई ही इंदुरच्या होळकर घराण्यातील सन १८१७ मध्ये होळकरांचा इंग्रजांना महिदपूर येथे मोठा पराभव केला. या लढाईचे नेतृत्व राणी भीमाबाईने स्वीकारले होते. पराभव झाला म्हणून खचून न जाता राणीने जंगलाचा आश्रय घेऊन परत आपल्या सैन्याची रचना केली. गनिमी काव्याने लढून तिने इंग्रजांना जेरीस आणले. दोन्ही बाजूंचे खूप नुकसान झाले. कंपनी कमांडर सर मालकमसाहेब याला राणीचा पत्ता लागला. राणीला त्याने घेरले. राणी बाहेर पडली.

१९ व्या शतकातील भारताच्या या सुकन्यांनी आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी बलिदान केले, त्यांची कथा खरोखरच प्रेरणादायक आहे. स्वातंत्र्ययुध्द चिरडून टाकण्यास इंग्रजांनी १८५७ भले-भुले सर्व उपाय अमलात आणले. खूप अन्याय अत्याचार केली.

सर्व लोकांना झाडावर टांगून फाशी दिले, भयंकर घबराट निर्माण केली. १८८४ ते १८८५ मध्ये कॉंग्रेसची स्थापना होईपर्यंत अशीच अवस्था आपल्या देशांत होती. कांग्रेस स्थापना झाल्यावर ५६ वर्षातच कॉंग्रेसच्या अधिवेशनाला महिला जाऊ लागल्या. पंडित रमाबाई यांच्या नेतृत्वाखाली १९९२ साली बंगाल व महाराष्ट्रातून मिळून ८-१० महिला प्रथम कॉंग्रेसच्या अधिवेशनाला गेल्या. घराच्या बाहेर अधिवेशनाला महिला पुढे आल्या. यानंतर दरवर्षी काही महिला आपल्या पती अगर पित्याबरोबर कॉंग्रेसच्या वार्षिक अधिवेशला हजर राहु लागल्या.

तसेच समाजातील सामान्य महिलांनी सुद्धा स्वातंत्र्यलढ्यासाठी आपले योगदान दिले. भारत स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये आपल्या जिवाची पर्वा न करता आपल्या माई/आई, जननी त्यांना आपण नमन करतो यांनी या लढ्यामध्ये सहभागी झाले तर काही स्त्रियांचे प्राण पण आपल्या धरतीमातेला समर्पण झाले.

आपली माता ही धरती माता सर्वात मोठा त्यागी तर माताच आहे. कारण पूर्ण धरतीच यातील सर्वजीवांचे ओझं ही धरती माताने घेतली आहे. त्यांना व सर्व आपल्या भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यांतील स्त्रियांना शत शत नतमस्तक. आपल्याला पण यांची प्रेरणा घेऊन नारीशिस्तीचा अभाव पुन्हा या समाजाला दाखवण्याची गरज आहे. आपण मुली झालो म्हणजे काय झाले. यासर्व थोर स्त्रिया पण मुलीच होत्या. यांनी कीती मोठे नाव कमवले आहे आणि समाजाला एक धडा शिकवून गेल्या की मुलगा आणि मुलगी यात काहीच भेद नाही. पुन्हा एकदा आपल्या सर्व स्त्रियांना नमन, वंदन.

धन्यवाद !

- मुलेटी गायत्री रामप्रसाद
बी.कॉम.तृतीय वर्ष

"एकच तारा समोर आणि पायतळी अंगार, गर्जा जयजयकार क्रांतीचा गर्जा जयजयकार"

भारतीय स्वातंत्र्य लढा

कवी कुसुमाग्रज यांनी केलेल्या या आवाहानाचे सार्थक होण्यास १५ ऑगस्ट १९४७ चा दिवस उजाडला. पक्षी पिंजऱ्यातून उडाला. स्वातंत्र्याची रम्य प्रभात झाली. असंख्य बलिदानांचे सार्थक झाले आणि भारताला पारतंत्र्यातून मुक्तता मिळून स्वातंत्र्य मिळाले. बघता बघता स्वातंत्र्याचा प्रवास ७५ वर्षाचा होऊन गेला. आज आपण भारतीय स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा करीत आहोत. एखादया राष्ट्राच्या जीवनात ७५ वर्षाचा कालखंड हा जरी फार मोठा टप्पा नसला तरी, राष्ट्रातील नागरिकांच्या जीवनात स्वातंत्र्याची ७५ वर्ष पूर्ण करणे अनन्यसाधारण महत्वाचे आहे.

स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपली स्वातंत्र्याविषयी कोणती स्वप्ने होती ? स्वातंत्र्याकडून आपल्या कोणत्या अपेक्षा होत्या ? आज सत्य काय आहे ? कुठे होतो आपण आणि आता कुठे आहोत. उणिवा काय राहिल्या आणि आता भविष्यात कशी पावले उचलावी लागतील ? याचा विचार आपल्या करावा लागेल. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपण काय कमावलं आणि काय गमावलं ? यांचे सिंहावलोकन करण्याच्या टप्प्यावर आपण येऊन पोहोचलो आहोत. भारत हा नैसर्गिक साधनसंपत्ती आणि खनिज समृद्ध देश आहे. माथी हिमालय उभा आहे. पायी सागराच्या लाटा लोळण घेत आहेत. देशातून गंगा-गोदावरी, ब्रम्हपुत्रा सारख्या वाहिन्या वाहत आहेत. निर्जीव पक्षी आकाशी भरारी मारतो आहे, सैनिक आणि जवान डोळ्यात तेल घालून देशाची सीमा रक्षण करतो. किसान लोकराजा बनला आहे. आपल्या देशाला शिमला, कुलू, मनाली, उटी सारखी समृद्ध पर्यटन स्थळे लाभली आहेत. एकूणच आपला भारत देश 'सुजलाम् सुफलाम् आहे.'

आपल्या देशाला पौराणिक आणि ऐतिहासिक संस्कृतीचा वारसा लाभला आहे. अनेक जाती, धर्माचे, भाषांचे लोक येथे गुण्यागोविंदाने नांदत आहेत. संत ज्ञानेश्वर, संत तुकाराम, संत कबीर यांच्यासारख्या थोर संताची भूमी असलेल्या आपल्या देशाची संस्कृती आज जागतिक पातळीवर सर्वश्रेष्ठ संस्कृती मानली जाते. भारत एकाच वेळी आध्यात्मात आणि विज्ञानातही अग्रेसर होत आहे. अनेक खेळ प्रकारात भारताने जागतिक दर्जाची कामगिरी केली आहे. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवास गेली ७५ वर्ष साहित्य, कला, क्रीडा, संस्कृती याक्षेत्रामध्ये नामवंत लेखक साहित्यिक व कलावंतानी आपला अमीट ठसा उमटवला आहे.

पण असे असले तरी एकीकडे प्रगती होत आहे आणि दुसरीकडे अनेक गोष्टी आपल्याला वेदना देत आहेत. स्वातंत्र्यासाठी अनेक शूरवीरांनी ऐन तारुण्यात बलिदान दिले, आपले संपूर्ण आयुष्य स्वातंत्र्यासाठी खर्च केले. स्वातंत्र्यासाठी त्यांनी रक्ताचा सडा सांडला. पण आम्ही मात्र रक्ताचा घाऊक बाजार मांडला... असं

कधीकधी उगाचच वाटते. आज चीन, पाकिस्तान सारख्या परकीय शक्ती सीमेवर आक्रमणाच्या तयारीत असतात. देशांमध्ये दहशतवादी हल्ले होतात. उरी, पुलवामा सारख्या रक्ताळलेल्या आठवणी आपल्याला दुःख देतात. या देशातल्या शेतकऱ्याला आपल्या हक्कासाठी आंदोलन करावे लागते. अनेक गरिबांना एक वेळेचे जेवण सुद्धा मिळत नाही. स्वर्गासारख्या कश्मीर गुलाबाच्या सुगंधाने दरवळत राहण्याऐवजी रक्तात रंगताना पाहायला मिळते.

धर्माच्या नावावरून जातीय दंगली होतात, तेव्हा स्वातंत्र्याच्या ठिकऱ्या ठिकऱ्या उडतात, भारत मातेच्या हृदयाचे शेकडो तुकडे होतात. एकाच आईची लेकरे एकमेकांच्या रक्तासाठी तहानलेली असतील तर ... त्या आईची काय अवस्था होत असेल? या साऱ्या आक्रमणांमध्ये अतिशय सामान्य माणूस भरडला जातो. जुळणारी झोपडी आणी करपणारे रक्त मात्र भारतीयच आहे... हे आपण का विसरतो? हा खरा प्रश्न आहे. भ्रष्टाचाररूपी यंत्रणेमुळे मोठी व्यवस्था पोखरली आहे. रोज मोठ्या अधिकाऱ्यांना भ्रष्टाचाराच्या आरोपाखाली अटक होते. तेव्हा ज्यांच्या हाती आपण देशाची प्रशासन व्यवस्था सोपवली आहे... तेच भ्रष्टाचाराने बरबटलेले पाहून असंख्य वेदना होतात. तुरुंगात असताना अनेक गुन्हेगार निवडणुका जिंकतात, दरवर्षी मोठेमोठे घोटाळे उघडीस येतात. सामान्य माणसाच्या हक्काची भाकरी गिळंकृत करणारी मंडळी या देशाचे मारेकरी आहेत. मसत्यमेव जयतेफ हे ब्रीदवाक्य आपल्या देशाची शान आहे ! परंतु अशा दुष्ट प्रवृत्तीमुळे देश शोकग्रस्त होतो. कधीकधी देशासाठी फासावर चढणारे तरुण अवघ्या चौदाव्या वर्षी शरीरावर गोळी करणारे शिरीषकुमार सारखे तरुण पाहिले तर आजच्या या तरुण पिढीकडे हस्तांतरीत करण्यात आलेल्या स्वातंत्र्याचा अर्थ त्यांना कधी कळेल का ? असा प्रश्न पडतो ?

स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवात आपल्याला एक गोष्ट मान्यच करावी लागेल की भारतीय स्वातंत्र्याने आपल्याला खूप काही दिले आहे. परंतु जो असमाधानाचा असंतोषाचा सूर निघत आहे... त्याला आपणच जबाबदार आहोत. आपली आर्थिक, सांस्कृतिक, औद्यौगिक प्रगती झाली. पण मूल्यांचा ऱ्हास होत गेला म्हणूनच एकीकडे आपण वैज्ञानिक प्रगतीच्या मार्गाने झपाट्याने परिवर्तन करीत आहोत. परंतु त्याचवेळी दुसऱ्या बाजूने वेगाने वाढणाऱ्या भौतिक व अभौतिक समस्यांच्या दुष्ट विळख्यात आपण अडकल्याने स्वातंत्र्याचा श्वास गुदमरतोय. अशी अवस्था झाली आहे. म्हणुनच देशातील जनतेला एवढेच आव्हान करता येईल.

"स्वातंत्र्याच्या जल्लोषाचा,
महिमा हा आगळा...
अमृतमहोत्सवी वर्षात,
साजरा करू उन्नतीचा सोहळा !
स्वातंत्र्याचे जतन कराया,
त्यागाचा मार्ग धरू वेगळा !!"

– गायकवाड आस्मिता राम
बी.एस्सी.प्रथम वर्ष

भारतीय स्वातंत्र लढा : शेतकरी चळवळ योगदान

आपला भारत देश हा ८० टक्के कृषिप्रधान आहे. भरपूर लोकांचा शेती हा परंपरेने चालत आलेला व्यवसाय आहे. त्यावर शेतकरी उदरनिर्वाह करतात. जर आपल्या या शेतकरी बांधवाने शेतात काही पिकवले नाही तर आपण काय खाणार ? आपण कसे जगणार ? असा प्रश्न नेहमी पडतो.

आपला हा शेतकरी बांधव रात्रभर दिवसभर शेतात राबतो, कष्ट करतो म्हणुनच तर म्हणतात 'मेरे देश की धरती सोना उगले, उगले हिरे मोती मेरे देश की धरती' असे आपण सहजपणे म्हणतो. परंतु शाळेतील परीक्षामधील गुणवंतांच्या तोंडून मी डॉक्टर, मी इंजिनिअर होणार अशा महत्त्वाकांक्षा बाहेर पडतात. शेतकरी म्हणजे दुय्यम समाज अशी समज व तसाच दृष्टिकोन आजच्या या नवीन पिढीचा झाला आहे.

'जय जवान, जय किसान' म्हणून आपण शेतकऱ्यांना गौरवतो पण त्याच शेतकऱ्यांच्या अडीअडचणीचा आपण कधीही विचार करीत नाही. आपल्या या मातृभूमीसाठी, देशासाठी अन्नधान्य पिकवणारा, सुजलाम्, सुफलाम् धरती बनवणारा हा शेतकरी स्वतःच्या पोटाची खळगी भरण्यासाठी रात्रंदिवस शेतात राबतो परंतु दोन वेळचे अन्न ही त्याला मिळत नाही.

शेतात घाम गाळून, काळ्या मातीत सोनं पिकवून, धान्य उत्पादन शेतकरी करतो परंतु निसर्गाची अनिश्चितता, कमी पाऊस तर कधी अतिवृष्टी, हवामान बदल यामुळे पीक उत्पादन चांगले होत नाही.

त्यातल्या त्यात शेतमालाला मिळेल तो दर सरकारचे वेगवेगळे कर, वेगवेगळ्या प्रकारचे कायदे यामुळे त्याच्या उत्पन्नाचा १०% नफा सुद्धा त्याला मिळत नाही. कायदेकानून, खिशात घेऊन फिरणारा आणि पैशाने लालची झालेला व्यापारी या गरीब शेतकऱ्याला पिळत असतो. त्यामुळे त्याच्या कष्टाला किंमत राहत नाही.

स्वतंत्र्योत्तर काळात सरकारने अनेक सवलती दिल्या, आयकरातून शेती उत्पन्नाला सुट दिली, कर्ज दिले, प्रसंगी कर्जमाफीही दिली, वीज दरात कपात केली. असे असूनही शेतकरी त्याच परिस्थितीत राहिला. कर्जबाजारीपणाला कंटाळून आत्महत्या करू लागला.

शेतकऱ्याला शेतीपासून जास्त उत्पादन घेण्यासाठी चांगले बियाने, खते, यंत्रणा आवश्यक असते, सध्या धरणे, तलाव, बंधारे, शेतीची नवनवीन अवजारे, रासायनिक खते यामुळे शेती क्षेत्रात बरीच मोठी प्रगती झाली आहे.

'आमची शेती आमची माती, पिकवू येथे माणिक मोती
शेतकरी आहे अन्नदाता तोच आहे, देशाचा खरा भाग्यविधाता
शेतकरी टिकेल तर, शेत पिकेल'

या जिद्दीने आज भारतीय शेतकरी प्रगती करीत आहे, अशा शेतकरी बांधवाला अभिवादन !

- कांबळे दीक्षा सिद्धार्थ
बी.एस्सी.द्वितीय वर्ष

सरदार वल्लभभाई पटेल

लोहपुरूष सरदार वल्लभभाई पटेल यांचा जन्म ३१ ऑक्टोबर १८७५ रोजी नडियाद, खेड जिल्हा येथे गुजरात मध्ये झाला. ते भारतातील एक राजकीय व सामाजिक नेते होते. वल्लभभाई पटेल यांनी देशाच्या स्वातंत्र्य लढ्यासाठी व स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारताचच्य राजकीय एकसंघीकरणात मोठे योगदान दिले. म्हणून त्यांनी सरदार ही उपाधी देण्यात आली.

वल्लभभाई पटेल हे पेशाने वकील होते. वकिली करत असताना ते महात्मा गांधीजींच्या प्रभावाखाली आले. गुजरातच्या खेडा आनंद जिल्ह्यातील बोरसद आणि सुरत जिल्ह्यातील बारडोली तालुक्यातील खेडुतांना एकत्र करून त्यांनी इंग्रज अत्याचाराविरूद्ध सत्याग्रह केला. या सत्याग्रहानंतर त्यांची गणना गुजरातच्या प्रभावशाली नेत्यांमध्ये होऊ लागली. वल्लभभाई पटेल हे भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचे एक महत्त्वाचे नेते होते. त्यांनी पक्षाचे संघटनही बांधले. भारत छोडो आंदोलणात ते आघाडीवर होते. या रूपात त्यांनी पाकिस्तानातून आलेल्या आणि पंजाब व दिल्ली येथे राहणाऱ्या निर्वासितांच्या मदतीसाठी खूप काम केले. फाळणीनंतर उफाळलेल्या हिसांचारानंतर शांतीस्थापने करीठत त्यांनी कार्य केले. सरदारांनी हिंदूस्थानातील ५६५ अर्धस्वायत्त संस्थाने, भारतात विलिन करून घेतले हे त्यांचे सर्वात मोठे कार्य होय. मुत्सद्देगिरी व वेळ पडल्यास सैन्यबळ वापरून सरदारांनी संस्थाने भारतात विलीन केली. आणि म्हणूनच ते भारताचे लोहपुरूष म्हणून ओळखले जातात. पटेल हे मुक्त व्यापार व खासगी मालकी हक्कांचे समर्थक होत. भारताची एकता आणि अक्षंडता यासाठी त्यांचे मोलाचे योगदान आहे. राष्ट्रउभारणीत त्यांचे योगदान महत्त्वाचे आहे.

महात्मा गांधी यांच्या विचारांचा प्रभाव त्यांच्यावर पडला. गांधीजींच्या वाणीवर प्रभावित होऊन त्यांनी परदेशी कापडावर बहिष्कार टाकण्याचा निर्णय घेतला आणि भारतीय स्वातंत्र्य संग्रामात उडी घेतली. बार्डोलीचा सत्याग्रह पटेल यांनी अत्यंत यशस्वीपणे पार पाडला. सुरूवातीच्या शिक्षणादरम्यान स्वत:च्या व्यावसायिक अभ्यासक्रमातून व आस्थापनातून पुस्तके विकत घेण्यास भाग पाडणाऱ्या शिक्षकांविरूद्ध आंदोलन करून पटेलांनी त्यांना योग्य मा दाखवला. १९०८ मध्ये त्यांनी कायद्याची अंतरिम परीक्षा प्रथम विभागत उत्तीर्ण होऊन बॅरिस्टर झाले. गुन्हेगारी वकिलीमध्ये त्यांनी खूप प्रसिद्धी मिळवली. भारत छोडो आंदोलनात एक लाख लोकांच्या समुहासमोर या आंदोलनाची रूपरेषा स्पष्ट केली.

भारताच्या फाळणीसाठी त्यांनी स्पष्ट विरोध केला होता. संवेधानिक परिषदेच्या नोव्हेंबर १९४७ च्या

बैठकीत त्यांनी आपले मत स्पष्ट केले की, संपूर्ण भारत आपल्या हातातून जाण्याची शक्यता असताना त्यांनी शेवटचा उपाय म्हणून फाळणी स्विकारली होती. ब्रिटीश मूळ राज्याच्या कारभारात हस्तक्षेप करणार नाही अशी अटही त्यांनी घातली होती. त्यांनी मूळ राष्ट्राचा एकत्रीकरणाचा प्रश्न रक्तपात न करता व्यवस्थितपणे सोडवला, राजकोट, जुनागढ, बलाहपूर, बडोदा, काश्मीर, हैद्राबाद ही मूळ राज्ये भारतीय संघराजह्यात समाविष्ट करताना वल्लभभाई पटेल यांना अनेक अडचनींचा सामना करावा लागला. संस्थान विलिनीकरणाचे ज्वलंत काम प्रश्न भारतासमोर होता ते पटेलांनी गुणागुंतीचेअवघड काम पटेलांनी अत्यंत साधेपनाने आणि सभयतेने सोडवले.

चीनचे पंतप्रधान चौ एल लाय यांनी नेहरूंना पत्र लिहून तिबेट हा चिनचा भाग म्हणून स्वीकारण्याची विनंती केली. तेव्हा पटेल यांनी नेहरूंना तिबेटवरील चीनचे वर्चस्व मान्य करू नये अन्यथा चीन भारतासाठी धोकादायक ठरेल. असे आवाहन केले. नेहरूंनी पटेलांना विरोध केला या चुकीमुळे आपल्या चिनकडून पराभव पत्कारावा लागला आणि चीनने आपल्या सिमेवरील काही भाग काबीज केला. सोमनाथळ मंदिराची पुर्नबांधनी, गांधी स्मारक निधीची स्थापना, कमला नेहरू रूग्णालयाची रचना इ. पटेल यांनी ऐतिहासिक कामे केली.

एकदा ते मुंबईयेथून भारतीय युद्धनौकेने प्रवास करत असताना गोव्याजवळ पोहोचल्यावर त्यांनी कमांडिंग ऑफिसरला. विचारले या सुद्धनौकेवर किती सैनिक आहेत ? कप्तानने त्यांची संख्या सांगितल्या नंतर पटेल यांनी पुन्हा विचारले की गोवा काबीज करण्यासाठी एवढी संख्या पुरेशी आहे का ? सकारात्मक उत्तर मिळाल्यावर पटेल म्हणाले "ठिक आहे, जोपर्यंत आपण येथे आहोत तोपर्यंत आपण गोवा ताब्यात घेऊ." कप्तानने आश्चर्याने त्यांना लेखी आदेश देण्याची विनंती केली गोव्याचे भारतात विलीनीकरण करण्याची त्यांची इच्छा तीव्र होती.

भारतीय एकता आणि अखंडतेचे प्रतीक, आधुनिक भारताचे महान क्रांतीकारण एक राजनेता, थोर स्वातंत्र्य सेनानी असे लोहपुरूष सरदार वल्लभभाई पटेल हे होते. देशाला गुलामगिरीतून मुक्त करण्यासाठी ते तन-मन आणि धनाने झिजले. बार्डोलीचे सरदार वल्लभभाई आपल्या कार्यकर्तृत्वाने भारताचे पोलादी पुरूष बनले. स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्यानंतर काळात त्यांचे राजकीय आणि सामाजिक कार्य अत्यंत महत्त्वाचे आहे. भारताचे महान पुरूष म्हणजे आधुनिक राष्ट्रनिर्मितीचे लोहपुरूष सरदार वल्लभभाई पटेल यांचा मृत्यू १५ डिसेंबर १९५० रोजी झाला.

- घुगे साक्षी शरदकुमार
बी.ए.द्वितीय वर्ष

हिंदी विभाग

* संपादक
  प्रा.बालाजी सूर्यवंशी

* विद्यार्थी प्रतिनिधी
  बलांडे निकिता कोंडिबा

अनुक्रमणिका

			पृ.क्र.
१.	राष्ट्र निर्माता महात्मा गांधी	देमगुंडे वैष्णवी मोहन	१०५
२.	नर हो, न निराश करो मन को ।	कुलकर्णी ऋतुजा जगन्नाथ	१०७
३.	युवक – भगतसिंह	माने वैष्णवी बालाजी	११२
४.	राणी लक्ष्मीबाई : आदर्श वीरांगना	कांबळे कीर्ति सुभाष	११४
५.	भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन में युवाओं का योगदान : भगत सिंह	सुकने सुधीर संतोष	११६
६.	सुभाष चंद्र बोस	बिरादार मेषा शिवाजी	१२०
७.	सरोजिनी नायडू : प्रथम महिला स्वातंत्रता सेनानी	सदानंदे सुप्रिया सत्यनारायण	१२२
८.	पंडित जवाहरलाल नेहरू	बुंदराळे प्रतिक्षा नरसिंग	१२५
९.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर	बलांडे नीकिता कोंडिबा	१२७
१०.	थोर स्वातंत्र्यसेनानी पंडित जवाहरलाल नेहरू	भायगावे सरस्वती बब्रुवान	१२९
११.	महात्मा गांधी का जीवन एवं कार्य	गुंडिले अरविंद इंद्रजित	१३१
१२.	समाज सुधारकोंका योगदान : राणी लक्ष्मीबाई	भुसागरे दीक्षा दत्तात्रय	१३३
१३.	भारतीय स्वतंत्र लढा : नारियोंका योगदान अरूणा आसफ अली	कुलकर्णी आदिती अनिल	१३४
१४.	भारतीय स्वतंत्र लढा : महिलाओं का योगदान	गायकवाड श्रेया काशिनाथ	१३५
१५.	भारतीय स्वतंत्र लढा : महिलाओं का योगदान	सुवर्णा अर्जुन	१३७
१६.	राष्ट्र निर्माण में नारी का योगदान	जोशी अर्पिता बालाजी	१३८
१७.	भारतीय स्वातंत्र्य लढा : महापुरूषों का योगदान : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर	बलांडे प्रविण तातेराव	१४०
१८.	भारतीय स्वतंत्र लढा के ७५ साल	कांबळे स्वप्नील रमेश	१४१
१९.	भारतीय स्वातंत्रता के पचहत्तर साल	कदम साक्षी रामराव	१४२
२०.	भारतीय स्वातंत्र लढा : किसान संस्थाओं का योगदान	तेलंगे प्रांजली दत्तात्र्य	१४४
२१.	सबसे प्यारा मेरा हिन्दुस्तान	गायकवाड शिल्पा संजय	१४६

राष्ट्र निर्माता महात्मा गांधी

पूरा देश १५ अगस्त १९४७ को जब आजादी का जश्न मना रहा था उस समय एक शख्स ऐसा भी था जो ब्रिटिश शासन की गुलामी से मुक्ती के इस महोत्सव में शामिल नहीं था। वह खामोशी के साथ राजधानी दिल्ली से हजारों किलोमीटर दूर कोलकता में हिन्दुओं और मुसलमानों के बीच शांति और सौहार्द कायम करने के काम में प्राणपण से लगा हुआ था ।

वह शख्स कोई और नहीं... राष्ट्रपिता महात्मा गांधी थे । जिन्होंने आझादी के दिन को अनशन करके मनाने का फैसला किया । आजादी से कुछ सप्ताह पहले की बात है । पंडित जवाहरलाल नेहरू और सरदार वल्लभभाई पटेल ने कोलकाता में गांधी जी के पास अपना दूत भेजा जो आधी रात को वहाँ पहुँचा । उसने गांधी जी से कहा की वह पंडित जवाहरलाल और सरदार पटेल का एक महत्वपूर्ण पत्र उनके लिए लाया है । गांधी जी ने उससे पूछा कि क्या उसने भोजन किया है । उसके नहीं कहने पर उन्होंने पहले उसे भोजन कराया और फिर पत्र खोलकर देखा ।

उसमें लिखा था... बापू, आप राष्ट्रपिता हैं । १५ अगस्त १९४७ पहला स्वाधीनता दिवस होगा । हम चाहते है कि आप दिल्ली आकर हमें अपना आशीर्वाद दें । पत्र पढ़ने के बाद महात्मा गांधी ने कहा .. कितनी मुर्खतापूर्ण बात है । जब बंगाल जल रहा है । हिंन्दू और मुस्लिम एक-दूसरे की हत्याएँ कर रह है और मैं कोलकाता के अंधकार मे उनकी मर्मान्तक चींखे सुन रहा हूँ । तब मैं दिल में रोशनी लेकर दिल्ली जा सकता हूँ । बंगाल में शांती कायम करने के लिए मुझे यही रहना होगा और यदि जरूरत पड़े तो सोहार्द और शांती सुनिश्चित करने के लिए अपनी जान भी देनी होगी ।

गांधी जी उस दूत को विदा करने के लिए बाहर निकले वह एक पेड़ के नीचे खड़े थे । तभी एक सूखा पत्ता शाख से टूटकर गिरा । गांधीजी ने उसे उठाया और अपनी हतेली पर रख कहा मेरे मित्र, तुम दिल्ली लौट रहे हो । पंडित नेहरू और पटेल को गांधी क्या उपहार दे सकता है । मेरे पास न सत्ता है और न सम्पत्ति है । पहले स्वतंत्रता दिवस के मेरे उपहार के रूप में यह सूखा पत्ता नेहरू और पटेल को देना । जब वह यह बात कर रहे थे । दूत की आँखे सजल हो गई । गांधी जी परिहास के साथ बोले भगवान कितना दयालू है वह नहीं चाहता कि गांधी सूखा पत्ता भेजे । इसलिए उसने इसे गीला कर दिया । यह खुशी से महक रहा है । अपने आँसुओं से भीगे इस पत्ते को उपहार के रूप में ले जाओ।

आजादी के दिन गांधी जी का आशीर्वाद लेने के लिए पश्चिम बंगाल सरकार के मंत्री भी उनसे मिलने गए थे । गांधी जी ने उनसे कहा... विनम्र बनो, सत्ता से सावधान रहो । सत्ता भ्रष्ट करती है । याद रखिए, आप भारत के गरीब गांवो की सेवा करने के लिए पदासीन है । आखली में हिन्दुओं और मुसलमानों के बीच सौहार्द

कायम करने के लिए गांधीजी गांव-गांव घूमे । उनके पास धार्मिक पुस्तके ही थी । उन्होंने सभी हिन्दुओ और मुसलमानों से शांति बनाए रखने की अपील की और शपथ दिलाई कि वे एक-दूसरे के लिए कुछ दिन रूकते थे कि जो वचन उन्होंने दिलाया उसका पालन हो रहा है या नहीं ।

उसी दौरान एक गाँव में दिल को छू लेने वाली घटना हुई । गांधीजी ने उस गांव के हिन्दुओं और मुसलमानों से कहा कि वह सामूहिक प्रार्थना के लिए अपने झोपडियों से बाहर निकल आए और शांति के लिए सामूहिक शपथ लें लेकिन कोई भी बड़ा-बुढ़ा बाहर नहीं निकला ।

गांधीजी ने आंधे घंटे तक इंतजार किया लेकिन उसके बाद भी जब कोई हिन्दू या मुसलमान बाहर नहीं आया तो उन्होंने अपने साथ लाई गेंद दिखाकर गांव के बच्चों से कहा बच्चों आपके माता पिता एक-दूसरे से डरते है । लेकीन तुम्हे क्या डर है । हिन्दू और मुसलमान भले एक-दूसरे से डरते हो, लेकिन बच्चे निर्दोष है । तुम, भगवान के बच्चे हो । में तुम्हें गेंद खेलने के लिए बुला रहा हूँ ।

यह सुनकर बच्चे उस मंच की तरफ बढने लगे जहां गांधी जी बैठे थे । गांधीजी ने गेंद उनकी तरफ फेंकी तो लड़के और लड़कियां भी गेंद उनकी तरफ वापस फेकने लगे । आधे घंटे तक गेंद खेलने के बाद उन्होंने ग्रामीणों से कहा ... तुम में साहस नहीं हैं । यदि तुम ऐसा साहस चाहते हो तो अपने बच्चों से प्रेरणा लो । मुस्लिम समुदाय से जुड़ा बच्चा हिन्दू समुदाय से जुड़े बच्चे से भयभीत नहीं है ।

इसी तरह हिन्दु बच्चा मुस्लिम बच्चे से नहीं डरता है । सब एक साथ आए और मेरे साथ आधे घंटे तक खेले। मेहरबानी करके उनसे कुछ सीखो । यदि तुमने आंतरिक साहस नहीं तो अपने बच्चों से कुछ सीखों । गांधी जी के यह कहने पर हिन्दु और मुस्लिम समुदाय के बड़े-बूढे धीरे-धीरे अपने घरों से निकलने लगे और देखते-देखते वहाँ बड़ी भीड़ एकट्ठा हो गई और उन्होने उन्हें शपथ दिलाई कि वे एक-दुसरे की हत्या नहीं करेगें ।

नोआखाली में गांधीजी के साथ घटी एक घटना से उनकी निर्भयता, धैर्य, सहनशीलता और क्षमाभाव का पता चलता है । एक गांव में गांधीजी की प्रार्थना सभा चल रही थी । उसी दौरान एक मुस्लिम व्यक्ति अचानक उनपर झपटा और उनका गला पकड लिया । इस हमले से वे निचे गिर पड़े लेकिन गिरने से पहले उन्होंने कुरान की एक सुंदर उक्ति कही, जिसे सुनकर वह उनके पैरो पर गिर पडा और अपराध बोध से कहने लगा मुझे खेद है ।

मैं गुनाह कर रहा था । मैं आपकी रक्षा करने के लिए आपके साथ रहने के लिए तयार हूँ । मुझे कोई भी काम दीजिए । बताए कि मैं कौन-सा काम करू । गांधीजी ने उससे कहा तुम सिर्फ एक काम करो । जब तुम घर वापस जाओ तो किसीसे भी नहीं कहना की तुमने मेरे साथ क्या किया । नहीं तो हिन्दू-मुस्लिम दंगा हो जाएगा । मुझे और खुद को भूल जाओ । यह सुनकर वह आदमी पश्चताप करता हुआ चला गया ।

- देमगुंडे वैष्णवी मोहन
बी.एस्सी. तृतीय वर्ष

नर हो, न निराश करो मन को ।

प्रस्तावना :

मनुष्य एक विवेकशील प्राणी है । उसका विवेक ही उसे अन्य जीवों के ऊपर का प्राणी बनाता है । मानव जीवन में अनेक समस्याएँ और संकट आते है । इनका सामना उसे करना ही पड़ता है । अपने विवेक के सहारे वह जीवन में सफलता पाता है और निरन्तर आगे बढ़ाता हैं । आशा सफलता और निराशा असफलता है - मनुष्य के मन में आशा और निराशा नामक दो भाव होते हैं ।

अपने अनुकूल घटित होने की सोच आशा है । आशा को जीवन का आधार कहा गया है । भविष्य में सब कुछ अच्छा, आनन्ददायक और इच्छा के अनुसार हो, यही आशा है, यह मनुष्य चाहता भी है । इसके विपरीत कोई बात जब होती है तो मनुष्य के हृदय में जो उदासी और बेचैनी उत्पन्न होती है, वहीं निराशा है । निराशा मनुष्य जीवन की दौड में पीछे छूट जाता है ।

अकर्मव्यता और भाग्यवाद :

धार्मिक मान्यताएँ भाग्यवाद की शिक्षा देती हैं । धर्म कहता है जीवन में जो कुछ होता है । वह पूर्व और किसी अन्य शक्ती द्वारा नियोजित है मनुष्य उसे बदल नहीं सकता ।

जो भाग्य में लिखा है । वह होकर ही रहेगा । भाग्यवाद का यह विचार मनुष्य को अकर्मण्य बना देता है अथवा यों भी कह सकते हैं कि अकर्मण्य और आलसी व्यक्ति भाग्य का सहारा लेकर अपने दोष छिपाता है । राष्ट्रकवि मैथिलीशरण गुप्त ने कहा है करके विधिवाद न खेद करो । निज लक्ष्य निरन्तर भेद करो ।

बनता बस उद्यम ती विधी है । मिलती जिससे सुख की निधी है । भाग्य का निर्माता-मनुष्य-मनुष्य अपने भाग्य का निर्माण स्वयं ही करता है । ईश्वर ने उसे विवेक सोचने के लिए और हाथ काम करने के लिए दिए है । इनका सही ढंग से प्रयोग करके वह अपने भाग्य का निर्माण करता है । संसार में बिना कर्म किए कुछ प्राप्त नहीं होता । गौतम बुद्ध ने भिक्षुओं को शिक्षा दी थी- 'चरैवेति' अर्थात निरन्तर चलते रहो, ठहरो मत, आगे बढो । भाग्य के निर्माण का यही मंत्र है ।

उत्साह पूर्वक निरन्तर कर्मशील रहने वालाही सफलता के शिखर पर पहुँचता है जो "देखकर बाधा विविध और विघ्न घबराते नहीं ।" रह कर भरोसे भाग्य के, कर भीड़ पछताते नहीं - वही सच्चे कर्मवीर होते हैं । उनके मन में निराशा के भाव कभी नहीं आते । वे निरन्तर आगे बढ़ते हैं और जीवन में सफलता पाते हैं ।

उपसंहार :

मानव मन शक्ति का केन्द्र है । यदि उसमें दृढता नहीं है, कमजोरी है तो वह जल्दी निराश हो जाता है,

कमजोरी है तो वह जल्दी निराश हो जाता है और हार मान लेती है । इसके विपरीत दृढ संकल्प वाला आशावादी मन कभी हारता नहीं ।

मनुष्य को अपने मन को निराशा से बचाना चाहिए अपनी संकल्प शक्ति को दृढ़ बनाना चाहिए, मन को हारने मत दो तभी जीवन में जीत के फल का मीठा स्वाद पा सकोगे । नर हो न निराश करो मन को

कुछ काम करो, कुछ काम करो जग में रह कर कुछ नाम करो
यह जन्म हुआ किस अर्थ अहो समझों जिसमें यह व्यर्थ न हो
कुछ तो उपयुक्त करो तन को नर हो, न निराश करो मन को ।

इन पंक्तियों में कवि हमसे अपील करते हुए कह रहे हैं कि निराशा और उद्यमहीनता त्यागकर हमे अपने आपमें समाज और देश की उन्नति के कारक कार्यों में संलग्न हो जाना चाहिए तभी जाकर जग में हमारा नाम होगा । हमे जो यह मानव जीवन प्राप्त हुआ है यह सही मायनों में तभी सार्थक हो सकेगा । जब हम बिना समय बर्बाद किए देश के उत्थान हेतू अपना सर्वस्व न्यौछावर कर दे । अन्यथा इस जीवन की क्या उपयोगिता रख जायेगी, किसलिए हमारा जन्म हुआ है । हम अनेक बार खुद को ऐसी परिस्थितियों में भी पाये है जब निराशा चारों और से हमे घेरने को तैयार रहती है ।

फिरभी हमें उम्मीद का दामन नहीं छोड़ना चाहिए क्योंकि हम नर है । प्राणी श्रेष्ठ है । ये जो मानव शरीर मिला है, उसको कुछ तो हमे सार्थक करना ही होगा । निराश होकर और हाथ बाँधकर बैठ जाना ये मानवो चित गुण नहिं है, यह पुरुषार्थ नहीं है ।

संभलो कि सुयोग न जाय चला कब हुआ सदुपाय भला
समझो व्यर्थ जग को ना निरा सपना पथ आप प्रशस्त कशे अपना
अखिलेश्वर है अवलंबन को नर हो न किराश करो मन को ।

कविता की इन पंक्तियों में कवि हमें यह उपदेश दे रहे हैं, कि तुम्हे समय रहते जागृत हो जाना चाहिए । तुम अपने आपको संभालो कही अच्छा समय निकल जाए । भला अच्छा कर्म कब निष्पल होता ? अर्थात श्रेष्ठ कार्ये श्रेष्ठ परिणाम ही देते है । जग को इस जीवन को कल्पना या एक स्वप्न मात्र ना समझो, मुश्किले होगी, चूनौतियां होगी । पर अपना रास्ता स्वयं निकालो । जो राह पर चलता है, उले मंजिल भी मिलती है और फिर भगवान सहायता करने के लिए है ना तुम्हें निराश होने की आवश्यकता नहीं है ।

जब प्राप्त तुम्हे सब तत्व यहाँ फिर जा सकता वह सत्व यहाँ
तुम स्वत्व सुधा रस पान करो उठके अमरत्व विधान करो
स्वरूप रहो भव कानन को नर हो न निराश करो मन को ।

फिर दुर्लभ स्या उसके जन को नर हो न निराश करो मन को ।

कवि हताश और निराश मनोदशा से ग्रस्त भारतीय जन-मानस से प्रश्न करते हुए कहते है कि तुम ये बताओं कि तुम इस संसार में संभव किस गौरव के योग्य नहीं जो अर्थात तुम तर संभव गौरव को प्राप्त करने के आधिकारी पात्र और सक्षम हो । तुम्हें अपने आप को हीन समझने की आवश्यकता नहीं है । तुम अपने कर्मों के बल पर सभी प्रकार के सुखों को प्राप्त करने योग्य हो, बस उसके लिए आलस्य त्याग कर उद्यम करना होगा । अरे ! तुम तो जगत के स्वामी ईश्वर के जब हो, उसका आशिर्वाद तुम्हारे साथ है फिर ऐसे व्यक्ति के लिए संसार में क्या असंभव है । क्या दुर्लभ है । अर्थात तुम्हारे लिए वह सब संभव है जिसके तुम योग्य हो । अतः तुम्हे अपने मन में निराशा की भावना लाने की आवश्यकता नहीं है । याद रहे तुम मानव हो, तुम्हारी भुजाओं में अपार शक्ति है ।

करके विधी वाद न खेद करो निज लक्ष्य निरन्तर भेद करो
बनता बस उद्यम ही विधी है मिलता जिससे सुख की निधी है
समझो धिक निष्क्रिय जीवन को नर हो, न निराश करो मन को
कुछ काम करो, कुछ काम करो ।

यहाँ गुप्त जी कहते है कि अपने लक्ष्य की ओर दृढता पूर्वक आगे बढ़ते रहो । भाग्य और ईश्वर को दोष देकर खेद प्रकट करना छोडिए, भाग्य के नाम पर व्यर्थ प्रलाप मत करो । यह तो वास्तव में कायरों का काम है । जीवन में याद रखो उद्यम, कमी और प्रयास हो भाग्य का निर्माता है, वही विधी है । वही ईश्वर है । और यह उद्यमशीलता ही सुखों का खजाना है । गुप्त जी कहते है कि निष्क्रयता, भाग्यवादिता, अकर्मव्यता आलस्ययुक्त जीवन को धिक्कार है। तुम मनुष्य हो तुम्हारे कर्मो, सामर्थ्य, भुजदण्डों में अपार क्षमता है, अतः इस तनिक विपदा की घड़ी में मन को निराश मत करो, निराश होकर झुको नही, दृढतापूर्वक आगे बड़कर काम करो ।

जिसमें जीवन यह जो एक सूयोग है, 'व्यर्थ न जाय तथा जीवन सफल और धन्य हो जाय । और देश गुलामी की बेड़ियों से मुक्त हो जाये देश में स्वाधीनता और स्वराज्य कायम हो जाय ।'

मानव जीवन एक उत्तम अवसर है जिसे खोना नहीं है, अतः मानव अपने मानाभिमान की रक्षा के लिए सदैव तत्पर रहें । तनिक असफलता प्राप्त होने पर निराश नहीं होना चाहिए । भाग्यवादी बनकर जाने से व्यक्ति का विकास बाधित हो जाता है । अत: उसे भाग्य के स्थान पर कर्म पर विश्वास करना चाहिए वे कविता के कर्म करने और श्रेष्ठ कार्यों के बल पर यशस्वी और अमर होने की प्रेरणा देते हैं । साथी कविता प्रेरणा देती है कि हालात के सामने मजबूर न हो कर हालात को अपने अनुकूल बनाना चाहिए । कवि ने निराशा में डूबे जन-मानस को जीवन की वास्तविकताओं और चुनौतियों का अहसास कराया है कि जीवन सपना नही होता है उसमे समस्या और चुनौतियाँ तो आती ही है । पर उनसे निराश होकर हाथ पर धरकर बैठने से काम नही चलता । निराशा परतंत्र

प्रस्तुत पंक्तियों का आशय यह है कि तुम्हारे लिए यहाँ सब तत्व अर्थात साधन उपलब्ध है फिर वह सत्व जिसे आप प्राप्त करना चाहते हो वह जा कहां जा सकता है ? तुम उठकर अपने कर्मों के बल पर अमृत पान करो और अमरत्व प्राप्त करो । अर्थानि जीवन में तुम्हारा अस्तित्व अमर और स्थायी रहे, कोई तुम्हारी अस्ति को मिटा नहीं सके, ऐसा कार्य करो । तुम इस संसार में आग की भाँति तेजस्वी बनकर रहो. प्रकाशमान होकर रहो, तुम अपना पुरुवार्थ चरितार्थ करो, यों मन को निराश न करो ।

निज गौरव का नित जान रहे हम भी कुछ है वह ध्यान रहे
मरणोत्तर गुंजित गान रहे सब जाय अभी पर गान रहे
कुछ हो, न तजो निज साधन को नर हो, न निराश करो मन को ।

इन पंक्तियों में कवि प्रेरित करते हुए कहते हैं कि तुम्हें हमेशा अपनी गौरवपूर्ण परंपरा और इतिहास का जान और ध्यान रहना चाहिए कि हम किनके वंशज और प्रतिनिधि है कही भी अपने गौरव कलंकित मत होने दो । अपने गौरव के प्रति हमेशा जाग्रत और सवेत रहना चाहिए । यह हमेशा ध्यान रखना चाहिए है कि हम भी कुछ है । हमारा भी कुछ असितत्व है । कभी अपने अस्तित्व और अस्मिता पर आंच नही आने देना चाहिए । देश और समाज के लिए काम करो तो ऐसा करो कि हमेशा जग में तुम्हारा नाम अमर रहे, तुम्हारी यश गाथा आने वाली पीढियाँ गाती रहे । अपना सर्वस्व चला जाए-पर अपना मान स्वाभिमान हमेशा बना रहना चाहिए । व्याक्ति को हमेशा इस बात का ध्यान रहना चाहिए कि हम भी कुछ है, अपने साधन को, युक्ति को, उपाय को कभी निराश होकर या आलस्य में पड़कर छोड़ना नहीं चाहिए । अतः मानव जीवन पाकर किसी भी दशा में मन को निराश मत होने दो ।

प्रभु ने तुमको कर दान किए सब बाधित वस्तु कि शान किए
तुम प्राप्त करो उनको न अहो फिर है यह किसका दोष कहो
समझो न अलस्य किसी धनको नर हो, न निराश करो मन को ।

प्रस्तुत पंक्तियों का आशय यह है कि ईश्वर ने हमें हाथ, पैर, मस्तिष्क भाषा-ज्ञान आदि सारी चीजे अर्थात अपार क्षमता उपलब्ध करवा दी है । हमारे शरीर से लेकर मन मस्तिष्क तक इतने उत्तम कोटि के साधन है कि इनके बुंते पर हम कुछ भी हासिल करने में सक्षम है । ये हमारी कमजोरी है कि इतनें श्रेष्ठ साधनों के बावजूद भी हम अधम नर की तरह जीवन यापन करते हैं । दूसरों को दोष देना ठीक नहीं है । याद रहे इस दुनियां में कोई भी ऐसा लक्ष्य नही है, वस्तु नहीं, धन-सम्पदा नहीं, जिसे हर संकल्पित व्यक्ति ने हासिल न किया हो । अतःआलस्य में पड़कर किसी भी वस्तूत, धन, सफलता को अपने लिए अलभ्य या अप्राप्त मत समझो ।

किस गौरव के नम योग्य नहीं । कब कौन तुम्हे सूख ओठा नहीं ।
जन हो तुम भी जगदीश्वर के सब है जिसके अपने घर को

कालीन भारतीय जन मानस के लिए यह कविता अमृत और संजीवनी सदृश है । यह कविता व्यक्ति में दृढ संकल्प और स्वाधीनता का उद्धोष करने की भावना का विकास करती है । तथा अकर्मण्य ता और भाग्यवाद को सिरे से खारीज भी करती है और अकर्मण्यता की भावना को धिडकारती है और बताती है कि मनुष्य के अपने भाग्य का निर्माण स्वयं है ।

मनुष्य सृष्टि का सबसे श्रेष्ठ प्राणी है । इस श्रेष्ठता का आधार यही है कि उसके पास सोचने-विचारने के लिए बुद्धी है भावना, कल्पना और दृढ़ता के लिए मन है । भावना, सुख, दुख के क्षणीक भावों से उपर उठकन आनंद में लीन रहने वाली जागृत आत्मा है । जीवन है । तो उसके साथ हार-जीत की कहानि याँ भी जुड़ी हैं । बीमारियाँ और दुर्घटनाएँ भी पीडित तथा परेशान करती है रहती है परंतु इन सबका अर्थ यह तो नहीं है कि निराश होकर बैठ जाओ और कर्तव्यों का पालन करना छोड दो । सदियों का इतिहास बताता है कि निराशा त्यागकर मनुष्य ने जब जो कुछ चाहा, वह उसे अवश्य मिला ।

अगर सफलता मंजिल है तो असफलता रास्ता है, जो हमें इस मंजिल तक पहुंचाता है । यही वजह है कि महापुरूषों ने इन दोनों में ही आशा की किरण देखी है । छोटी छोटी असफताएँ ही आगे चलकर बड़ी सफलता का आधार बनती हैं आज के कुछ नादान और कमजोर लोग भले ही छोटी-छोटी नाकामयाबी से भी निराश होकर जीवन से हार मान लेते हैं, लेकिन जुआरू लोग अपनी किश्ती इस तुफान में भी पार लगाने में कामयाब हो जाते हैं । दुनिया में ऐसे न जाने कितने ही लोग है जो किसी एक क्षेत्र में अच्छा काम नहीं कर सके और लगातार असफल होते रहे, लेकिन निरंतर प्रयास व मेहनत के बाद जब उन्हें कामयाबी मिली तो वे पुरे संसार के सामने एक मिसाल साबित हुए। जैसे अरुमिता सिन्हा ने पूरी दुनिया को दिखाया कि इनसान आहे तो कुछ भी कर सकता है और उन्होंने दुनिया के सर्वोच्च पर्वत शिखर पर पहुँचने बाली पहिली महिला बनाकर दिखाया, जब की उनकी बाई टाँग कट हुई थी । जीवन में हारना भी जरूरी है । हार से ही जीतने का रास्ता मिलता है । जिस पर चलकर आप हमेशा जीतते रह सकते हैं । मनुष्य को अपना मन को निराशा से बचना चाहिए मन को हारने मत दो तभी जीवन में जीत के फल का मीठा स्वाद पा सकोगे ।

प्रभु ने तुमको कर दान किए । सब वाँछित वस्तु - विधान किए ।
तुम प्राप्त करो उनको न अहो, फिर है किसका यह दोष कहो ?
समझो न अलभ्य किसी धन को, नर हो, न निराश करो मन को ।

- कुलकर्णी ऋतुजा जगन्नाथ
बी.एस्सी. द्वितीय वर्ष

युवक – भगतसिंह

युवावस्था मानव-जीवन का वसन्तकाल है । उसे पाकर मनुष्य मतमाला हो जाता है । हजारों बोतल का नशा छा जाता है । विधाता की दी सारी शक्तियाँ सहस्र धारा होकर फूट पड़ती है । मदांध मातंग की तरह निरंकुश वर्षाकालीन शोणभद्र की तरह दुर्द्धर्ष प्रलयकालीन प्रबल प्रभंजन की तरह प्रचंड नवागत वसंत की प्रथम मल्लिका कलिका की तरह कोमल ज्वालामुखी की तरह उच्छृंखल और भैरवी की तरह मधुर युवावस्था है । उज्ज्वल प्रभात की शोधा, सिक्ध सन्ध्या की छटा, शरच्चन्द्रिका की माधुरी ग्रीष्म - मध्याह्न का उत्ताप और भाद्रपदी अमावस्या के अर्द्धरात्र की भीषणता युवावस्था में निहित है । जैसे क्रांतिकारी की जेब में बमगोला षड्यंत्री की असटी में भरा- भराया तमंचा, रण-रस-रसिक वीर के हाथ मे खड्ग वैसे ही मनुष्य की देह में युवावस्था ।

१६ से १५ वर्ष तक हाड-चाम के सन्दूक में संसार भर के हाहाकारों समेटकर विधाता बन्द कर देता है । दस बरस तक यह झाँझरी नैया मँझधार तुफान में डगमगाती रहती है । युवावस्था देखने में तो शस्यश्यामला वसुन्धरा से भी सुंदर है । पर इसके अन्दर भूकम्प की सी भयंकरता भरी हुई है । इसीलिए युवावस्या में मनुष्य के लिए केवल दो ही मार्ग है वह चढ सकता हैं । उन्नति के सर्वोच्च शिखर पर वह गिर सकता हैं अध:पात के अंधेरे खन्दक में । चाहे तो त्यागी हो सकता है । युवक, चाहे तो विलासी बन सकता है । वह देवता बन सकता है । तो पिशाच भी बन सकता है । वही संसार को प्रस्त कर सकता है, वही संसर को अभयदान दे सकता है । संसार में युवक का ही साम्राज्य है । युवक की कीर्तिमान से संसार का इतिहास भरा पडा है ।

युवक ही रणचण्डी के ललाट की रेखा है । युवक स्वदेश की यश-दुन्दुभि का तुमुल निनाद है । युवक ही स्वदेश की विजय वैजयंती का सुदृढ़ दण्ड है । वह महाभारत के भीष्मपर्व की पहली ललकार के समान विकराल है। प्रथम मिलन स्फीत चुम्बन की तरह सरस है । रावण के अहंकार की तरह निर्भीक है, प्रल्हाद के सत्याग्रह की तरह दृढ़ और अटल है । अगर किसी विशाल हृदय की आवश्यकता हो तो युवकों के हृदय टटोलो । अगर किसी आत्मत्यागी वीर की चाह हो तो युवको से माँगो रसिकता उसी के बाँटे पड़ी हैं। भावुकता पर उसी का सिक्का है । वह छंद शास्त्र से अनभिज्ञ होने पर भी प्रतिभाशाली कवि है । कवि भी उसी के हृदयारविन्द का मधुप है ।

वह रसो की परिभाषा नहीं जानता पर वह कविता का सच्चा मर्मज है । सृष्टि की एक विषम समस्या है युवक । ईश्वरीय रचना कौशल का एक उत्कृष्ट नमूना है युवक । सन्ध्या समय वह नदी के तट पर घण्टो बैठा रहता है । क्षितिज की ओर बढ़ते जानेवाले रक्त-रश्मि सूर्यदेव को आकृष्ट नेत्रों से देखता रह जाता है। उसपार से आती हुई संगीत-लहरी के मन्द प्रवाह में तल्लीन हो जाता है । विचित्र है उसका जीवन । अद्भुत है उसका साहस । अमोध है उसका उत्साह ।

वह निश्चिन्त है । असावधान है । लगन लग गयी है तो रात भर जागना उसके बाएं हाथ का खेल है । जेठ की दुपहरी चैत की चांदनी है। सावन-भादों की झड़ी मंगलोत्सव की पुष्पवृष्टि है । स्मशान की निस्तब्धता, उद्यान का विहंग-कल कुजल है । वह इच्छा करे तो समाज और जाति को उब्दुद्ध कर वे देश की लाली रख ले राष्ट्र का मुखोज्वल कर दे । बड़े बड़े साम्राज्य उलट डाले । पतितों के उत्थान और संसार के उध्दारक सूत्र उसी के हाथ में है। वह इस विशाल विश्व रंस्थल का सिद्धहस्त खिलाड़ी हैं ।

अगर रक्त भेट चाहिए तो सिवा युवक के कौन देगा । अगर तुम बलिदान चाहते हो तो तुम्हे युवक की ओर देखना पडेगा । प्रत्येक जाति की भाग्यविधाता युवक ही तो होते है । एक पाश्चात्य पंडित ने ठीक ही कहा है-

"It is an established truism that youngmen of today are the country men of to-morrow holding in their hands the high destinies of the land then are the seeds that spring and bear fruit"

भावार्थ यह की आज के युवक ही कल के देश के भाग्य निर्माता हैं । वे ही भविष्य के सफलता के बीज है। और बील मुत्क कण्ठ से - वंदेमातरम् ।

संकलन

- माने वैष्णवी बालाजी

बी.एस्सी.द्वितीय वर्ष

राणी लक्ष्मीबाई : आदर्श वीरांगना

भारतीय वसुंधरा को गौरवान्वित करने वाली झांसी की रानी वीरांगना लक्ष्मीबाई वास्तविक अर्थ में आदर्श वीरांगना थी । अपने पवित्र उदेश्य की प्राप्ति के लिए वह सदैव आत्मविश्वासी, कर्तव्य परायण, स्वाभिमानी और धर्मनिष्ठ होता है । ऐसी ही थी वीरांगना लक्ष्मीबाई ।

महारानी लक्ष्मीबाई का जन्म काशी में १९ नवंबर १८३५ को हुआ । इनके पिता मोरोपंत ताम्बे चिकनाजी अप्पा के अश्रित थे । इनकी माता का नाम भागीरथी बाई था । महारानी के पितामहा बलवंतराव के बाजीराव पेशवा की सेना में सेनानायक होने के कारण मोरोपंत पर भी पेशवा की कृपा रहने लगी । लक्ष्मीबाई अपने बाल्यकाल मे मनुबाई के नाम से जानी जाती थी ।

इधर सन १८३८ में गंगाधरराव को झांसी का राजा घोषित किया गया । वे विधुर थे सन १८५० में मनुबाई से उनका विवाह हुआ । सन १८५१ में उनको पुत्ररत्न की प्राप्ति हुई ।
झीसी के कोने-कोने मे आनंद की लहर प्रवाहित हुई लेकिन चार माह पश्चात उस बालक का निधन हो गया । सारी झांसी शोक सागर मे निमग्न हो गई । राजा गंगाधरराव को तो इतना गहरा धक्का पहुंचा कि वे फिर स्वस्थ न हो सके और २१ नवंबर १८५३ को चल बसे । यद्यापि महाराज का निधन महारानी के लिए असहनीय था, लेकिन फिर भी वे घबराई नहीं । उन्होंने विवेक नहीं खोया । राजा गंगाधरराव ने अपने जीवनकाल में ही अपने परिवार के बालक दामोदरराव को दत्तक पुत्र मानकर अंगरेजी सरकार को सूचना दे दी थी । परंतु ईस्ट इंडिया कंपनी की सरकार ने दत्तक पुत्र को अस्वीकार कर दिया ।

२७ फरवरी १८५४ को लाई डलहौजी ने गोद की नीति के अंतर्गत दत्तकपुत्र दामोदरराव की गोद, अस्वीकृत कर दी और झांसी को अंग्रेजी राज्य में मिलाने की घोषणा कर दी । पोलेटिकल एजेंट की सूचना पाते ही रानी के मुख से यह वाक्य प्रस्फुटित हो गया, "मैं अपनी झांसी नहीं दुगीं ।" ७ मार्च १८५४ को झांसी पर अंग्रेजो का अधिकार हुआ। झांसी की रानी ने पेंशन अस्वीकृत कर दी व नगर के राजमहल में निवास करने लगीं ।

यहीं से भारत की प्रथम स्वाधीनता क्रांती का बीज प्रस्फुटित हुआ । अंगरेजो की राज्य लिप्सा की नीति से उत्तरी भारत के नवाब और राजे महाराजे असंतुष्ट हो गए और सभी में विद्रोह की आग भभक उठी । रानी लक्ष्मीबाई ने इसको स्वर्णावसर माना और क्रांती की ज्वालाओं को अधिक सुलगाया तथा अंगरेजों के विरुद विद्रोह करने की योजना बनाई । नवाब वाजिद अली शाह की बेगम हजरत महल अंतिम मुगल सम्राट की बेगम जीनत महल, स्वयं के बकील अजीमुल्ला कहगढ के राजा वानपूर के राजा मर्दनसिंह और तात्या टोपे आदि सभी महारानी के इसकार्य में सहयोग देने का प्रयत्न करने लगे ।

भारत की जनता में विद्रोह की ज्वाला भभक गई । समस्त देश में सुसंगठिन और सुदृढ रूप से क्रांती को कार्यन्वित करने कि तिथि ३१ मई, १८५१ निश्चित की गई, लेकीन इसके पूर्व ही क्रांती की ज्याला प्रचलित हो गई और ७ मई १८५७ को मेरठ में तथा ४ जून १८५७ को कानपूर में भीषण विप्लव हो गया । कानपुर तो २८ जून १८५७ को पूर्ण स्वतंत्र हो गया । अंग्रेजो के कमांडर सर व्युरोज ने अपनी सेना को सुसंगठित कर विद्रोह दबाने का प्रयत्न किया । उन्होंने सागर, गढ़कोटा, शाहगढ़, मदनपुर, मडखेडा, वानपुर और तालबेहट पर अधिकार

किया और नृशंसतापूर्ण अत्याचार किया । फिर झांसी की ओर अपना कदम बढ़ाया और अपना मोर्चा कैमासन पहाड़ी के मैदान मे पूर्व और दक्षिण के मध्य लगा दिया ।

लक्ष्मीबाई पहले से ही सतर्क थीं और वानपुर के राजा मर्दनसिंह से भी इम युद्ध की सूचना तथा उनके आगमन की सूचना प्राप्त हो चुकी थी । २३ मार्च १८५८ को झांसी का ऐतिहासिक युद्ध आरंभ हुआ । कुशल तोपची गुलाम गौस के खां ने झांसी की रानी के आदेशानुसार तोपों के लक्ष्य साधकर ऐसे गोले फिकें कि पहली बार में ही अंगरेजी सेना के छक्के छूट गए । रानी लक्ष्मीबाई सात दिनतक वीरतापूर्वक झांसी की सुरक्षा की और अपनी छोटी सी सशस्त्र सेना से अंगरेजों का बड़ी बहादुरी से मुकाबल किया । रानी खुलेरूप शत्रु का सामना किया । और युद्ध में अपनी वीरता का परिचय दिया ।

वे अकले ही अपनी पीठ के पीछे दामोदरराव को कसकर घोडे पर सवार हो, अंगरेजों से युद्ध करती रहीं बहुत दिन तक युद्ध का क्रम इस प्रकार चलना असंभव था सरदारों का आग्रह मानकर रानी से कालपी प्रस्थान किया। वहां जाकर वह शांत नहीं बैठी । उन्होंने नाना साहब और उनके योग्य सेनापति तात्या टोपे से संपर्क स्थापित किया और विचार-विमर्श किया । रानी की वीरता और साहस का लोहा अंगरेज मान गए, लेकीन उन्होंने रानी का पिछा किया । रानी का घोड़ा बुरी तरह घायल हो गया और अंत में वीरगति को प्राप्त हुआ । लेकीन रानी ने साहस नही छोड़ा और शौर्य का प्रदर्शन किया ।

कालपी में महारानी और तात्या टोपे ने योजना बनाई और अंत मे नाना साहब, शाहगढ़ के राजा वानपुर के राजा मर्दनसिंह अदि सभी ने रानी का साथ दिया । रानी ने ग्वालियर पर आक्रमण किया और वहां के किले अधिकार कर लिया । विजयोल्लास का उत्सव कई दिनों तक चलता रहा लेकीन रानी इसके विरुद्ध थी । यह समय विजय का नहीं अपनी शक्ति को सुसंगठित कर अगला कदम बढ़ाने का था । सेनापति सर ह्यूरोज अपनी सेना के साथ संपूर्ण शक्ति से रानी का पिछा करता रहा और आखिरकार वह दिन भी आ गया जब उसने ग्वालियार का किला धमासान युद्ध करके अपने कने मे ले लिया । रानी लक्ष्मीबाई इस युद्ध में भी अपनी कुशलता परिचय देनी रहीं । १८ जून १८५८ को ग्वालियर का अंतिम युद्ध हुआ और रानी ने अपनी सेना का कुशल नेतृत्व किया । वे घायल हो गई और अंततः उन्होंने वीरगति प्राप्त की ।

रानी लक्ष्मी बाई ने स्वांतत्र्ययुद्ध में अपने जीवन की अंतिम आहूति देकर जनता जनार्दन को चेतना प्रदान

सिहांसन हिल उठे राजवंशों ने भृकटी तानी थी । बुढे भारत में भी आई फिर से नयी जवानी थी ।
गुमी हुई आजादी की कीमत हमने पहचानी थीं । दूर फिरंगी को करने की सबने मन में ठानी थी ।
चमक उठी सन सत्तावन में, वह तलवार पुरानी थी । बूंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी ।
खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी । कानपुर के नाना की, मुँहबोली बहन छबीली थी ।
लक्ष्मीबाई नाम, पिता की वह संतान अकेली थी । नाना के संग पढती थी वह, नाना के संग खेली थी ।
बरछी, ढाल, कृपाण, कटारी उसकी यही सहेली थी। वीर शिवाजी की गाथायें उसको याद जबानी थी ।
बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी । खूब लड़ी मर्दानी वह तो झाँसी वाली रानी थी ।

– **कांबळे कीर्ति सुभाष** बी.एस्सी.द्वितीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन में युवाओं का योगदान : भगत सिंह

भगत सिंह था नाम उसका मुख सूरज से भी प्यारा था,
तेज झलकता था मुख्यमंडल पर भारत माँ का राजदुलारा था ।
शुरू हुआ सन ५७ में आजादी का नया फसाना था,
१९०७ में जन्म लिया एक बालक ने जिसे आगे चलकर शहीद-ए-आजमकहलाना था ।

शहीद भगत सिंह भारत के एक महान स्वतंत्र्यता सेनानी थे, जिन्होने भारत कि स्वतंत्र्यता के लिए अपना जीवन न्यौछावर कर दिया । भगत सिंह का जन्म २८ सितम्बर १९०७ को पंजाब प्रांत के एक सिख परिवार में बंगा गाँव के लायल पुर जिले में हुआ था । इनके पिता का नाम किशन सिंह और माता का नाम विद्यावती कौर था । इनके चाचा का नाम अजित सिंह था । इनके पिता किशन सिंह और चाचा अजित सिंह दोनो स्वतंत्र्यता सेनानी थे, यही कारण था कि भगत सिंह स्वतंत्रता सेनानी बनने की ओर आकर्षित हुए थे । भगत सिंह ने भारत की स्वतंत्रता के लिए 'नौजवान भारत सभा' की स्थापना की थी । स्वतंत्रता संग्राम के दौरान उन्होंने 'इंकलाब जिंदाबाद' के नारे लगाए थे।

भगत सिंह ने जलियावाला बाग अपनी आँखों से देखा था । तब भगत सिंह सिर्फ १२ साल के थे। जलियावाला बाग ने उनके उपर बहुत प्रभाव डाला ।

१२ साल के भगत सिंह की आँखे जलियावाला बाग देख भर आई थी,
आजादी ही दुल्हन है मेरी, कसम ये उसने खाई थी ।
खून से लथपथ माटी देख दिमाग भगत का घूमा था ।
और निर्दोषों के खून से सनी उस माटी को
भगत सिंह ने चुमा था ।

उसका मन इस अमानवीय कृत्य को देख देश को स्वतंत्र करवाने की सोचने लगा । भगत सिंह को जब जलियावाला बाग हत्याकाण्ड की खबर मिली तब भगत सिंह १२ मील पैदल चलकर जलियावाला बाग पहुँच गए। इस उम्र में भगत सिंह अपनी चाचा ओं की क्रान्तिकारी किताबें पढ़ कर सोचते थे की इनका रास्ता सही है कि नहीं? गाँधीजीका असहयोग छिड़ने के बाद वे गांधी जी के अहिंसात्मक तरीकों और क्रान्तिकारीयों के हिंसक आंदोलन में से अपने लिए रास्ता चुनने लगे । गांधीजीके असहयोग आन्दोलन को रद्द करने के कारण उनमें थोड़ा रोष उत्पन्न हुआ । पुरे राष्ट्रा की तरह वो भी गांधी जी का सम्मान करते थे । पर उन्होंने गांधीजी के अहिंसात्मक मार्ग को पसंद नहीं किया । जलियावाला बाग में डायर ने कई भारतीयों की जान ली । जलियावाला बाग में आने का और बाहर जाने का दरवाजा एक ही था । और उस दरवाजे पर डायर ने तोफ लगा दी थी, क्योंकी कोई बाहर

ना जा सके । डायर ने १५ मीनट तक गोलीबारी जारी रखी और जाते समय अमृतसर की सड़कों पर जो दिखता (भारतीय) उसकी गोली मारकर वह हत्या कर देता । डायर ने कही भारतीय की जान ली थी और ये सबकुछ १२ साल के भगत सिंह देख रहे थे ।

भगत सिंह के परिवार गदर पार्टी के समर्थक थे और इसी कारण से बचपन से ही भगत सिंह के दिल में देश भक्ति की भावना उत्पन्न हो गयी । भगत सिंह ने अपनी पाँचवी तक की पढ़ाई गाँव में की और उसके बाद उसके पिता किशन सिंह ने दयानंद एंग्लो वैदिक हाईस्कूल, लाहौर में उनका दाखिला करवाया । बहुत ही छोटी उम्र में भगत सिंह गांधीजी के सहयोग आंदोलन से जुड़ गए थे । उनके चाचा सरदार अजित सिंह ने भारतीय देशभक्त संघ की स्थानना स्थापना की थी । उनके एक मित्र सैयद हैदर रजा ने उनका अच्छा समर्थन किया और चिनाब नहर कॉलोनी बिल के खिलाफ किसानोंको आयोजित किया । अजित सिंह के खिलाफ २२ मामले दर्ज हो चुके थे जिसके कारण वो ईरान पलायन के लिए मजबूर हो गए ।

भगत सिंह ने अपनी ५ वीं तक की पढाई गाँव में की और उसके बाद उनके पिता किशन सिंह ने दयानंद एंग्लो वैदिक हायस्कूल, लाहौर में उनका दाखला करवाया । १९२८ में साईमन कमिशन के बहिष्कार के लिए भयानक प्रदर्शन हुए । इन प्रदर्शनो में भाग लेने वालों पर अंग्रेजी शासन लाठी चार्ज भी किया । इसी लाठी चार्ज से आहत होकर लाला लजपत राय की मृत्यु हो गई । अब इनसे रहा न गया एक गुप्त योजना के तहत इन्होंने पुलिस सुपरिटेण्डेण्ट स्काट को मारने की योजना सोची ।

सोची गई योजना के अनुसार भगत सिंह और राजगुरू लाहौर कोतवाली के सामने व्यक्त मुद्रा में टहलने लगे। उधर जयगोपाल अपनी साईकल को लेकर ऐसे बैठ गए, जैसे कि वो खराब हो गई गए हो । गोपाल के इशारे पर दोनों सचेत हो गए । उधर चंद्रशेखर आज़ाद पास के डी.ए.वी. स्कूल की चहारदीवारी के पास छिपकर घटना को अंजाम देने में रक्षक का काम कर रहे थे ।

१७ दिसंबर १९२८ को करीब सवा चार बजे, ए.एस.पी. सॉण्डर्स के आते ही राजगुरू ने एक गोली सिधी उसके सर में मारी जिससे वह पहले ही मर जाता । लेकिन तुरंत बाद भगत सिंह ने भी ३-४ गोली दाग कर उसके मरने का पुरा इन्तजाम कर दिया । ये दोनों जैसे ही भाग रहे थे की एक सिपाही चनन सिंह ने इनका पीछा करना शुरू कर दिया । चन्द्रशेखर आजाद ने उसे सावधान किया 'आगे बढ़े तो गोली मार दूंगा'। नहीं मानने पर आजाद ने उसे गोली मार दी और वो वहीं पर मर गया । इस तरह इन लोगों ने लाला लजपत राज की मौत का बदला ले लिया ।

भगत सिंह यद्यपि रक्तपात के पक्षधर नहीं थे परन्तु वे वामपंथी विचारधारा को मानते थे, तथा कार्ल मार्क्स के सिद्धान्तों से उनका ताल्लुक था और उन्हीं विचारधारा को वे आगे बढ़ा रहे थे, यद्यपि वे समाजवाद के पक्के पोषक भी थे । कालान्तर में उनके विरोधी द्वारा उनको अपने विचारधारा बनाकर युवावों को भगत सिंह के नाम

पर बरगलाने के आरोप लगते रहे है । कॉंग्रेस के सत्ता में रहने के बावजूद भगत सिंह को कॉंग्रेस शहीद का दर्जा नहीं दिलवा पाए, क्योंकी वे सिर्फ भगत सिंह के नाम का इस्तेमाल युवाओं को अपनी पार्टी से जोड़ने के लिए करते थे । उन्हें पूँजीपनियों की मजदूरों के प्रति शोषण की निती पसंद नहीं आती थी । उस समय क्योंकी अँग्रेज ही सर्वेसर्वा थे तथा बहुत कम भारतीय उद्योगपति उन्नति कर पाये थे, अतः अंग्रेजो के मजदूरों के प्रति अत्याचार से उनका विरोध स्वाभाविक था। मजदूर विरोधी ऐसी नीतियों को ब्रिटिश संसद में पारित न होने देना उनके दल का निर्णय था । सभी चाहते थे की अँग्रजों को पता चलना चाहिए कि हिन्दुस्तानी जाग चुके हैं और उनके ह्रदय में ऐसी नीतियों के प्रति आक्रोश है । ऐसा करने के लिए ही उन्होंने दिल्ली की केन्द्रीय एसेम्बली में बम फेंकने की योजना बनाई थी ।

भगत सिंह चाहते थे की इसमें कोई खून खराबा न हो और अंग्रेजों तक उनकी आवाज भी पहुँचे । हालाँकि प्रारम्भ में उनके दल के सब लोग ऐसा नहीं सोचते थे । पर अन्त में सर्वसम्मति से भगत सिंह तथा बटुकेश्वर दत्त का नाम चुना गया। निर्धारित कार्यक्रम के अनुसार ८ अप्रैल १९२९ को केन्द्रीय असेम्बली में इन दोनों ने एक ऐसे स्थान पर बम फेंका जहाँ कोई मौजूद न था । अन्यथा उसे चोट लग सकती थी । पूरा हाल धुएँ से भर गया । भगत सिंह चाहते तो भाग भी सकते थे पर उन्होंने ऐसा नहीं किया । उन्हें दण्ड स्वीकार है चाहे वह फाँसी ही क्यों न हो, अतः उन्होंने भागने से मना कर दिया । उस समय वह दोनो खाकी खमीज तथा निकर पहने हुए थे । बम फटने के बाद उन्होंने 'इंकलाब जिन्दाबाद', 'साम्राज्यवाद-मुर्दाबाद !' का नारा लगाया । और अपने साथ लाये हुए पर्चे हवा में उछाल दिए । इसके कुछ देर बाद पुलिस आ गई और दोनों को गिरफ्तार कर लिया गया ।

२६ अगस्त १९३० को अदालत ने भगत सिंह को भारतीय दण्ड संहिता की धारा १२९, ३०२ तथा विस्फोटक पदार्थ अधिनियम की धारा ४ और ६ एक तथा आईपीसी की धारा १२० के अंतर्गत अपराधी सिद्ध किया । ७ अक्तूबर, १९३० को अदालत के द्वारा ६८ पृष्ठों की सजा सुनाई गई । फाँसी की सजा सुनाए जाने के साथ ही लाहौर में धारा १४४ लगा दी गई । इसके बाद भगत सिंह की फाँसी की माफी के लिए प्रिवी परिषद में अपील दायर की गई परन्तु यह अपील १० जनवरी १९३१ को रद्द कर दी गई । इसके बाद तत्कालीन कॉंग्रेस अध्यक्ष पं.मदन मोहन मालवीय ने वायसराय के सामने सना माफी के लिए १४ फरवरी, १९३१ को अपील दायर की की वह अपने विशेषाधिकार का प्रयोग करते हुए मानवता के आधार पर फांसी की सजा माफ दें । भगत सिंह की फाँसी की सजा माफ करवाने हेतु महात्मा गांधी ने १७ फरवरी, १९३१ को वायसराय से बात की फिर १८ फरवरी, १९३१ को आम जनता की ओर से भी वायसराय के सामने भिन्न तर्कों के साथ सजा माफी के लिए अपील दायर की । यह सब कुछ भगत सिंह की इच्छा के खिलाफ हो रहा या क्योंकी भगत सिंह नहीं चाहते थे कि उनकी सजा माफ की जाए ।

मंगल, भगत आजाद सबने लड़ी लढाई थी ।
तब जाकर मेरे भारत ने सही स्वतंत्रता पाई थी ।
एक समय था जब ये भारत सोने की चिड़िया कहलाना था ।
यही देख विदेशी उसे हथियाना चाहता था ।
अंग्रेज यहाँ अगर आए थे । उसमें भी कही कभी हमारी थी ।
कुछ अपनों के मन में बस गई बड़ी गददारी थी ।
उस गद्दारी की बड़ी किमन हमारे वीरोंने चुकाई थी ।
अपनी जान गवाकर भारत को आज़ादी दिलवाई थी ।
न जाने कितने वीरों ने अपनी जान गवाई थी ।
तब जाकर मेरे भारत में सही स्वतंत्रता पाई थी ।
फाँसी पर चढ़ते समय भी वह मस्ती मे गा रहे थे
मेरा रँग दे बसन्ती चोला, मेरा रँग दे ।
मेरा रँग दे बसन्ती चोला । माय रँग दे बसन्ती चोला ।
उन्हें यह फिक्र है हरदम, नयी तर्ज-ए-जफा क्या है ?
हमें यह शौक है देखें, सितम की इन्तहा क्या है ?
दहर से क्यों चका रहें, चर्ख का क्या गिला करें ।
सारा जहाँ अदूर सही, आओ ! मुकाबला करे ।।

२३ मार्च १९३१ को शाम में करीब ७ बजकर ३३ मिनट पर भगत सिंह तथा इनके दो साथियों सुखदेव व राजगुरू को काँसी दे दी गई । फाँसी पर जाने से पहले वे लेनिन की जीवनी पढ़ रहे थे और जब उनसे उनकी आखरी इच्छा पुछी गई तो उन्होंने कहा कि वह लेनिन की जीवनी पढ़ रहे थे और उन्हें वह पूरी करने का समय दिया जाए । कहा जाता है की जेल के अधिकारियों ने जब उन्हें यह सूचना दी कि उनके फाँसी का कर वक्त आ गया है तो उन्होंने कहा था ठहरिए । पहले एक क्रान्तिकारी दुसरे से मिल तो ले । फिर एक मिनट बाद किताब छत की ओर उछाल कर बोले 'ठीक है अब चलो ।'

फाँसी के बाद कहीं कोई आन्दोलन न भड़क जाये इसके डर से अँग्रेजों ने पहले इनके मृत शरीर के टुकड़े किये फिर इसे बोरियों में भरकर फिरोजपुर की ओर ले गये जहाँ घी के बदले मिट्टी का तेल डालकर ही इनको जलाया जाने लगा । गाँव के लोंगो ने आग जलती देखी तो करीब आए, तब अँग्रेजोंने उन टुकडों को नदी में डालकर वहाँ से भाग गए ।

- सुकने सुधीर संतोष
बी.एस्सी.तृतीय वर्ष

सुभाष चंद्र बोस

महान स्वतंत्रता सेनानी नेताजी सुभाष चंद्र बोस की याद में कृतज्ञ राष्ट्र उनकी जयंती हर साल २३ जनवरी को पराक्रम दिवस के रूप में मनाता है । इस वर्ष २०२४ में सुभाष चंद्र बोस की १२७ वीं जयंती मनाई जा रही है। नेताजी सुभाष चंद्र बोस का जन्म २३ जनवरी १८९७ को ओडिशा, बंगाल डिविजन के कटक में हुआ था । बोस के पिता का नाम जानकीनाथ बोस तथा माँ का नाम प्रभावना था । सुभाष चंद बोम के पिता जानकीनाथ बोस पेशे से वकील थे और उनकी माता प्रभावती देवी धार्मिक व घरेलू महिला थी । नेताजी की प्रारंभिक पढाई कटक के रेवेंशॉव कॉलेजिएट स्कूल में हुई । इसके बाद उनकी शिक्षा कोलकाता के प्रेजीडेंसी कॉलेज और स्कॉटिश चर्च कॉलेज से हुई। इसके बाद भारतीय प्रशासनिक सेवा (इंडियन सिविल सर्विस) की तैयारी के लिए उनके माता-पिता ने बोस को इंग्लैंड के केंब्रिज विश्वविद्यालय भेज दिया था । उन्हांने इंग्लैंड में सिविल सर्विस परीक्षा पास की लेकिन भारतीय स्वतंत्रता संघर्ष में हिस्सा लेने के लिए उन्होंने जॉब छोड़ दी थी । सुभाष चंद्र बोस बचपन से ही भारतीय स्वतंत्रता संग्राम से जुड़े आंदोलनों मे हिस्सा लेते रहे थे । नेताजी सुभाष चंद बोस बचपन से ही स्वामी विवेकानंद और रामकृष्ण की शिक्षाओं से प्रभावित थे ।

भारत माता की आजादी के लिए 'तुम मुझे खून दो, मैं तुम्हे आजादी दूंगा' 'जय हिन्द' जैसे नारों से देश के लाखों क्रांतिकारियों के दिलों की धड़कन बने नेताजी सुभाष चंद बोस बचपन से ही राष्ट्रवादी गतिविधियों में भाग लेते थे । अंग्रेजी हुकूमत के खिलाफ में चल रही गतिविधियों में शामिल होने के कारण एक बार उन्हें कॉलेज से निष्कासित कर दिया गया था । लेकिन वह इससे भी अपना रास्ता नहीं बदला ।

कॉलेज के बाद उनके माता-पिता ने उन्हें इंडियन सिविल सर्विसेज की तैयारी के लिए इंग्लैंड के कैम्ब्रिज विश्वविद्यालय भेजा । १९२० में उन्होंने सिविल सेवा परीक्षा पास की । लेकिन अप्रैल १९२१ में उन्होंने भारत में चल रहे आंदोलनों से शामिल होने के कारण अपने पद से इस्तीफा दे दिया और आजादी के आंदोलन में शामिल हो गए।

नेताजी सुभाष चंद्र बोस महात्मा गांधी के असहयोग आंदोलन में शामिल हो गए । नेताजी को महात्मा गांधी ने बंगाल में एक राजनीतिज्ञ रांजन दास के अधीन कार्य करने की सलाह दी । नेताजी ने वहां एक युवा शिक्षक, पत्रकार और बंगाल कांग्रेस के स्वयंसेवकों के रूप में अपनी सेवाएं दी । लेकिन शासन के खिलाफ

गतिविधियों में शामिल होने के कारण अंग्रेज सरकार ने उन्हें गिरफ्तार कर जेल में डाला दिया । इसके बाद १९२४ में जेल से लौटने के बाद सुभाष चंद्र बोस एक बार फिर कांग्रेस से जुड़ गए ।

१९३० जब महात्मा गांधी ने सविनय अवज्ञा आंदोलन शुरू किया सुभाष चंद्र बोस को एक बार फिर हिरासत में ले लिया गया । कुछ समय बाद वह रिहा हुए तो अंग्रेजों के खिलाफ हिंसक गतिविधियों में संदिग्ध होने के कारण उन्हें कई बार गिरफ्तार किया गया, लेकिन खराब स्वास्थ के चलते उन्हें रिहा कर दिया गया ।

इसके बाद १९३८ में उन्हें भारतीय राष्ट्रीय कांग्रेस का अध्यक्ष चुना गया । इसी प्रकार से स्वतंत्रता आंदोलन को गरम दल के लोगों को लेकर फॉरवर्ड ब्लॉक का गठन किया जिसे लेकर उन्हें एक बार फिर जेल में डाल दिया गया। लेकिन आमरण अनशन के चलते उन्हें रिहा कर दिया गया ।

इसी मौके का फायदा उठाते हुए नेताजी सुभाष चंद्र बोस २६ जनवरी १९४१ को वह काबुल के रास्ते मॉस्को और बाद में जर्मनी पहुंच गए । यहाँ उन्होंने जनवरी १९४१ में आज़ाद हिंद रेडियो से कई भाषाओं में नियमित प्रसारण शुरू किया ।

इसके कुछ समय बाद वह जापान पहुंच गए और यहा पर १ सितंबर १९४२ को आजाद हिन्द फौज (Indian National Army) का गठन किया । इसके बाद अक्टूबर १९४२ में उन्होंने अंतरिम स्वतंत्र भारत सरकार के गठन की घोषणा की ।

आजाद हिंद फौज जापानी सैनिकों के साथ रंगुन के लिए रवाना हुई और वहां से भारत में पहुंच गई । इसी बीच जापान के आत्मसमर्पण की घोषणा के बाद सुभाष चंद्र बोस दक्षिण पूर्व एशिया जा रहे थे, तभी कथित विमान दुर्घटना में १८ अगस्त १९४५ में उनका निधन हो गया ।

धन्यवाद, जय हिन्द !

– बिरादार मेघा शिवाजी

बी.ए.प्रथम वर्ष

सरोजिनी नायडू : प्रथम महिला स्वतंत्रता सेनानी

प्रास्तावना :

भारत की कोकिला कही जाने वाली सरोजिनी नायडू, देश फी प्रथम महिला राज्यपाल और भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस की पहिली महिला अध्यक्ष बनी थी । इसके साथ ही वह एक महान कवयित्री स्वतंत्रता सेनानी और एक प्रसिद्ध वक्ता थी । उनको गांधीजी के विचारों ने अत्यंत प्रभावित किया और उन्होंने अनेक आंदोलनों में बढ़-चढ़कर हिस्सा लिया । जिस कारन से उनको कई बार जेल भी जाना पड़ा सरोजिनी नायडू द्वारा अपने भाषणों और कविता ओं के माध्यम से देश की जनता को आजादी के प्रति नई जागरुकता जगाई । वह भारत की एक महान क्रांतिकारी महिला और महान राजनीतिज्ञ थी, जिन्होंने स्वतंत्रता संग्राम में बहुत महत्त्वपूर्ण योगदान दिया था ।

सरोजिनी नायडू का जन्म व बचपन :

सरोजिनी नायडू का जन्म १३ फरवरी १८७९ को हैद्रबाद में एक बंगाली परिवार में हुआ । उनके पिता अघोरनाथ चटोपाध्याय वैज्ञानिक और डॉक्टर थे और हैद्राबाद कॉलेज के एडमिन थे । इसके साथ ही वे इंडियन नॅशनल काँग्रेस हैद्राबाद के सदस्य भी बने । अपनी नौकरी छोड़ दी और आजादी के संग्राम में कूद पड़े । सरोजिनी नायडू की माँ वरद सुंदरी देवी भी एक लेखिका थी और बंगाली मे कविता लिखा करती थी ।

उनके ८ भाई बहन थे, जिसमें से सरोजिनी नायडू जी सबसे बड़ी थी । उनके बड़े भाई विरेंद्रनाथ क्रांतिकारी थे । जिन्होंने बर्लिन कमिटी बनानें में मुख्य भूमिका निभाई । उन्हें १९३७ में एक अंग्रेज ने मार डाला था । सरोजिनी नायडू एक और भाई हरिद्रनाथ कवी और अभिनेता थे ।

सरोजिनी जी बचपन से बहुत होशियार और होनहार थी । सरोजिनी नायडू को कई भाषाओं का ज्ञान था उन्हें उर्दू, तेलुगु, अंग्रेजी, बंगाली भाषाएं अच्छे से आती थी । लंदन की सभा में अंग्रेजी में बोलकर सरोजिनी जी ने सबको अभिभूत कर दिया था । महज १२ वर्ष की उम्र में सरोजिनी जी ने मद्रास युनिवर्सिटी में मैट्रिक की परिक्षा में टॉप किया था । जिसके चलते सभी लोगों ने सरोजिनी जी की बहुत प्रशंसा की थी ।

सरोजिनी नायडू का विवाह :

कॉलेज की पढ़ाई के दौरान सरोजिनी जी की पहचान डॉ.गोविंद राजुलु नायडू से हो गई थी । कॉलेज के दौरान ही दोनों करीब आ गये थे । महज १९ साल उम्र में पढाई समाप्त होने के बाद सरोजिनी नियडू ने अपनी पसंद से १८९७ में इंटर कास्ट मॅरेज कर ली थी । वो दौर ऐसा था इंटर कास्ट मॅरेज गुनाह माना जाता था । फिर भी समाज और लोगों की चिंता ना करते हुए उनके पिता ने अपनी बेटी की शादी को स्वीकार कर लिया । उनका

वैवाहिक जीवन सुखमय रहा । उनके बच्चे हुऐ जयसूर्या, पद्मज, रनधीर और लिलामनी ।

सरोजिनी नायडू के जीवन में राजनितिक पहलू :

साल १९१६ में सरोजिनी नायडू माहात्मा गाँधी से मिली । अनसे मिलने के बाद से ही सरोजिनी नायडू की सोच में क्रांतिकारी बदलाव आया । फिर तो सरोजिनी जी ने स्वातंत्रता संग्राम के लिये अपनी कमर कस ली । सरोजिनी ने गांव और शहर की औरतों मे देशप्रेम का जज्बा जगाया और इस संग्राम में उन्हें भी हिस्सा लेने के लिये प्रोत्साहित किया । साल १९२५ में सरोजिनी नायडू कानपुर सें 'इंडियन नेशनल काँग्रेस' की पहली महिला अध्यक्ष बनी थी ।

साल १९२८ में सरोजिनी जी अमेरिका से वापस आई और गाँधीजी के अहिंसात्मक आंदोलन में कूद पड़ी। साल १९३० में जब गाँधीजी को गिरफ्तार कर लिया गया था, तब सरोजिनी जी ही ने अंदोलान की बागडोर संभाली ली थी । साल १९४२ में गांधीजी के भारत छोडो आंदोलन में सरोजिनी जी भी गांधीजी क़े साथ २१ महीनों के लिए जेल गई थी । सरोजिनी नायडू ने युरोपियन देशों में आजादी के लिये स्वतंत्रता के संघर्ष के बारे में जानकारी दी । वे सदैव आजादी के लिये विदेश दौरेपर रहा करती थी ।

सरोजिनी नायडू का साहित्य पक्ष :

सरोजिनी नायडू के पिता चाहते थे कि सरोजिनी जी वैज्ञानिक बने या गणित की पढ़ाई करके इस विषय में आगे बढ़े । लेकिन सरोजिनी जी का मन तो कविता लिखने में ही रहता था । एक बार अपनी गणित की पुस्तक में सरोजिनी जी ने १३०० लाईन की कविता लिख डाली थी, जिसे देखकर पिता ने भी रुचि ली और इसकी कॉपी बनाकर सब जगह प्रचलित किया ।

उन्होंने इसे हैद्राबाद के नवाब को भी दिखाये देखकर वे बहुत खुष हुए और उन्होंने सरोजिनी को विश्व विदेश में पढ़ने के स्कॉलरशिप दे दी । इसे लेकर सरोजिनी जी पढाई के लिए लंदन के किंग कॉलेज चली गई । कॉलेज पढ़ते हुए भी सरोजिनी जी की रूचि कविता लिखने में गहरी बनी हुई थी । यह गुन उन्हें अपनी माँ से विरासता में मिली थी । विवाह के बाद भी सरोजिनी लगातार कविता लिखती रही । सरोजिनी जी बच्चों के लिये भी बहुत कविताएँ लिखती थी । इसलिए उन्हें भारत की बुलबुल कहा जाता था । अत्यंत मधुर आवाज में अपनी कविता का पाठ करने की वजह से उन्हें भारत कोकिला भी कहा गया ।

सरोजिनी नायडू की कुछ महत्वपूर्ण काव्य पक्तियाँ ।

मैं सोच **भी** बदलता हूँ,
नजरिया **भी** बदलता हूँ ।

मिले न मंजिल मुझे,
तो मैं पाने का जरिया बदलता हूँ ।
बदलता नहीं अगर कुछ,
तो मैं लक्ष्य नहीं बदलता हूँ ।

एक अन्य कविता :

क्या यह जरूरी है कि मेरे हाथों में ।
अनाज या सोने या परिधानों के महंगे उपहार हो ?
ओ ! मैंने पूर्व और पश्चिम की दिशाये छानी है ।
मेरे शरीर पर अमुल्य आभुषन रहे हैं ।
इनसे मेरे टूटे गर्भ सें अनेक बच्चों ने जन्म लिया है ।

उन्होंने मात्र १३ साल की उम्र में ही १३०० पदों की 'झील की रानी' नाम से लम्बी कविता और लगभग २००० पंक्तियों का एक विस्तृत नाटक अंग्रेजी में लिखा था । सरोजिनी नायडू को शब्दो की जादुगरनी कहा जाता था ।

सरोजिनी नायडू का पहला कविता संग्रह :

उनका पहला कविता संग्रह द 'गोल्उन थ्रेशहोल्द' १९०५ में प्रकाशित हुआ । जो आज भी बड़े चाव से पढ़ा जाता है ।

सरोजिनी नायडू की मृत्यु :

सरोजिनी नायडू की मृत्यु लखनऊ में अपने कार्यालय मे २ मार्च १९४९ को दिल का दौरा पडने से हुई थी। उस वक्त उनकी आयु ७० वर्ष थी ।

निष्कर्ष : भारत की बुलबुल कई जाने वाली श्रीमती सरोजिनी नायडू को कभी भुल नहीं पाएगा सरोजिनी नायडू के जन्मदिन को भी पुरे देश में महिला दिवस के रूप में मनाया जाता है । वह हम महात्मा गांधीजी के बहुत करिब थी और उनको मिकी हाऊस नाम से भी पुकारा जाता था । वह सच्चे देशशक्त और क्रांतिकारी वीरांगना थी । जिन्होंने अपने शब्दों के माध्यम से हर नागरिक के अंदर देशभक्ति की भावना को जगाया, सरोजिनी नायडू का आज भी देश का हर एक नागरिक सम्मान करता है ।

– सदानंदे सुप्रिया सत्यनारायण
बी.ए.द्वितीय वर्ष

पंडित जवाहरलाल नेहरू

कोई भी कार्य महत्वपूर्ण नहीं होता, महत्वपूर्ण होता है, कार्य का उद्देश । **– पं.जवाहरलाल नेहरू**

परिचय :

जवाहरलाल नेहरू जी का जन्म १४ नवम्बर १८८९ को ब्रिटिश भारत में इलाहाबाद में हुआ । उनके पिता, मोतीलाल नेहरू वो एक धनी बैरिस्टर जो काश्मीरी पंडित थे । उनकी माता स्वरूपरानी थुस्सू जो लाहोर में बसे एक काश्मीरी ब्राम्हण परिवार से थी । जवाहरलाल नेहरू जी को दो बहने थी विजयालक्ष्मी और कृष्णा हठीसिंग । जवाहरलाल नेहरू ने दुनिया के कुछ बेहतरीन स्कूलों और विश्वविद्यालयों में शिक्षा प्राप्त की थी । ट्रिनिटी कॉलेज, कैम्ब्रिज (लंदन) से पुरी की थी । और वहां से १९१० में प्राकृतिक विज्ञान में डिग्री प्राप्त की ।

इस अवधि के दौरान उन्होने राजनीति, अर्थशास्त्र, इतिहास तथा साहित्य का भी अध्ययन किया । बर्नार्ड शॉ, वेल्स, जे.एम. केन्स, मेरेडिश टाउनसेंड के लेखन ने उनके राजनैतिक सोंच पर गहरा असर डाला । १९१० में अपनी डिग्री पूर्ण करने के पश्चात नेहरू कानून की पढ़ाई के लिए लंदन चले गए और इनर टेम्पल इन से वकालत किया । १९१२ में नेहरू शिक्षा प्राप्त कर भारत वास आग गए ।

१९१२ में उन्होंने एक प्रतिनिधि के रूप में बांकीपुर सम्मेलन में भाग लिया एवं १९१९ में इलाहाबाद के रूल लीग के सचिव बने । १९१६ में वे महात्मा गांधी से पहली बार मिले । जिनसे वे काफी प्रेरित हुए । उन्होंने १९२० में उत्तर प्रदेश के प्रतापगढ़ जिले में पहले किसान मार्च का आयोजन किया । १९२०-२२ के असहयोग आंदोलन के सिलसिले में उन्हें दो बार जेल भी जाना पड़ा ।

पंडित जवाहरलाल नेहरू सितंबर १९२३ में अखिल भारतीय कांग्रेस कमेटी के महासचिव बने । १९२६ में मद्रास कॉंग्रेस को आजादी के लक्ष्य के लिए प्रतिबद्ध करने में नेहरू जी की एक महत्वपूर्ण भुमिका थी । २९ अगस्त १९२८ को उन्होने सर्वदलीय सम्मेलन में भाग लिया एवं वे उनलोगों मे से एक थे जिन्होंने भारतीय संवैधानिक सुधार की नेहरू जी रिपोर्ट पर अपने हस्ताक्षर किये थे । इस रिपोर्ट का उनके पिता श्री मोतीलाल नेहरू जी के नाम पर रखा गया था । उसी वर्ष उन्होंने भारतीय स्वतंत्रता लीग की स्थापना की एवं इसके महासचिव बने । इस लीग का मूल उद्देश्य भारत को ब्रिटिश साम्राज्य से पूर्णत: अलग करना जवाहरलाल नेहरू जी १९२४ में इलाहाबाद नगर निगम विभाग के अध्यक्ष बने । दो साल के कार्यकाल के उपरांत १९२६ में इस पद से उन्होने इस्तीफा दे दिया । तत्पश्चात १९२६ से १९२८ तक कॉंग्रस के वार्षिक अधिवेश में नेहरू जी पार्टी के अध्यक्ष नियुक्त हुए । इसी वर्ष में इन्होंने पूर्ण स्वराज की मांग की ।

१९२९ में पंडित नेहरू भारतीय सम्मेलन के लाहोर सत्र के अध्यक्ष चुने गए । जिसका मुख्य लक्ष्य देश के लिए पुर्ण स्वतंत्रता प्राप्त करना था । १९३०-३५ के दौरान नमक सत्याग्रह एवं कॉंग्रेस के अन्य आंदोलनों के कारण कई बार जेल जाना पड़ा । उन्होंने १४ फरवरी १९३५ को बार अल्मोडा जेम में अपनी 'आत्मकथा' का लेखन पूर्ण किया।

८ ऑगस्त १९४२ को उन्हे मुंबई में हुई अखिल भारतीय कांग्रेस कमेट की बैठक में पंडित नेहरू ने ऐतिहासिक संकल्प 'भारत छोड़ो' को कार्यान्वित करने का लक्ष्य निर्धारित किया । ८ अगस्त १९४२ को उन्हें गिरफ्तार किया । १९४५ में अपने रिहाई के बाद उन्होंने राजद्रोह का आरोप झेल रहे आईएनए के अधिकारियों एवं व्यक्तियों का कानुनी बचाव किया । १९४७ में भारत पाकिस्तान विभाजन के सरकार के समय उन्होंने ब्रिटिश सरकार से वार्ता में महत्त्वपूर्ण भूमिका निभायी ।

पंडित जवाहरलल नेहरू भारत के प्रथम प्रधानमंत्री के रूप में :

पंडित जवाहरलाल नेहरू भारत के पहले पंतप्रधान बने । अंग्रेजों ने करीब ५०० देशी राजवाड़ों को एक साथ स्वतंत्र किया था । पंडित जवाहरलाल नेहरू जी ने आधुनिक भारत के निर्माण में महत्त्वपूर्ण भूमिका अदा की। उन्होंने योजना आयोग का गठन किया और प्रौद्योगिकी के विकास को प्रोत्साहित किया । उनकी नीतियों के कारण देश में कृषी और उद्योग एक नया युग शुरू हुआ । जवाहरलाल नेहरू जी ने जेसिप बरोज टिटो और अब्दुल गमाल नासिर के साथ मिलकर एशिया और आफ्रिका में उपनिवेशवाद के खात्मे के लिए एक गुट निरपेक्ष आंदोलन की रचना की। पश्चिम बर्लिन ऑस्ट्रिया और लाओस के जैसे अन्य विस्फोटक मुद्यो के समाधान में पर्दे के पिछे रह कर भी उनका महत्वपूर्ण योगदान था । उन्हे वर्ष १९५५ में 'भारतरत्न' से सम्मानीत किया । समस्त राजनीतिक विवादों से दूर इस बात से इनकार नहीं किया जा सकता नेहरू एक उत्तम लेखक थे ।

पिता के पत्र - पुत्री के नाम - १९२९, विश्व इतिहास की झलक - १९३३
मेरी कहानी - १९३६, भारत की खोज - १९४५

यह कुछ महान रचनांए नेहरू के कलम से लिखी गई है । यह आज भी लोंगो के मध्य उतनी ही लोक प्रिय है जितना की उस वक्त थी । पंडित जवाहरलाल नेहरू जी ने ५० की दशक में कई राजनैतिक, आर्थिक तथा सामाजिक निर्णय देश के आने वाले आधुनिक लय को सोचकर लिए । २७ मे १९६४ की सबह उनकी तबीयत खराब हुई तिथा दोपहर २ बजे तक उनका निधन होग या ।

पंडित गेहरूजीने अपनी वसीयत में लिखा था - मैं चाहता हुँ की मेरी मुठ्ठीभर राख को प्रयाग संगम में बहा दिया जाए जो हिंदुस्तान के दामन को चुमते हुए समंदर में जा मिले, मेरी राख का ज्यादा हिस्सा हवाई से उपर ले जाकर खेतों में बिखेर दिया जाए, वो खेत जहाँ हजारों मेहनतकश इंसान काम में लगे है, ताकि मेरे वजूद का हर जर्रा वतन की खाक में मिल जाए । जाने माने तथा समृद्ध परिवास से संबंध होने के फलस्वरूप नेहरू का पालन पोषण बहुत ही नाजो से किया गया था । इसके बाद भी । वह अपने देश की मिट्टी से जुड़े हुए थे । बच्चों में लोकप्रियता के वजह से लोग उन्हे चाचा नेहरू कह कर संबोधित करते हैं ।

जो पुस्तकें हमें सोचने के लिए विवश करती है, वो हमारी सबसे अच्छी सहायक हैं ।

- बुंदराळे प्रतिक्षा नरसिंगराव
बी.ए.तृतीय वर्ष

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर का मुल नाम भीमराव था । उनके पिताश्री रामजी वल्द मालोजी सकपाल महू में ही मेजर सुबेदार के पद पर एक सैनिक अधिकारी थे । अपनी सेवा के अंतिम वर्ष उन्होंने और उनकी पत्नी भीमाबाई ने काली पलटन स्थित जन्मस्थानी स्मारक की जगह पर विदयमान एक बैरेक में गुजारे । सन १८९१ में १४ अप्रैल के दिन जब रामजी सुबेदार अपनी ड्यूटी पर थे १२ बजे यहीं भीमराव का जन्म हुआ । कबीर पंथी पिता और धर्मपरायण माता की गोद में बालक का आरंभिक काल अनुशासित रहा ।

बालक भीमराव का प्राथमिक शिक्षण दापोली और सातारा में हुआ । बंबई के एलफिन्स्टोन स्कूल से उन्होंने १९०७ में मैट्रिक की परिक्षा पास की । इस अवसर पर एक अभिनंदन समारोह आयोजित किया गया । और उसमें भेट स्वरूप उनके शिक्षक श्री कृष्णाजी अर्जुन केलुस्कर ने स्वलिखित पुस्तक 'बुद्ध चरित्र' उन्हें प्रदान की । बड़ौदा नरेश सयाजीराव गायकवाड की फेलोशिप पाकर भीमराव ने १९१२ में मुंबई विश्वविद्यालय से स्नातक परीक्षा पास की संस्कृत पढ़नेपर मनाही होने से वह फारसी लेकर उत्तीर्ण हुये ।

बी.ए.के बाद एम.ए.के अध्ययन हेतु बड़ौदा नरेश सयाजी गायकवाड़ की पुन: फेलोशिप पाकर वह अमेरिका के कोलंबिया विश्वविद्यालय में दाखिय हुये । सन १९१५ में उन्होंने स्नातकोत्तर उपाधि की परीक्षा पास की। इस हेतु उन्होंने अपना शोध प्राचीन भारत का वाणिज्य लिखा था । उसके बाद १९१६ में कोलंबिया विश्वविद्यालय अमेरिका से ही उन्होंने पीएच.डी. की उपाधि प्राप्त की ।

फेलोशिप समाप्त होने पर उन्हें भारत लौटना था । अत: वे ब्रिटेन होते हुये लौट रहे थे । उन्होंने वहां लंदन स्कूल ऑफ इकोनामिक्स एण्ड पोलिटिकल साइस में एम.एस्सी. और डी.एस्सी. और विधि संस्थान में बार-एट-लॉंकी उपाधि हेतू स्वयं को पंजीकृत किया और भारत लौटे । सब से पहले छात्रवृत्ति की शर्त के अनुसार बड़ौदा नरेश के दरबार में सैनिक अधिकारी तथा वित्तीय सलाहकार का दायित्व स्वीकार किया । पूरे शहर में उनको किराये पर रखने को कोई तैयार नहीं होने की गंभीर समस्या से वह कुछ समय के बाद ही मुंबई वापस आये ।

वहां परेल में डबक चाल और श्रमिक कॉलोनी में रहकर अपनी अधूरी पढ़ाई को पूरी करने हेतु पार्ट टाईम अध्यापकी और वकालत कर अपनी धर्मपत्नि रमाबाई के साथ जीवन निर्वाह किया । सन १९१९ में डॉ.अंबेडकर ने राजनीतिक सुधार हेतु गठित साउथबरो आयोग के समक्ष राजनीति में दलित प्रतिनिधित्व के पक्ष में साक्षय दी ।

उन्होंने मुक और अशिक्षित और निर्धन लोगों को जागरूक बनाने के लिये मूकनायक और वहिष्कृत भारत साप्ताहिक पत्रिकायें संपादित की और अपनी अधूरी पढ़ाई पूरी करने के लिये वह लंदन और जर्मनी जाकर वहां से एम.एस.सी., डी.एस. और बेरिस्टर की उपाधियाँ प्राप्तकी उनके एम.एस.सी.का शोध विषय साम्राज्यीय वित्त के प्रामीय विकेन्द्रीकरण का विश्लेषणात्मक अध्ययन और उनके डी.एससी. उपाधि का विषय रुपये की समस्या

उसका उध्दव और उपाय और भारतीय चलन और बैंकिंग का इतिहास था ।

बाबासाहेब डॉ.अंबेडकर को कोलंबिया विश्वविद्यालय ने एल.एलडी. और उस्मानिया विश्वविद्यालय ने डी.लिट्. की मानद उपाधियों से सम्मानित किया था । इस प्रकार डॉ.अंबेडकर वैश्विक युवाओं के लिये प्रेरणा बन गये, क्योकि उनके नाम के साथ बी.ए.,एम.ए.,एम.एससी.,पीएच.डी., बैरिस्टर, डी.एससी. डी.लिट् आदि कुल २६ उपाधियाँ जुड़ी है ।

भारतरत्न डॉ.बी.आर.अंबेडकर ने अपने जीवन के ६५ वर्षों में देश को सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शैक्षणिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक, औदयोगिक, संविधानिक इत्यादी विभिन्न क्षेत्रों में अनगिन्त कार्य करके राष्ट्र निर्माण में महत्वपूर्ण योगदान दिया, उनमें से मुख्य निम्नलिखित हैं ।

* मानवाधिकार जैसे दलितों एवं दलित आदिवासियो के मंदिर प्रवेश, पानी पीने, छुआछूत, जातिपाति, ऊँच-नीच जैसी सामाजिक कुरीतियों को मिटाने के लिए मनुस्मृति दहन (१९२७) महाड सत्याग्रह (१९२८) नासिक सत्याग्रह (१९३०) येवला की गर्जना वर्ष (१९३५) जैसे आदोलन चलाये ।
* बेजुबान, शोषित और अशिक्षित लोगों को जगाने के लिए वर्ष १९२७ से १९५६ के दौरान मूक नायक, बहिष्कृत भारत, समता, जनता और प्रबुद्ध भारत नामक पांच साप्ताहिक एवं पाक्षिक पत्र-पत्रिकाओं का संपादन किया ।
* कमजोर वर्गों के छात्रों को छात्रावासों, रात्रि स्कूलों, ग्रंथालयों तथा शैक्षणिक गतिविधियों के माध्यम से आपने दलित वर्ग शिक्षा समाज (स्था. १९२४) के जरिये अध्ययन करने और साथ ही आय उनर्जित करने के लिए उनको सक्षम बनाया । सन १९४५ में उन्होंने अपनी पीपुल्स एजुकेशन सोसायटी के जरिए मुम्बई में सिद्धार्थ महाविदयालय तथा औरंगाबाद में मिलिन्द महाविदयालय की स्थापना की । बौद्धिक, वैज्ञानिक, प्रतिष्ठा, भारतीय संस्कृतिवाले बौद्ध धर्म को १४ आक्टूबर १९५६ को ५ लाख लोगों के साथ नागपूर में दीक्षा ली तथा भारत में बौब्द को पुन:र्स्थापित कर अपने अंतिम ग्रंथ 'द बुद्धा एण्ड हिज धम्मा' के द्वारा निरंतर वृद्धि का मार्ग प्रशस्त किया ।
* जात पात तोडक मंडळ (१९३७) लाहोर के अधिवेशन के लिये तैयार अपने अभिभाषण को जातिभेद निर्मूलन नामक उनके ग्रंथ ने भारतीय समाज को धर्मग्रंथों में व्याप्त लिया । अंधविश्वास एवं अंधश्रद्धा से मुक्ति दिलाने का कार्य किया । हिन्दू विधेयक संहिता के जरिए महिलाओं को तलाक, संपत्ति में उत्तराधिकार आदिका प्रावधान कर उसके कार्यान्वयन के लिए वह जीवन पर्यन्त संघर्ष करते रहे ।

- बलांडे नीकिता कोंडिबा

बी.ए.तृतीय वर्ष

थोर स्वातंत्र्यसेनानी : पंडित जवाहरलाल नेहरू

भारत के प्रथम प्रधानमंत्री और स्वतंत्रता के पूर्व और पश्चात कि भारतीय राजनीति में केंद्रीय व्यक्तित्व थे। महात्मा गांधी के संरक्षण में वे भारतीय स्वतंत्रता आंदोलन के सर्वोच्च नेता के रुप में उमरे और उन्होंने १९४७ में भारत के एक स्वतंत्र राष्ट्र का शासन किया। वे आधुनिक भारतीय राष्ट्र-राज्य-एक सम्प्रभु समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष और लोकतान्त्रिक गणतंत्र के वास्तुकार माने जाते है । कश्मीरी पंडित समुदाय के साथ उनके मूल की वजह से वे पंडित नेहरू भी बुलाए जाते थे । जबकि भारतीय बच्चे उन्हें चाचा नेहरू के रूप में जानते हैं ।

स्वतंत्र भारत के प्रथम प्रधानमंत्री का पद संभालने के लिए कांग्रेस द्वारा नेहरू निर्वाचित हुए, यद्यपि नेतृत्व का प्रश्न बहुत पहले १९४१ में ही सुलझ चुका था । जब गांधीजी ने नेहरू को उनके राजनितिक वारिस और उत्तराधिकारी के रूप में अभिस्वीकार किया । प्रधानमंत्री के रूप में, वे भारत के सपने को साकार करने के लिए चल पड़े । भारत का संविधान १९५० में अधिनियमित हुआ, जिसके बाद उन्होंने आर्थिक सामाजिक और राजनीतिक सुधारों के एक महत्त्वकांक्षी योजना की पोषिला करते हुए उन्होंने भारत एक उपनिवेश से गणराज्य में परिवर्तन होने का पर्यवेक्षण किया । विदेश नीति, भारत को दक्षिण एशिया में एक क्षेत्रीय नायक के रूप में प्रदर्शित कर निरपेक्ष आन्दोलन में एक अग्रणी भूमिका निभाई ।

नेहरू के नेतृत्त्व मे कांग्रेस राष्ट्रीय और राज्यस्तरीय चुनावों में प्रभुत्व दिखाते हुए और १९५१, १९५७ और १९६२ के लगातार चुनाव जीतते एक सर्वग्रहण पार्टी रूप में उभरी । उनके अन्तिम वर्षों में राजनीतिक संकटों और १९६२ के चीनी- भारत युद्ध में उनके नेतृत्त्व कि असफलता कि बाद भी वे भारत में लोगों के बीच लोकप्रिय बने रहे। भारत में उनका जन्मदिन बाल दिवस के रुप मे मनाया जाता है ।

जवाहरलाल नेहरू का जन्म १४ नवम्बर १८८९ को ब्रिटिश भारत में इलाहबाद में हुआ । उनके पिता मोतीलाल नेहरू (१८६१-१९३१) एक धनी बैरिस्टर जो काश्मिरी पंडित थे । मोतीलाल नेहरू सारस्वत कौल ब्रम्हांड समुदाय से स्वांतत्रता संग्राम के दौरान भारतीय राष्ट्रीय कांग्रेस के बार अध्यक्ष चुने गए । उनकी माता स्वरूपनी युस्सू (१८६८-१९३८) जो लाहौर में बसे एक सुपरिचित कश्मीरी ब्रम्हाण्ड परिवार से थी, मोतीलाल की दुसरी पली थी व पहली पत्नी कि प्रसव के दौरान मृत्यु हो गई थी । जवाहरलाल तीन बच्चों में से सबसे बड़े थे, जिनमें बाकी दो लड़कियाँ थी बड़ी बहन, विजयालक्ष्मी, बाद में संयुक्तराष्ट्र महासभा कि पहली महिला अध्यक्ष बनी । सबसे छोटी बहन कृष्णा हठीसिंग एक उल्लेखनीय लेखिका बनी और उन्होंने अपने परिवार जनों से संबंधित कई पुस्तकें लिखी।

जवाहरलाल नेहरू ने दुनिया के कुछ बेहतरीन स्कूलों और विश्वविद्यालयों में शिक्षा प्राप्त की थी । उन्होंने अपनी स्कुली शिक्षा- हैरो से और कॉलेज की शिक्षा ट्रिनिटी कॉलेज, केम्ब्रिज (लंदन) से पूरी की थी । इसके बाद उन्होंने आपनी लॉ कि डिग्री केम्ब्रिज विश्वविद्यालय से पूरी की थी । इंग्लैंड में उन्होंने सात साल व्यतीत किए जिसमें वहां के फैबियन समाजबार और आयरिश राष्ट्रवाद के लिए एक तर्कसंगत दृष्टिकोण विकसित किया ।

जवाहरलाल नेहरू १९१२ में भारत लौटे और वकालत शुरू की । १९६१ में उनकी शादी कमला नेहरू से हुई । १९१७ में जवाहर लाल नेहरू होम रूल लीग में शामिल हो गए । राजनीति में उनकी असली दीक्षा दो साल बाद १९१९ में दुई जब वे महात्मा गांधी के संपर्क में आए । उस समय महात्मा गांधी ने रॉलेट अधिनियम के खिलाफ एक अभियान शुरू किया था । नेहरू, महात्मा गांधी के सक्रिय लेकिन शांतीपूर्ए सविनय अवज्ञा आंदोलन के प्रति खासे आकर्षित हुए ।

नेहरू ने महात्मा गांधी के उपदेशों के अनुसार अपने परिवार को भी ढाल लिया । जवाहरलाल और मोतीलाल नेहरू ने पश्चिमी कपड़ों और महंगी संपत्ति का त्याग कर दिया । वे अब एक सादी कुर्ता और गांधी टोपी पहनने लगे । जवाहरलाल नेहरू १९२०-१९२२ में असहयोग आंदोलन में सक्रिय हिस्सा लिया और इस दौरान पहली बार गिरफ्तार किए गए । कुछ महिनों के बाद उन्हें रिहा कर दिया गया ।

जवाहरलाल नेहरू १९२४ में इलाहबाद नगर निगम के अध्यक्ष चुने गए और उन्होंने शहर के मुख्य कार्यकारी अधिकारी के रूप में दो वर्ष तक सेवा की १९२६ में का उन्होंने ब्रिटिश अधिकारियों सें सहयोग की कमी का हवाला देकर त्यागपत्र दे दिया ।

१९२६ से १९२८ तक जवाहर लाल नेहरू ने अखिल भारतीय कांग्रेस समिती के महासचिव के रूप में सेवा की । १९२८-२९ मे, कांग्रेस के वार्षिक सत्र का आयोजन मोतीलाल नेहरू की अध्यक्षता मे किया गया । उस सत्र में जवाहरलाल नेहरू और सुभाष चंद्र बोस ने पूरी राजनीतीक स्वतंत्रता की मांग का समर्थन किया । जबकी मोतीलाल नेहरू और अन्य नेताओं ने ब्रिटीश के भीतर ही प्रभुत्व सम्पन्न राज्य का दर्जा देन के लिए दो साल का समय दिया जाएगा और यदी ऐसा नहीं हुआ तो कांग्रेस पूर्ण राजनितीक स्वतंत्रता के लिए एक राष्ट्रीय संघर्ष शुरु करेगी। नेहरू और बोस ने मांग की कि इस समय को दिया जाए ब्रिटीश सरकार ने इसका कोई जवाब नहीं दिया ।

दिसम्बर १९२९ में कांग्रेस का वार्षिक अधिवेशन लाहौर में आयोजित किया गया । जिसमें जवाहरलाल नेहरू कांग्रेस पार्टी के अध्यक्ष चुने गए । इसी सत्र के दौरान एक प्रस्ताव भी पारित किया गया जिसमें पूर्ण स्वराज्य की मांग की गई । २६ जनवरी १९३० लाहौर में जवाहरलाला नेहरू ने स्वतंत्र भारत का झंडा फहराया । गांधी जी ने भी १९३० में, सविनय अवज्ञा आंदोलन का आवाहन किया । आंदोलन खासा सफल रहा और इसने ब्रिटीश सरकार को प्रमुख राजनितीक सुधारों की आवश्यकता को स्वीकार करने के लिए विवश कर दिया ।

जब ब्रिटीश सरकार ने भारत अधिनियम १९३५ प्रस्थापित किया तब कांग्रेस पार्टी ने चुनाव लड़ने का फैसला किया । नेहरू चुनाव के बाहर रहे लेकिन जोरो के साथ पार्टी के लिए राष्ट्रव्यापी अभियान चालाया । कांग्रेस ने लगभग सबसे ज्यादा सीटो पर जीत हासिल की ।

नेहरू कांग्रेस के अध्यक्ष पद के लिए १९३६ और १९३७ मे चुने गए थे । उन्हें १९४२ में भारत छोडो आंदोलन के दौरान गिरफ्तार भी किया गया १९४५ में छोड दिया गया । १९४७ में भारत और पाकिस्तान की आजादी के समय उन्होंने ब्रिटीश सरकार के साथ हुई वार्ताओं में महत्वपूर्ण भागीदारी की ।

- भायगावे सरस्वती बब्रुवान
बी.एस्सी.द्वितीय वर्ष

महात्मा गांधी का जीवन एवं कार्य

जिसकी सोच ने कर दिया कमाल,
बदल दिया जिसने देश का हाल, जिसने
पढ़ाया सत्य और अहिंसा का पाठ,
वो थे हमारे गांधी बापू महान ।

महात्मा गांधी का जीवन परिचय :

महात्मा गांधी का पुरा नाम मोहनदास करमचंद गांधी था । उनका जन्म २ अक्टूबर १८६९ को गुजरात के पोरबंदर में हुआ था । उनके पिता का नाम करमचंद गांधी था, जो ब्रिटिश राज के समय काठियावाड़ एक छोटी सी रियासत के दिवान थे । महात्मा गांधी का विवाह महज १३ साल की उम्र में कस्तुरबा गांधी के साथ हो गया था। विवाह के दो साल बाद गांधी जी के पिता का निधन हो गया और पिता की मृत्यु के ठीक एक साल बाद उनकी पहली संतान हुई, लेकीन दुर्भाग्यवश जन्म के कुछ समय बाद ही उसकी मृत्यु हो गई महात्मा गांधी भारतीय इतिहास के एक ऐसे व्यक्ति हैं जिन्होंने देशहित के लिए अंतिम सांस तक लड़ाई लड़ी । वह आजादी के आंदोलन के एक ऐसे नेता थे जिन्होंने अहिंसा के मार्ग पर चलते हुए अग्रेंजी शासकों के नाक में दम कर दिया था । महात्मा गांधी को राष्ट्रपिता के नाम से भी संबोधित किया जाता है । उनकी सत्य और अहिंसा की विचारधारा से मार्टिन लूथर किंग और नेल्सन मंडेला भी काफी प्रभावित थे । महात्मा गांधी ने अफ्रीका में भी लगातार २१ वर्षो तक अन्याय और नस्लभेद के खिलाफ अहिंसक रूप से संघर्ष किया, जो अंग्रेजों को अफ्रीका ही नहीं बल्कि भारत में भी महंगा पड़ा । हालांकि इन कठिन परिस्थितियों में भी गांधी जी ने हार नहीं मानी और १८८७ में अहमदाबाद से हाईस्कूल की डिग्री प्राप्त की। तथा कॉलेज की पढ़ाई पूरी करने के बाद साल १८८८ में उन्होंने लंदन जाकर व वकालत की पढाई करने का निश्चय किया।

मोहनदास करमचन्द गांधी (२ अक्टूबर १८६९ - ३० जानेवारी १९४८) भारत एवं भारतीय स्वातंत्रता आंदोलन के एक प्रमुख राजनैतिक एवं आध्यात्मिक नेता थे । वे सत्याग्रह (व्यापक सविनय अवज्ञा) के माध्यम से अत्याचार के प्रतिकार के अग्रणी नेता थे । उनकी इस अवधारणा की नींव सम्पूर्ण अहिंसा के सिद्धांत पर रखी गयी थी जिसने भारत को आजादी दिलाकर पूरी दुनिया में आम जनता के नागरिक अधिकारों एवं स्वातंत्रा के प्रति आन्दोलन के लिये प्रेरित किया । उन्हें दुनिया में आम जनता महात्मा गांधी नाम से जानती है । संस्कृत भाषा में

महात्मा अथवा महान आत्मा एक सम्मान सूचक शब्द है । गांधी को महात्मा के नाम से सबसे पहले १९१५ में राजवैद्य जीवराम कालिदास ने संबोधित किया । उन्हें बापू यानी पिता के नाम से भी याद किया जाता है । सुभाष चन्द्र बोस ने ६ जुलाई १९४४ को रंगून रेडियो से गांधी जी के नाम जारी प्रसारण में उन्हें राष्ट्रपिता कहकर संबोधित करते हुए आझाद हिंद फौज के सैनिको के लिये, उनका आशीर्वाद और शुभकामनाएं माँगी थी ३० जनवरी, १९४८, गांधी की उस समय गोली मारकर हत्या कर दी गई जब वे नई दिल्ली के बिड़ला भवन बिल्ला हाउस के मैदान में रात चहलकदमी कर रहे थे । गांधी का हत्यार नाथुराम गोडसे हिन्दू राष्ट्रवादी थे जिनके कटरपंथी हिंदू महासभा के साथ संबंध थे जिसने गांधीजी को पाकिस्तान को भुगतान करने के मुद्दे को भारत को कमजोर बनाने के लिए जिम्मेदार ठहराया था घोडसे और उसके उनके सब षडयंत्रकारी नारायण आप्टेको बाद में केस चलाकर सजा दी गई तथा १५ नवंबर १९४९ को उन्हें फांसी दे दी गई ।

महात्मा गांधी का भारतीय राष्ट्रीय आंदोलन में अहम योगदान रहा है । जनवरी १९१५ में गांधीजी दक्षिण अफ्रिका से भारत लौट आए । इससे पहले उन्होंने दक्षिण आफ्रिका में शोषण, अन्याय एवं रंगभेद की नीति के विरुद्ध सत्याग्रह आंदोलन किया था । माहात्मा गांधी अपने अमुल्य योगदान के लिये ज्यादातर 'राष्ट्रपिता और बापू' के नाम से जाने जाते हैं । वे एक ऐसे महापुरूष थे जो अहिंसा और सामाजिक एकता पर विश्वास करते थे । उन्होनें भारत में ग्रामीण भागों के सामाजिक विकास के लिये आवाज उठाई थी । उन्होंने भारतीयों को स्वदेशी बस्तुओं के उपयोग के लिये प्रेरित किया और बहु तसे सामाजिक मुद्दों पर भी उन्होंने ब्रिटिशों के खिलाफ आवाज उठायी । वे भारतीय संस्कृति से अछुत और भेदभाव की परंपरा को नष्ट करना चाहते थे । बाद में वे भारतीय स्वतंत्रा अभियान में शामिल होकर संघर्ष करने लगे । भारतीय इतिहास में वे एक ऐसे महापुरूष थे जिन्होंने भारतीयों की आजादी के सपने को सच्चाई में बदला था । इस शोध-पत्र में महात्मा गांधी के आंदोलन का अध्ययन किया गया है ।

"करो या मरो के नारे के साथ
१९४२ में अंग्रेजों के खिलाफ
भारत छोड़ो आंदोलन
प्रारंभ होने के बरसी पर
सभी स्वतंत्रता संग्राम सेनानियों
शत-शत नमन"

- गुंडिले अरविंद इंद्रजित
बी.ए.द्वितीय वर्ष

समाज सुधारकोंका योगदान : राणी लक्ष्मीबाई

बलिदानों की धरती भारत में ऐसे ऐसे वीरों ने जन्म लिया है जिन्होने अपने रक्त से देश प्रेम की अमिट गाथाएं लिखी । यहाँ की ललनाएं भी इस कार्य में कभी किसी से पीछे नहीं रही, उन्हीं में से एक का नाम है झाँसी की रानी लक्ष्मीबाई । उन्होंने न केवल भारत की बल्कि विश्व की महिलाओं को गौरवान्वित किया । उनका जीवन स्वयं में वीरोचित गुणों से भरपूर, अमर देशभक्ति और बलिदान की एक अनुपम गाथा है ।

उनका जन्म १९ नवंबर १८३५ वाराणसी मे हुआ था । उनका मृत्यु १७ जून १८५८ में हुआ था। मराठा शासित झाँसी राज्य की वीरांगना थी । रानी लक्ष्मीबाई मराठा शासित झांसी की रानी और भारत की स्वतंत्रता संग्राम की प्रथम वनिता थी ।

झाँसी की रानी लक्ष्मीबाई के शौर्य और साहस की गाथा कौन नहीं जानता । १८५७ की क्रांति से शुरू हुई स्वतंत्रता की लड़ाई में रानी लक्ष्मीबाई ने अंग्रेजों का डटकर सामना किया और अपने जीते जी अंग्रेजों को झांसी पर कब्जा नहीं करने दिया । जब भी लोगों की जुबान पर रानी लक्ष्मीबाई का नाम आता है तो सुभद्रा कुमारी चौहान की लिखी हुई पंक्तियाँ याद आ जाती हैं ....

'बुंदेले हरबोलों के मुँह हमने सुनी कहानी थी । खूब लड़ी मर्दानी वह तो झांसी वाली रानी थी ।'

इन पंक्तियों को पढ़ने मात्र मे ही शरीर मे उत्साह और देशभक्ति की भावना जागृत हो जाती है । स्वतंत्र भारत मे आज महिलाओं के जिस सशक्तिकरण की बात की जाती है, लगभग १६० साल पहले रानी लक्ष्मीबाई और अन्य महिला स्वतंत्रता सेनानियोंने महिला सशक्तिकरण की नींव रखी थी । रानी लक्ष्मीबाई का बचपन का नाम माणिकर्णिका था । सन १८४२ मनु का विवाह झांसी के राजा गंगाधरराव निंबालकर के साथ हुआ ।

अंग्रेजो ने राज्य हड़प नीति के तहत दामोदरराव को झांसी का उत्तराधिकारी मानने से इनकार कर दिया और झांसी का विलय अंग्रेजी साम्राज्य में करने का फैसला लिया गया । अंग्रेजों ने झांसी का खजाना जब्त कर लक्ष्मीबाई को झांसी का किला छोड़ने को कहा । जिसके बाद रानी लक्ष्मीबाई को रानी महल जाना पड़ा ४ मार्च १९५७ को झांसी पर अंग्रेजों ने आधिपत्य कर लिया परंतु रानी लक्ष्मीबाई ने हार न मानने का फैसला लिया और अंग्रेजो से झांसी को मुक्त कराने के प्रयासों में जुट गई ।

रानी लक्ष्मीबाई ते झांसी की सुरक्षा को सुदृढ़ बनाने के लिए स्वयंसेवक सेना की स्थापना की इसमें महिलाओं को भर्ती किया गया । महिलाओं को युद्ध लड़ने का प्रशिक्षण दिया गया । इस लड़ाई मे आम जनता ने भी साथ दिया । महारानी लक्ष्मीबाई के साथ इस जंग में अंग्रेजी की हडप नीति और अत्याचारों के शिकार राजाओं ने भी रानी लक्ष्मीबाई साथ दिया, जिसमे बेगम जीनत महल, बेगम हजरत महल, तात्या टोपे, नानासाहेब सम्राट बहादुर शाह प्रमुख थे ।

– भुसागरे दीक्षा दत्तात्रय
१२ वी कला

भारतीय स्वतंत्र लढा : नारियोंका योगदान
अरुणा आसफ अली

हरियाणा के एक रूढ़िवादी बंगाली परिवार से आने वाली अरुणा आसफ अली ने परिवार और स्त्रीत्व के तमाम बंधनों को अस्वीकार करते हुए 'जंग-ए-आजादी' को अपनी के कर्मभूमि के रूप में स्वीकार किया । १९३० में नमक सत्याग्रह से उनके राजनितिक संघर्ष की शुरुआत हुई अंग्रेज हुकुमत ने उन्हें एक साल के लिए में कैद कर दिया। बाद में गाँधी इर्विंग समझौते के बाद जब सत्याग्रह के कैदियों को रिहा नहीं किया जा रहा था, तब भी उन्हें रिहा नहीं किया गया ।

ऐतिहासिक भारत छोड़ो आंदोलन के दौरान ९ अगस्त १९४२ को अरुणा आसफ अली ने गोवालिया टैंक मैदान में राष्ट्रीय झेंडा लहराकर आंदोलन की अगुवाई की । वह एक प्रबल राष्ट्रवादी और आंदोलनकर्मी थी । उन्होंने लंबे समय तक भूमिगत रहकर काम किया । सरकार ने उनकी सारी संपत्ती जप्त कर ली और उन्हें पकड़ने वाले के लिए ५००० रू. का इनाम रखा ।

उन्होंने भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस की मासिक पत्रिका 'इंकलाब' का भी संपादन किया । १९९८ में उन्हें भारत रत्न से सम्मानित किया ।

इतिहास साक्षी है कि एक कट्टर रूढ़िवादी हिंदू समाज में इसके पहले इतने बड़े पैमाने पर महिलाएँ सड़को पर नहीं उतरती थीं । पुरी दुनिया के इतिहास मे ऐसे उदाहरण कम ही मिलते है । गाँधी ने कहा था कि हमारी माँओ-बहनों के सहयोग बगैर यह संघर्ष संभव नहीं था ।

- कुलकर्णी आदिती अनिल
१२ वी विज्ञान

भारतीय स्वतंत्र लढा : महिलाओं का योगदान

रानी लक्ष्मीबाई मराठा शासित झाँसी राज्य की रानी और १८५७ के प्रथम भारतीय स्वतंत्रा संग्राम की वीरांगना । रानी लक्ष्मीबाई का जन्म १९ नवम्बर १८२८ में हुआ था । मराठा शासित झाँसी राज्य की रानी और १८५७ की राज्यक्रांती की द्वितीय शहीद वीरांगनां थी । उन्होने सिर्फ २९ वर्ष की उम्र में अंग्रेज साम्राज्य की सेना से युद्ध किया और रणभूमि में वीरगति को प्राप्त हुई । बताया जाता है कि सिर पर तलवार के वार से शहीद हुई थी लक्ष्मीबाई ।

लक्ष्मीबाई का जन्म वाराणसी में १९ नवम्बर १८२८ को हुआ था । उनका बचपन का नाम मणिकर्णिका था लेकिन प्यार से उन्हें मनु कहा जाता था । उनकी माँ का नाम भागीरथीबाई और पिता का नाम मोरोपंत तांबे था मोरोपंत एक मराठी थे और मराठा बाजीराव को सेवा में थे । माता भागीरथीबाई एक सुसंस्कृत, बुद्धिमान और धर्मनिष्ठ स्वभाव की थी जब उनकी माँ की मृत्यु हो गयी, तब घर में मनु की देखभाल के लिये कोई नहीं था । इसलिए पिता मनु को अपने साथ पेशवा बाजीराव द्वितीय के दरबार में ले जाने लगे जहाँ चंचल और सुन्दर मनु को सब लोग उसे प्यार से मछबीलीफ कहकर बुलाने लगे । मनु ने बचपन में शास्त्रों की शिक्षा के साथ शस्त्र की शिक्षा भी ली ।

सन १८४२ मे उनका विवाह झाँसी के मराठा शासित राजा गंगाधरराव नेवालकर के साथ हुआ और वे झांसी की रानी बनी विवाह के बाद उनका नाम लक्ष्मीबाई रखा गया । सितंबर १८५१ में रानी लक्ष्मीबाई ने १ एक पुत्र को जन्म दिया । परन्तु चार महिने की उम्र में ही उसकी मृत्यु हो गयी ।

सन १८५३ में राजा गंगाधर राव का स्वास्थ्य बहुत अधिक बिगड़ जाने पर उन्हें दत्तक पुत्र लेने की सलाह दी गयी । पुत्र गोद लेने के बाद २१ नवम्बर १८५३ को राजा गंगाधरराव की मृत्यू हो गयी । दत्तक पुत्र का नाम दामोदरराव रखा गया ।

ब्रितानी राज ने अपनी राज्य हड़प नीति के तहत बालक दामोदरराव के खिलाफ अदालत मे मुकदमा दायर कर दिया । हालांकि मुकदमे मे बहुत बहस हुई परन्तु इसे खारिज कर दिया गया । ब्रितानी अधिकारियों

ने राज्य का खजाना जब्त कर लिया और उनके पिता के कर्ज को रानी के सालाना खर्च मे से काँटने का फरमान जारी कर दिया। इसके परिणाम स्वरूप रानी को झाँसी का किला छोड़कर झाँसी के रानी महल मे जाना पड़ा । पर रानी लक्ष्मीबाई ने हिम्मत नहीं हारी और उन्होंने हर हाल मे झाँसी राज्य की रक्षा करने का निश्चय किया ।

झाँसी १८५७ के संग्राम का एक प्रमुख केन्द्र बन गया जहाँ हिंसा भड़क उठी । रानी लक्ष्मीबाई ने झाँसी की सुदृढ करना शुरू कर दिया और एक स्वयं सुरक्षा को सेवक सेना का गठन प्रारम्भ किया । इस सेना में महिलाओं की भर्ती की गयी और उन्हें युद्ध का प्रशिक्षण दिया गया । साधारण जनता ने भी इस संग्राम मे सहयोग दिया । झलकारीबाई जो लक्ष्मीबाई की हमशक्ल थी को उसने अपनी सेना में प्रमुख स्थान दिया ।

१८५७ के सितम्बर तथा अक्टूबर के महिनो में पड़ोसी राज्य ओरछा तथा दतिया के राजाओं ने झाँसी पर आक्रमण कर दिया । रानी ने सफलतापूर्वक इसे विफल कर दिया । १८५८ के जनवरी माह में ब्रितानी सेना ने झाँसी की ओर बढ़ना शुरू कर दिया और मार्च के महीने मे शहर को घेर लिया । दो हफ्तों की लड़ाई के बाद ब्रितानी सेना ने शहर पर कब्जा कर लिया । परन्तु रानी दामोदरराव के साथ अंग्रेजों से बच कर भाग निकलने में सफल हो गयी । रानी झाँसी से भाग कर कालपी पहुँची और तात्या टोपे से मिली ।

तात्या टोपे और रानी की संयुक्त सेनाओं ने ग्वालियर के विद्रोही सैनिको की मदद से ग्वालियर के एक किले पर कब्जा कर लिया । बाजीराव प्रथम के वशंज अली बहादुर द्वितीय ने भी रानी लक्ष्मीबाई का साथ दिया और रानी लक्ष्मीबाई ने उन्हें राखी भेजी थी । इसलिए वह भी इस युद्ध में उनके साथ शामिल हुए । १८ जून १८५८ को ग्वालियर के पास कोटा की सराय में ब्रितानी सेना से लड़ते-लड़ते रानी लक्ष्मीबाई की मृत्यु हो गई ।

लड़ाई की रिपोर्ट में ब्रितानी जनरल ह्युरोज ने विप्पणी की कि रानी लक्ष्मीबाई अपनी सुन्दरता, चालाकी और दृढ़ता के लिए उल्लेखनीय तो थी ही, विद्रोही नेताओं में सबसे अधिक खतरनाक भी थी ।

- गायकवाड श्रेया काशिनाथ
१२ वी कला

भारतीय स्वतंत्र लढा : महिलाओं का योगदान

स्वतंत्रता संग्राम में भारतीय महिलाओं का महत्त्वपूर्ण योगदान रहा है । इन्होंने अंग्रेजों को विरुद्ध पुरुषों के साथ कंधे से कंधा मिलाकर अपना कर्तव्य निभाया । १८५७ के विद्रोह के समय राजघरानों की महिलाएं स्वतंत्र भारत का स्वप्न पूरा करने के लिए पुरूषों के साथ एकजुट हुई । इनमें प्रमुख थी इंदौर की महारानी अहिल्याबाई होलकर तथा झांसी की रानी लक्ष्मीबाई । १९ वीं सदी के अन्त में भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस के साथ महिलाओं की घनिष्ठता बढ़ी और भारत की राष्ट्री गतिविधियों में भारतीयों का उनका योगदान प्रारम्भ हुआ । बंगाल विभाजन (१९०५) के समय महिलाओं ने विदेशी सामानों का बहित्कार किया । इसमें सरोजिनी नायडू, उर्मिलादेवी, दुर्गाबाई, देशमुख, बसंतीदेवी, कृष्णाबाई, राम आदि प्रमुख थी । गांधी जी के साथ असहयोग आंदोलन में महिलाओं ने सक्रिय रूप से हिस्सा लिया। इन आंदोलन में राजकुमारी अमृतौर, सुचेता कृपलानी, सरलादेवी, चौधरानी मथुलक्ष्मी रेड्डी, सुशीला नायर, अरुणा आसफ अली आदि ने महत्वपूर्ण भूमिका निभाई । कस्तूरबा गांधी, कमला नेहरू, विजयलक्ष्मी पंडित ने राष्ट्रीय आंदोलन में प्रमुखता से हिस्सा लिया । विजयलक्ष्मी पंडित ने विदेशों में भारत का नेतृत्त्व किया ।

विभिन्न समुदायों और वर्गों की महिलाएं भारतीय स्वतंत्रता संग्राम के संघर्षों, जुलूसों, प्रदर्शनों में रचनात्मक कार्यकर्ताओ के रूप में जुड़ी और ग्रामीण पुर्ननिर्माण योजनाओं में भाग लिया और जिम्मेदारी निभाई । उच्च से लेकर निम्न शिक्षित सभी तरह की महिलाओं ने बोरसाद तथा बारदोली जैसे ग्रामीण सत्याग्रहों मे महत्त्वपूर्ण भूमिकाऐं निभाई । महिलाओं ने नमक सत्याग्रह, सविनय अवज्ञा आन्दोलन, भारत छोड़ो आन्दोलन तथा सभी गांधीवादी सत्याग्रहों में हिस्सा लिया । उन्होंने सभाएं की, जुलूस निकाले, विदेशी कपडे और मदिरा बेचने वाली दुकानो को बंद करवाया तथा जेल गई । भारतीय स्वतंत्र लढा में हमारे देश कि महिलाओं का बहुत सारी महिलाओं का बहुत हि बड़ा योगदान हैं । इन्होंने अपनी महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाई है ।

- सुवर्णा अर्जुन
बी.ए.प्रथम वर्ष

राष्ट्र निर्माण में नारी का योगदान

" देश की वीरांगाएँ भी वीरों से कम नहीं,
मर मिटीं है देश पर तनिक भी उनको गम नही,
राष्ट्र के निर्माण में योगदान उनका कल भी था,
आज भी है कल भी होगा उनको किसी का डर नहीं "

प्रस्तावना :

किसी भी राष्ट्र के निर्माण में उस राष्ट्र की आधी आबादी अर्थात स्त्री की भूमिका की महत्ता से इनकार नहीं किया जा सकता । आधी आबादी यदि किसी भी कारण में निष्क्रीय रहती है, तो उस राष्ट्र या समाज की समुचित एवं उल्लेखनीय प्रगती की कल्पना भी नहीं की जा सकती । हमारे यहां शास्त्रो में कहा गया है की 'यत्र निर्यास्तु पूजयंते रमंते तत्र देवता' अर्थात जहाँ नारी की सम्मान होता है, वहाँ देवताओं का वास होता है ।

भारतीय जन-जीवन की मुल धुरी नारी (माता) है । यदी यह कहा जाय की संस्कृति, परम्परा या धरोहर नारी के कारण ही पीढ़ी दर पीढ़ी हस्तान्तरित होती रही है, तो यह अतिशयोक्ती नही होगी । जब-जब समाज में जड़ता आयी है, नारी शक्ती ने ही उसे जगाने के लिए उससे जुझने के लिए अपनी सन्तति को तैयार करके, आगे बढ़ने का संकल्प दिया है ।

प्राचीनकाल में नारी का योगदान :

कौन भूल सकता है माता जीजाबाई को, जिसकी शिक्षा-दीक्षा ने शिवाजी को महान देशभक्त और कुशल योध्दा बनाया । कौन भूल सकता है पन्नाधाय के बलिदान को । पन्नाधाय का उत्कृष्ट त्याग एवं बलिदान की कहानी तो भारत के घर-घर में गायी जाती है । रानी लक्ष्मीबाई, रजिया सुल्ताना, पद्मिनी और मीरा के शौर्य एवं जौहर एवं भक्ती ने मध्यकाल की बिकट परिस्थितियो में भी अपनी सुकिर्ती का झंडा फहराया । कैसे कोई स्मरणा न करे उस विद्यावती का जिसका पुत्र फाँसी की तकते पर खड़ा था और माँ की आँखो में आंसु देखकर पत्रकारों ने पुछा कि एक शहीद की माँ होकर आप रो रही है तो विद्यावत का उत्तर था कि 'मैं अपने पुत्र की शहीदी पर नहीं रो रही, कदाचित अपनी कोख पर रो रही हूँ की काश मेरी कोख ने एक और भगत सिंह पैदा किया होता,

तो मैं उसे भी देश की स्वतंत्रा के लिए समर्पित कर देती ।' ऐसा था भारतीय माताओं का आदर्श ऐसी भी उनकी राष्ट्र के प्रति निष्ठा ।

वर्तमान में नारी का योगदान :

आज स्त्रियों ने उनके सामाजिक एवं आर्थिक कठिनाइयो को पार करते हुए नई बुलन्दियों को छुआ है । घर की जिम्मेदारियाँ तो वे सदियों से निभाती आ रही है, अब जन्होने घर के बाहर की दुनिया में भी दृढ़तासे स्थापीत किया है । चिकित्सा का क्षेत्र हो या इंजिनियरिंग, सिविल सेवा का क्षेत्र हो या बँक, पुलिस हो या फौज, वैज्ञानिक हो या व्यावसायी, प्रत्येक क्षेत्र में अनेक महत्वपूर्ण पदों पर स्त्रिया आज सम्मान के साथ आसीन है ।

मैरी कॉम, किरण बेदी, कल्पना चावला, बहेंद्री पाल, संतोष यादव, सानिया मिर्झा, सायना नेहवाल, पी.टी.उषा, कर्वम मल्लेश्वरी, मिथाली राज, विनेश फोगाट, पी.वी.सिन्धु तथा दूती चंद आदि की क्षमता एवं प्रदर्शन को भुलाया नहीं जा सकता । आज नारी पुरुषों के कन्धे-से कन्धा मिलाकार आगे बढ़ रही है और देश को आगे बढ़ा रहा है ।

सुभाषचंद्र बोस ने कहा भी हैं - " ऐसा कोई भी कार्य नहीं, जो हमारी महिलाएँ नहीं कर सकती और ऐसा कोई भी त्याग और पीड़ा नहीं है, जो वे सहन नहीं कर सकती ।"

निष्कर्ष :

यद्यापि महिलाओं ने अनेक क्षेत्रों में प्रगती की है परन्तु महिलाओं को अभी बहुत कुछ करना शेष है । आज भी स्त्री की अपेक्षा का सीलसीला उसके जन्म के साथ ही शुरू हो जाता है । आज भी अधिकांशा भारतीय स्त्रियाँ वेतनप्रोगी होते हुए भी आर्थिक दृष्टी से पुरुषों पर आक्षित बनी हुई है । सिर्फ कानूनी प्रावधान ही महिलाओं की स्थिती सुधारने के लिए पर्याय नही होगी बल्की लोगों की मनोवृति में परिवर्तन लाने की भी अत्यन्त आवश्यकता है । इस बात की भी है कि स्थान भारतीय समाज महिलाओं को उनका उपयुक्त दिलाने के लिए कटिबद हो । उनकी मेघा एवं उर्जा का भरपूर उपयोग हो तथा जीवन के प्रत्येक क्षेत्र में उनके साथ समानता का व्यवहार हो ।

- जोशी अर्पिता बालाजी
बी.ए.प्रथम वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्य लढा : महापुरूषों का योगदान : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर

डॉ.भीमराव रामजी अम्बेडकर को हमारे देश में एक महान व्यक्तित्व और नायक के रूप में माना जाता है और अम्बेडकर लाखों लोगों कें लिए वो प्रेरणास्त्रोत भी है । बचपन में छुआछूत का शिकार होने के कारण उनके जीवन की धारा पूरी तरह से परिवर्तित हो गयी । जिससे उन्होंने अपने समय के उच्चतम शिक्षित भारतीय नागरिक बनने के लिए प्रेरित किया और अम्बेडकर ने अपने देश के लिए भारतीय संविधान के निर्माण में भी अपना अहम योगदान दिया । भारत के संविधान को आकार देने के लिए डॉ.भिमराव अम्बेडकर का योगदान अपने लिए सन्मानजनक है। और भिमराव अम्बेडकर ने अपने लिए बहुत किया । और बाबासाहेब जैसा महान व्यक्ति है । और ऐसे व्यक्ति भारतीय और हम सबको मिले इसलिए सब एकजुट है । भिमराव अम्बेडकर जी ने अपने जाती और भेद को दूर किया इसी तरह हमारे भारत देश संविधान से मुक्त है । और हमारा भारत को भिमराव ने सभी चींजो से वंचित किया और हमारे भारतीय को मुक्त किया । डॉ.भिमराव अम्बेडकर पिछड़े वर्गों के लोगों को न्याय, समानता और अधिकार दिलाने के लिए अपने जीवन को देश के प्रति समर्पित कर दिया ।

बनायी जनता की सरकार
न्याय और जातिवाद मे लिया लोहा,
लोगों के मन को मोहा ।
महिलाओं और दलितों को दिये अधिकार,
सबके अपनों को किया आकार ।
दलितों के अधिकारों के लिए किया संघर्ष,
हर चुनौती को स्वीकार किया सहर्ष ।
राष्ट्र निर्माण के लिए किया कार्य ।

भिमराव अम्बेडकर जी ने बनाएँ जनता को न्याय और जातिवाद से मुक्त किया । और लोगो के मन को मोह लिया और महिलाओं और दलितों को अधिकार दिया और भिमराव अम्बेडकर ने दलित और अधिकारों के लिए संघर्ष किया । और अभी अपना का साकार किया । भिमराव ने हर चीजों की चुनौती का स्वीकार किया और सहर्ष किया और अपने राष्ट्र को निर्माण किया और कार्य किया । भिमराव अम्बेडकर ने अपना मन लगाकर सबको एकजूट किया । भिमराव अम्बेडकर जीने १४ अक्टूबर १९५६ को नागपूर दीक्षा भूमि में समारोह के एक दौरान उन्होने लाखों समर्थकों के साथ बौद्ध धर्म अपना लिया। क्योंकि कई लेख और किताबें प्रकाशित करने के बाद लोगों को यह पता चला गया था । की दलितों को समानता प्राप्त कराने का एकमात्र तरीका है समाज में अपनी पहचाना बनाने और खुद को पारिभाषित करने के लिए प्रेरित किया भिमराव अम्बेडकर ने १९३७ में बॉम्बे हायकोर्ट में यह फैसला किया की अस्पृश्यों को भी तालाब के पानी को उपयोग करने का पूरा अधिकार है ।

६ डिसेंबर १९५६ को भिमराव अम्बेडकर को अपने जीव को खोना पड़ा और दीशाभूमि पर भावपूर्ण श्रद्धांजली दिए गयी । इसी तरह समाज में अपनी पहचान बनाने और खुद को पारिभाषित करने के लिए प्रेरित किया ।

– बलांडे प्रविण तातेराव

भारतीय स्वतंत्र लढा के ७५ साल

भारत को आजाद हुए आज ७५ साल हुए है । १५ अगस्त १९४७ को हमें ब्रिटिश शासन के २०० सालों के राज से आजादी मिली थी । भारतीय स्वतंत्र लढा में स्वतंत्रता संग्राम सेनानियों का योगदान था । आज भारत की पहचान एक सशक्त राष्ट्र के रूप में हैं । आज भारत को ७५ साल हुए है स्वतंत्रता प्राप्त करके । जहाँ स्वतंत्रता के ७५ वर्षों में भारत ने विज्ञान, तकनीक, कृषि, साहित्य, खेल आदि क्षेत्रों में उल्लेखनीय तरक्की की है , बहुत कुछ पाया है, वहीं समय के साथ साथ बहुत कुछ खोया भी है । बीते ७५ सालों, अंदरूनी समस्याओं, चुनैतियों के बीच देश ने ऐसा कुछ जरूर हासिल किया है, जिसकी तरफ दुनिया आकर्षित हो रही है । देश के पास गर्व करने के लिए उपलब्धियाँ हैं तो अफसोस जताने के लिए वजहें भी हैं ।

हमें आजादी तो मिल गई लेकिन वह आजादी आज किस रूप में है । हमारे पुर्वजों, स्वतंत्रता संग्राम सेनानियों, राजनेताओं ने आजाद भारत का जो सपना देखा था । उनकी नजरों में स्वतंत्रता के जो मायने थे क्या उसके अनुरूप हम आगे बढ़े है । संविधान में एक आदर्श देश की जो परिकल्पना की गई है उसे हम कितना साकार कर पाए हैं । नागरिकों से समाज और समाज से देश बनता है । एक बेहतर नागरिक एक स्वस्थ समाज का निर्माण करता है। एक सजग समाज देश को उन्नति के रास्ते पर ले जाने का मार्ग प्रशस्त करता है । सवाल है कि एक देश और व्यक्ति के रूप में आज हम कहाँ खड़े हैं, इसका एक सिंहावलोकन करना जरूरी है । आजादी के इन सालों में हमने क्या खोया और क्या पाया है, आज इसकी भी बात करनी जरूरी है । भारत के स्वतंत्रता के बाद भारत नें अंतरिक्ष और परमाणु उर्जा समेत विज्ञान, प्रौद्योगिकी और उद्योग में आत्मनिर्भरता के पथ पर आगे बढा । १९५० के दशक के अंत तक भारत ने परमाणु उर्जा पर काम शुरु कर दिया था । इसका नतीजा रहा कि ७० के दशक तक स्वदेशी परमाणु ऊर्जा संयंत्र बने। यह स्वतंत्रता के बाद भारत में उपलब्धियां हैं। स्वतंत्रता के बाद भारत अपने शिक्षा के क्षेत्र में लगातार विकास कर रहा है। भारत की वर्तमान साक्षरता की जनगनना २०११के अनुसार पुरुषों की साक्षरता दर ८२.१४% और महिलाओं की साक्षरता दर ६५.४६% है । जो स्वतंत्रता के समय मात्र १२% थी । पर आज वर्तमान स्थिती में साक्षरता दर ७४.०४% है ।

– कांबळे स्वप्नील रमेश
बी.ए.द्वितीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्रता के पचहत्तर साल

आजादी की कशी शाम नहीं होने देंगे,
शहीदों की कुरबानी बदनाम नहीं होने देंगे,
बची हो जो एक बंद भी लहू की,
तब तक भारतमाता का आंचल निलाम नहीं होने देंगे ।

१५ अगस्त १९४७ को देश सैकड़ो वर्षों की गुलामी की बेड़ियों से आजाद हुआ । तब से लेकर अब तक सांस्कृतिक, सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, सैन्य, खेल एवं तकनीकी क्षेत्र की विकास यात्रा में देश ने अपनी एक पहचान बनाई है । ७५ वर्षों की इस विकास यात्रा में नए कीर्तिमान बने है । आज भारत की पहचान एक सशक्त राष्ट्र के रूप में है । यह अनायास नहीं है । दुनिया आज भारत की तरफ देख रही है । बीते ७५ सालों में अपनी अंदरूनी समस्याओं, चुनौतियों के बीच देश ने ऐसा कुछ जरूर हासिल किया है, जिसकी तरफ आकर्षित हो रही है । देश के पास गर्व करने के लिए उपलब्धियां हैं तो अफसोस जताने के लिए वजहें भी है ।

हमें आजादी तो मिल गई लेकिन वह आजादी आज किस रूप में है । हमारे पूर्वजों, स्वतंत्रता संग्राम सेनानियों, राजनेताओं ने आजाद भारत का जो सपना देखा था । उनकी नजरों में आजादी के जो मायने थे क्या उसके अनुरूप हम आगे बढ़े हैं । संविधान में, एक आदर्श देश की जो परिकल्पना की गई है उसे हम कितना साकार कर पाए है। नागरिकों से समाज और समाज से देश बनता है । एक बेहतर नागरिक एक स्वस्थ समाज का निर्माण करता है । एक राजग समाज देश को उन्नती के रास्ते पर ले जाने का मार्ग प्रशस्त करता है । सवाल है कि एक देश और व्यक्ति के रूप में आज हम कहाँ खड़े है, इसका एक सिंहावलोकन करना जरूरी है । आजादी के इन सालों में हमने क्या खोया और क्या पाया है, आज इसकी भी बात करनी जरूरी है ।

१५ अगस्त १९४७ को हम आजाद हो तो गए लेकिन यह आजादी विभाजन के साथ आई । भारत की जमीन से नए देश पाकिस्तान अस्तित्व में आया । देश के पूर्वी और पश्चिमी हिस्से में बने इस नए देश की वजह से भारत को अपना एक बड़ा भूभाग और लोगों को खोना पड़ा । इसके बाद कश्मीर और अक्साई चिन में हमें अपनी जमीन खोनी पड़ी । हालांकि सिक्किम को अपने साथ जोड़ने पर हमारी सरकार कामयाब हुई । तब से लेकर अब तक भारत अपनी सीमा की हिफाजत करता आया है । कई राज्यों में अलगाववादी ताकतों, नक्सलवाद, आतंकवाद की चुनौती से निपटते और सीमा पर चीन एवं पाकिस्तान से लड़ते हुए भारत देश की चौहददी एवं संप्रभुता पर आंच नहीं आने दी है । आंतरिक चुनोतियों एवं सांप्रदायिक सौहार्द्र बिगाड़ने की कुटिल चालों को नाकाम करते हुए भारत ने अपनी अनेकता में एकता की खासियत एवं धर्मनिरपेक्षता की भावना बरकरार रखी है ।

कुछ नशा तिरंगे की आन का है,
कुछ नशा मातृभूमि की मान का है,
हम लहराएंगे हर जगह इस तिरंगे को,
हम लहराएंगे हर जगह इस तिरंगे को,
ऐसा नशा ही कुछ हिंदुस्तान की शान का है ।।

भारत जीवंत लोकतंत्र का एक जीता-जागता उदाहरण है । यहां की लोकतांत्रिक संस्थाओं में लोगों की आस्था है । विरोधी विचारों का सम्मान लोकतंत्र को ताकद देता आया है । दुनिया के सबसे बड़े लोकतांत्रिक देश के रूप में भारत ने एक परिपक्व देश के रूप में अपनी पहचान बनाई है । देश के पहले प्रधानमंत्री जवाहर लाल नेहरू से लेकर अब तक सत्ता पक्ष और विपक्ष के बीच मुददों पर गंभीर मूतभेद रहे लेकिन इन मतभेदों ने लोकतंत्र को कमजोर नहीं बल्कि उसे मजबूती दी है । लोग अपनी पसंद से सरकारें चुनते आए है । भारत के लोकतंत्र में लोग ही अहम है । यह भारत की जीत है ।

आम आदमी को सशक्त बनाने के लिए बीते दशकों में सरकारें जनकल्याणकारी नीतियां और योजनाएं लेकर आईं । योजनाओं का लाभ गरीबों, एवं कमजोर वर्गों तक पहुंचाया गया है । प्रधानमंत्री ग्राम सड़क योजना, सूचना का अधिकार, शिक्षा का अधिकार, मनरेगा जैसे कार्यक्रमों एवं योजनाओं ने आम आदमी को सशक्त बनाया है । इन महात्वाकांक्षी योजनाओं से विकास की इन गति तेज हुई । लेकिन यह भी सच है कि सरकार की इन योजनाओ को पूरी तरह से लागू नहीं किया जा सका । फिर भी इन योजनाओं का लक्ष्य आम आदमी को राहत पहुंचाना ही है । इन विकास योजनाओं के बावजूद देश में गरीबी, पिछड़ापन दूर नहीं हुआ है। विकास से जुड़ी समस्याएं अभी भी मौजूद हैं ।

जाहिर है कि आज भारत के पास दुनिया को देने के लिए बहुत कुछ है लेकिन इन सफलताओं एवं उपलब्धियों के बावजूद सामाजिक एवं नैतिक मूल्यों में हास हुआ है । नैतिक पतन के लिए केवल नेता जिम्मेदार नहीं है, मूल्यों में पतन समाज के सभी क्षेत्रों में आया है । इसके लिए किसी एक को जिम्मेदार नहीं ठहराया जा सकता । बेहतर समाज एवं राष्ट्र बनाने की जिम्मेदारी हम सभी की है । इसके लिए हम सभी को आगे आना होगा । तभी जाकर एक बेहतर भारत और 'न्यू इंडिया' के सपने साकार किया जा सकेगा ।

- कदम साक्षी रामराव
बी.ए.द्वितीय वर्ष

भारतीय स्वातंत्र्य लढा : किसान संस्थाओं का योगदान

भारत को 'कृषीप्रधान देश' के नाम पर भी जाना जाता है । भारत में किसान एक महत्त्वकांक्षाका विषय है। किसान का महत्त्व हम अच्छी तरह से जानते है । भारत के स्वातंत्र्यता के लढाईयो में किसानो का बहोत बड़ा महत्त्वपूर्ण योगदान है । किसानों की वजह से पूरा देश आराम से अन्न का ग्रहण करता है । लेकिन आज के युग में धीरे-धीरे से किसानों की हालत, उनकी घरकी परिस्थियाँ बिघडती ही जा रही है । और सरकार भी ठीक से सहायता तो दूर ही ध्यान भी नहीं दे रही हैं । यह बहोत शर्मनाक बात है । अगर किसान ना होते तो क्या होता ? इस बात को हम सोच भी नही सकते ।

भारतीय स्वातंत्र्य के वक्त किसानों का योगदान है । जब हमारा देश अस्वातंत्र था तब अंग्रेज हमारे किसानों से काम करवाकर, जो उन्होंने सालभर मेहनत करके उगाया धान खड्डूस अंग्रेज उन्हें मारगीराकर अपना कब्जा करते थे । लेकिन मानना पड़ेगा अंग्रेज थे तो बड़े होशियार । दुसरों के घर में जाना और खुद राज करना । उनको हमें धन्यवाद देना चाहिये । एक नजरीये से तो उन्होंने हमपर जुर्म, अत्याचार कीये । लेकीन उन्होनेही हमे उनसे लढने की मतलब अन्याय, अत्याचारों के खिलाफ लढने के लिए प्रोत्साहीत कीया है । उसी बात से एक बात याद आ रही है ।

"आफतें आती है
हमेशा ताज दरों पर ...
बिजलिया गिरती हैत
हमेशा उँचे मिनारो पर !"

यह कहना चाहते है की जिनमें आँधीयों का सामना करने की ताकद, क्षमता होती है । उन्हीं की दरवाजे पर आँधीया। दस्तक देती है । मुझे गर्व हो रहा की मैं भारत कृषीप्रधान देश की नागरीक हूँ । अरे लाखो आये, लेकिन हमारा कुछ बिघाड न पाये, अगर किसीमें है हिम्मत तो सामने आये ।

अंग्रेजों की वजह से हमें हमारे भारत में महान, थोर, वीर व्यक्तीयों का दर्शन मिला । जैसे की, छत्रपती शिवाजी महाराज, राणी लक्ष्मीबाई, महात्मा गांधी... ऐसे अगाणित महात्माओं के भूमी पर हम रहते है और मुझे अभिमान है, मुझे गर्व है पर 'मला गर्व आहे, मी भारताचा आहे' ।

भारत देश में अंग्रेजो का राज चलता रहा, उस वक्त किसानो की अवस्था क्या बहोत ही दुरावस्था थी । मेरे कहने का मतलब यह है की किसानों में, हमारे भारतीयों में हिम्मत है तूफानों से लड़ने की इसलिए भगवान हमे और मजबूत बनाता है । हमारे किसान दिन-रात मेहनत करते हैं । अंग्रेजों ने बहोत अन्याय किया है

प्राणीशास्त्र विभाग आयोजित चाकूर येथील व्यवसायिक कार्यशाळेत
सहभागी विभाग प्रमुख डॉ.यू.के.सिरसी, त्यांचे सहकारी प्राध्यापक व विद्यार्थी

माळेवाडी अजवा येथील शेळीपालन कार्यशाळेत
प्राणीशास्त्र विभागातील सहभागी प्राध्यापक व विद्यार्थी

अण्णा भाऊ साठे यांच्या जयंती निमित्त व्याख्यान व पुरस्कार वितरण सोहळा
प्रसंगी प्रमुख मान्यवर साहित्यिक डॉ.प्रल्हाद लुलेकर समवेत
प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व इतर मान्यवर

जिजामाता मुलींचे वसतिगृहात सावित्रीबाई फुले यांची
जयंती साजरी करताना डॉ.सौ.ए.एच.पाटील व विद्यार्थिनी

जिजामाता मुलींच्या वसतिगृहात 'लैंगिक अत्याचारास
प्रतिबंध' या विषयावर विशेष व्याख्यान देताना पी.एस.आय.सांगळे मॅडम
समवेत सौ.पाटील ए.एच. व इतर

वर्कशॉप ऑन सायबर सिक्युरिटी मार्गदर्शन प्रसंगी पीआय श्री.कदम,
प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, श्री.रमेश अंबरखाने व इतर मान्यवर

रोग पीडित मुलासाठी समाजशास्त्र विभागाच्या वतीने विभागप्रमुख डॉ.आर.एम.मांजरे यांच्या मार्गदर्शनाखाली निधी संकलन रॅलीचे आयोजन करण्यात आले. विद्यावर्धिनी शाळेत निधी संकलन करत असताना विद्यार्थी

रोग पीडित मुलासाठी समाजशास्त्र विभागाच्या वतीने ११७०० रु.निधी रोग पीडित मुलाचे पालक राहूल गायकवाड यांना सुपूर्द करत असताना संस्थेचे अध्यक्ष श्री.श्रीरंगराव पाटील,सचिव श्री.ज्ञानदेव झोडगे,प्राचार्य डॉ.व्ही.ए.जाधव व अन्य मान्यवर

एन.सी.सी.कॅडेट सोबत प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व डॉ.पी.डी.माने

योगा प्रात्यक्षिक प्रसंगी महाविद्यालयातील कर्मचारी वर्ग

डॉ.डी.बी.मुळे यांचे संशोधक विद्यार्थी प्रा.अभिजित पत्की, प्रा.शिंदे ए.आर. यांना पीएच.डी.पदवी प्राप्त झाल्यानंतर सत्कार करत असताना मार्गदर्शक डॉ.डी.बी.मुळे, ग्रंथपाल डॉ.व्ही.एम.पवार, डॉ.टेकाळे ए.एस., प्रा.पावडे एस.एस.

रासेयो स्वयंसेवकांना पंचप्रणची शपथ देत असताना
प्र.प्राचार्य डॉ.ए.एम.नवले व स्वयंसेवक

महिला आरोग्य तपासणी शिबिर प्रसंगी मार्गदर्शन करताना प्राचार्य डॉ.ए.एम.नवले,
उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, प्रबंधक श्री.बी.के.पाटील
व धन्वंतरी आयुर्वेदिक महाविद्यालय येथील डॉक्टरचे पथक

महिला आरोग्य तपासणी शिबिर प्रसंगी विद्यार्थिनींची आरोग्य तपासणी
करताना धन्वंतरी आयुर्वेदिक महाविद्यालय येथील डॉक्टरचे पथक

प्राचार्य कक्षामध्ये चंद्रयान-३ चे थेट प्रक्षेपण पाहताना
प्र.प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले व सहकारी प्राध्यापक

MSFDA पुणे आयोजित संवाद कार्यक्रमात महाविद्यालयातील
सहकाऱ्यांना मार्गदर्शक करताना MSFDA टीम

Health and Happiness Workshop Guidance for
Dr.Arvind Nawale, Dr.R.M.Manjre

ज्ञान पंढरी क्रीडा संकुलास भेट दिली असताना अध्यक्ष श्री.श्रीरंगराव पाटील एकंबेकर, उपाध्यक्ष श्री.माधवराव पाटील, सचिव श्री.पी.टी.शिंदे, सहसचिव हिरागीर गिरी, कोषाध्यक्ष श्री.गुंडेराव पाटील, का.सदस्य श्री.ज्ञानादेव झोडगे, श्री.रामराव एकंबे, श्री.राहूल पाटील, श्री.पुंडलिक पाटील, प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, श्री.पृथ्वीराज पाटील, श्री.बाबा पाटील, उपप्राचार्य डॉ.आर.एम.मांजरे, क्रीडा संचालक नेहाल खान

ज्ञान पंढरी क्रीडा संकुल

भारतवासीयों पर लेकिन हमारे वीरो ने उन्हें मार भगाया है । हमारा यह नसीब है की हम भारतवासी है । इसी बात पे कहन चाहूँ ।

अगर है कोई माका लाल
तो उतरे मैदान में,
अरे, कोई नहीं उतरेगा
उन्हे भी पता है,
हम भारतवासी कितेने शरीफजादे है ।

जिसने हमसे दुश्मनी मोलली उसे हम उस भाषा में समझाते है । हम भारतवासी किसीका अन्याय सहन नहीं करते। जो हमें अच्छी बर्ताव देगा हम उसे अपने सिर पर बिठा देंगे, लेकिन जिसने हमे नीचाँ दिखाया उसे हम हमारे पैरों तले कुचल-मचल के रखेंगे । मेरा कोई ध्यान भटकाने का निर्णय नहीं है मै सीधे मुद्दे पर आऊँ की, किसान भारत की शान है। एण और हमें गर्व भी है की हम कृषीप्रधान देश के वासी है । लेकिन दिनबदिन किसानों की आत्महत्याओं की समस्या बढ़ती जा रही है। हमारी भारत सरकार को इस विषय पर अधिकतर और तात्काल ध्यान देना होगा, नहीं तो हमारे देश के लिए समस्यायें बढ़ती जायेंगी। क्योंकी भारत की शान को ठेंच पहुँच जायें, उसका नुकसान हो यह बहोत गलत बात होगी।

हमारे किसानों ने बहोत अन्याय सहन किया है एक काल में और यह बात् दोबारा न हो । किसान स्वातंत्र्यकाल में अपनी जीजान मेहनत करते थे । उन्होंने उस समय अपना जीवन ही देश के लिए अर्पित किया था। वैसे वो आज भी यही करते है । यह परंपरा तो पुरखों से चलती आ रही है । किसान इस शब्द पर हम तो उतना लिख सकते है की पूरी जिंदगी भी कम पड़ जाये ।

किसान है तो जीवन है । ऐसा कहा जाये तो भी कुछ गलत नहीं है । इतना ही कहना चाहूँगी की किसानों की समस्याओं का निवारण करना चाहिये । सरकार को मेरी नम्र विनंती है । उनकी वजह से देश के विकास में मदद होती है तो हमे उनको समस्याओं से मुक्त करना चाहीए जय किसान, अंत में कहना है की,

अगर जीना चाहती हो तो, तत्पर बनाये,
जीना चाहते हो तो, निडर बनीये,
हमे हर आंधी, तुफान का सामना करना है ।
क्योंकी भगवान भी जानता है हममें हिम्मत है ।

- तेलंगे प्रांजली दत्तात्र्य
११ वी

सबसे प्यारा मेरा हिन्दुस्तान

हिन्दुस्तान, हिन्दुस्तान
सबसे प्यारा मेरा हिन्दुस्तान
एक झेंडे के नीचे
हम सभी हिन्दुस्तानी रहते हैं ।

भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरु
इन्होंने दी इस देश
के लिए कुर्बानी,
करती हूँ मै नमन
इन क्रांतिकारियों को ।

ऐ हिन्दुस्तान के सभी लोगो,
कभी ना भुलना इनकी कुर्बानी
जिनोंने हस हस के जान
लुटाई अपने हिन्दुस्तान के लिए ।

हिन्दुस्तान को आझाद
करने के लिए
दी सभी ने कुर्बानी,
बहा सभी का खुन
और मिल गई आझादी ।

हिन्दुस्तान के सभी लोंगो
कभी ना बेचना वतन,
इस देश के खातिर
खुन की नदिया बहाई है,
फिर मिली है हिन्दुस्तान
को आझादी ।

- गायकवाड शिल्पा संजय
बी.ए. प्रथम वर्ष

DEPT. OF ENGLISH

* Editor
  Dr. P.D. Mane

* Student Editor
  Takale Aditya Anantrao
  B.Sc.T.Y.

INDEX

			Page No.
1.	**Indian Freedom Struggle**	Tekale Aditya Anantrao	149
2.	**The contribution of women in India's independance**	Sukane Sushama Santosh	152
3.	**India after Independence**	Garje Pragati Amrish	158
4.	**India Since Independance**	Manshree Koyale	162
5.	**History of India's Independence**	Sanskruti Deshpande	166
6.	**India after Independence**	Bhakti Phule	173
7.	**Role ow Women in Indias Freedom Struggle**	Disha Dande	175

INDIAN FREEDOM STRUGGLE

Students Contribution :

Conclusion :

Student's movements have made a momentous contribution to the development of any nation which they organise themselves for the betterment of political or social action. Students have gained benefical skilles in political method and idealogy through their works in the movements. For any case, the student movements have been instrumental in shaping social or political attitudes of the elite people of any country. Students are the messengers and warrior of freedom struggle. Their participation in any movement is a mixture of both emotional response and intellectual confidence. A large number of students participated in the freedom movement at various stages, all over the world. Student organization has been the key element in great revolutions. The student communities have added glorious pages and chapter's to India's history through their memorable struggles and contributions. In the brave battles for indipendence splendid chapters were written by the young blood of student martyrs.

Students became active in political struggle for freedom of the country with beginning of 20th century. The formation of AISF was a remarkable event. AISF was the first organisations which discussed and debated openly about the requirement of qualitatively changed situation in the country and to give a call for people's war. All India Student's "Federation" was formed in 1936 with the 61 objectives to fight for educational and economic demands and to prepare students for taking part in freedom struggle. It is the only student organisation in India under whose banner the students all over the country unite and it is a non-communal, non-sectarian organisation that brings the students of every colour, shade oropinion together. The first General Secretary of ATSF was elected and Prem Narayan Bhargava was appointed as the general secretary and with the passage of time the student organisation came to be identified on communal

lines. The formation of the AISF appears largely to be an effort of the student leaders themselves, whether politically allied or non-allied. Though student leaders themselves and leading activities seek advice from their seniors, and leaders in their respective party, which was natural for their student age as well as their respective allied, their collective efforts seems to be of non-party student Nature.

'All india students Federation' spread rapidly to new areas reaching to the far-flung and remote schools in the villages. The Madras AISE conference witnessed some serious issuers between the various political trends and views. It was a broad based mass organisation, and there fore the differences were natural. The events moved fast at national and international levels. The most marked division in All India students Federation was however, its spilt into nationalist and pro communist groups. By December 1940, the AISE got polarized basically into two groups the core of one group was of the nationalist, consisting of several 62 trends and second was communists, who were organisationally and politically clearer and more organized. But both the groups eventually adopted severe positions in the course of debates and organisational conflict within the AISF before and during the conference at Nagpur in 1940 led to a split in the AISF.

Con-sequently, there emerged two organisation With the name of the AISE one AISF was being led by M. farooqui as the general secretary, consisting mainly of the communists, and other AISF was being led by Mshab, consisting mainly of non-communists, mostly the nationalists The AISF would prolong the struggle with discipline and competence and woud encourge others that its stand was correct and methods proficient. The feeling of mistrust and suspicion were being built up on both sides former to the Conference. The student at the same time took a stand against the split saying courage/ously forcing splits solved nothing One should safeguard and strengthen the AISF as a mass organisation should be capable to put the students across politics activities. It charged the other people group of walking out as the masses did not agreed with them and the majority of the delegates wanted to clear of the immature

exploit. The period saw heightened student activities and the general consciousness and participation of youth and students kept on enlarging. A Number of conventions and conferences of different student organisations disscussing on 63 various issues of India Independence were among those ATSF and All India student congress were in the front of the Activities. The student Agitation was not regional in character but aquired the all India dimension. The heroism among students made a decisive impact on the freedom struggle and hastened the release campaign for the INA men. While demonstrating for the realease of the INA men, unity on the same platform irrespective of communal and political affiliations showed their distinctive characteristic. It is true that the period of INA trail was of communal harmony but still there was essence of communalism in the atmosphere. among the student organisations.

The last decade of the freedom struggle witnessed many ups and downs in the student movement. It was the period of people's war was declared by the communists party and its students wing AISf. Students got confused with the People's war and Quit India movement. INA trail brought all the student federation on one platform but further developments in politics led to the communal masscare. Despite spurt of communalism all over and Splitting of its organisation. AISF set a heroic action in the freedom struggle. AISF proved shining example stimulants in the struggle for freedom. Once enlightened by the able leadership and dynamic idealogies, they ran the national movements and 64 brought changes in social and political of the India state. Of course during the last decade, they became tools in the hand of the political parties and at the same time the AISF was disorganised into groups but despite this, the AISF showed a great emulsion enthusiasm in the freedom struggle and took part in various movements in the upliftment of the society.

- Tekale Aditya Anantrao
B.Sc.T.Y.

The contribution of women in India's independence.

RANI LAKSHMIBAI :

Lakshmibai, the Rani of Jhansi was an Indian queen the Maharani consort of the Maratha princely state of Jhansi from 1843 to 1853 as the wife of Maharaja Gangadhar Rao. She was one of the leading figure of the Indian Rebellion of 1857 and became a symbol of resistance to the British Raj for Indian nationalists. Lakshmi Bai had a firm resolution not to give Jhansi to the East India company. The Indian rebellions started at Meerut on May 10, 1857. The news of the bullet casings coated with pork and beef spred throughout India. During this time. Lakshmibai was ruling Jhansi and began leading her troops to subdue the battle initiated by other princes.

She assured her subjects that there was no threat to the city from outside forces. Lakshmibai called for an armed force. Successfully she assembled an army of rebellions, including women she was supported in this by Gulam Gaus khan, Dost Khan, Khuda Baksh, and Kashi Bai among others.

RANI KITTUR CHENNAMMA :

Kittur Chennamma was born on October 23, 1778, in Kakati, a small village in the present Belgavi District of Karnataka, India. She belonged to the Lingayat community and received training in horse riding, sword fighting and archery from a young age. She was well known throughout her village for her bravery.

Kittur Chennamma, the Queen of Kittur, was one of the first Indian rules to lead an armed rebellion against the implementation of the Doctrine of Lapse. She was born in 1778. 56 years before the 1857 revolt led by Rani Lakshmi Bai, thus becoming one of the first women freedom fighters. to have against the British rule in India.

Her rebellion against the British ended with her imprisonment however, she became a celebrated freedom fighter in the state of Karnataka and a symbol of the

independence movement in India.

Since 1824, 'Kittur Utsava' has been organised every year in the month of October to celebrate the heroic rebellion of Rani kittur Chennamma.

MATANGINI HAZRA :

Matangini Hazra was Born on 19 October, 1870 in Tamluk. Matangini Hazra was am Indian revolutionary who participated in the Indian independence movement untill she was shot dead by the British Indian police. In front of the Tamluk police station on 29 September 1942, she was affectionately known as Gandhi buri, Bengali for old lady Gandhi.

She participated in the quit India Movement and Non- Corperation Movement: During on procession, she continued to lead with the India flag even after being shot thrice. She kept shouting "Vande Mataram". The 1st statue of a woman was put up in Kolkata in independent India and that was Hazra's in 1977. The statue stands at the spot where she was killed in Tamluk. Even Hazra road is also named after her. She became actively interested in the Indian independence movement as a Gandhian. Notable feature of the freedom struggle in Midnapore was the participation of women.

KANAKLATA BARUA :

Kanaklata Barua was born on 22 December,. 1924 (Gohpur). Kanaklata Barua also called Birbala and shaheed was an Indian independence activist and AISF leader who was shot dead by Indian imperial police of the British Raj while leading a procession bearing the National flag during the quit India Movement.

She was an Indian freedom fighter from Assam, she took a leading part in the Quit India Movement in 1948 at Barangabari and stood at the head of the women volunteer's line with the National Flags in her hand she aimed to hoist the flag at the British dominated Gohpur police station by shouting the slogans "British imperialists should go back" etc.

But was prohibited by the Britishers. Though she tried convincing that her

intentions were noble. British police shot her with several other picketers and at the age of 18, she sacrificed her life for the country.

LAKSHMI SAHGAL :

Lakshmi Sahgal was born on 24 october, 1914, in Chennai. Lakshmai Sahgal was a revolutionary of the Indian independence movement an officer of the Indian National Army, and the Minister of women's Affairs in the Azad Hind goverment. Lakshmi is commonly reffered to in India as captain Lakshmi, a reference to her rank when taken prisoner in Burma during the second world war.

In 1942, during the surrender of Singapore by the British to the Japanese, Lakshmi aided wounded prisoner of war many of whose were interested in forming an indian independence army singapore at this time had several nationalist Indians working there including K.P. Kesava Menon, S.C. Guha and N. Raghavan, who formed a council of action. Their Indian National Army ever received. or Azad Hind Fauj, how no firm commitments or approval from the occupying Japanese forces regarding their participation in the war It was against this backdrop that Subhash chandra Bose arrived in singapore on July 9, 1943.

ARUNAASAF ALI :

Aruna Asaf Ali was an Indian educator political activist and publisher. An active. participant in the Indian idependence movement she was widely remembered. for hosting the Indian National Flag at the Gowalia Tank maidan Bombay during the Quit India movement in 1942, giving the movement one of it's most long-lasting image.

She became a member of Indian National congress and participated in public processions during the salt satyagraha she was arrested and not released in 1931 under the Gandhi - Irwin part which stipulated release of all political prisoners. other women co-prisoners refused to leave.. the premises unless she was also released and gave in only after Mahatma Gandhi intervened.

She was politically not very active after her release untill 1942, known for her

independent streak, she even disobeyed Gandhi's request to surrender herself in 1946.

SUCHETA KRIPALANI :

Sucheta Kripalani was an Indian freedom fighter and politician. She was India's first woman Chief Minister, serving as the head of the Uttar Pradesh Government from 1963 to 1967.

Like her contemporaries Aruna Asaf Ali and Usha Mehta. She came to the forefront during the quit India Movement and was arrested By British she later worked closely with Mahatma Gandhi during the partition.. riots. she accompanied him to Noakhali 1946. Mahatma Gandhi wrote on her

"A person of rare courage, and
Character who brought credit to
Indian womanhood"."

She was one of the few women who were elected to the constituent Assembly of India she was elected as the Ist woman CM of State of Uttar Pradesh the Kanpur constituency and was part of the subcommittee that drafted the Indian Constitution. She was also the founder of the All India Mahilla Congress, established in 1940

BHIKAIJI CAMA :

Bhikaji Rustom Cama or simply as Madam Cama, was one of the prominent figures in the Indian independence. movement. Bhikaji Cama was born in. Bombay in a large, affluent Parsi Zoroastrian family. Her parents, Sorabji Farmji Patel and Jaijibai Sorabji Patel, were well known in the city. where her father Sorabji. a lawyer by training and a merchant by profession was an influential member of the Parsi Community. She unfurled the first version of flag of independent India on August 21, 1907, when an international socialist conference was being held at stuttgart. a city in Germany.

Like many Parsi girls of the time, Bhikhaji attended Alexandra Girl's English institution. Bhikaji was by all accounts a diligent disciplined child with a flair for

languages. On 3 August 1885, she married Rustom Cama, Who was the son of K.R.Cama. Her husband was a A wealthy, pro British lawyer who aspired to enter politics.

TARA RANI SRIVASTAVA :

Tara Rani was born in simple family in Saran, Bihar and got married to Phulendu Babu. They joined Quit India movement of Gandhiji in 1942, regulated protests and planned to cause the Indian flag on the root of the Siwan Police station. They managed togather a crowd and began their march towards the Siwan police station shouting 'Inquilab'. When they were marching towards them, the police opened fire.

Phulendu was hit and fell to the ground. Undeterred. Tara bandaged him with the help of her sari and continued to lead the crowd towards the station shouting 'Inquilab' while holding the Indian flag. Her husband died, when Tara came back, but she. continued to support the freedom struggle.

On 15 August 1942, a prayer meeting was held in Chhapra in honor of her husband's sacrifice for the country. She continued to be part of the freedom. Struggle until the partition of India on 15 August 1947.

JHALKARI BAI :

Jhalkaribai(22November 1830-4 April 1858) Jhalkariba was a woman soldier who played an important role in the Indian Rebellion of 1857. she served in the women's army of Rani Lakshmibai of Jhansi. At the hight of the siege of Jhansi, she disguised herself as the queer and fought on her behalf on the front.. allowing the queen to escapse safely out of the fort.

In the queen's army, she quickly rose in the ranks and begane commanding her own army. During the Rebellion of 1857, General Hugh Rose attacked Jhansi with a large army. The queen faced the army with 14.000 of her troops. she waited for relief from Peshwa Nana sahib's army camping at kalpi that did not come because Tantia Tope had already been defeated by General Rose Meanwhile, one of the Dulha Ju, in charge of gates of the fort, had made a pact with the assailants

AVANTIBAI :

Avantibai Lodhi was born in Lodhi Rajput family on 16 August 1831 in Mankehadi village district seoni Her father's name was jujhar singh she was married to Prince vikramaditya singh Lodhi, the son of Raja Laxaman singh of Ramgarh. (Present day Dindori). She had two children Aman singh and sher singh. In 1851 Raja Laxaman singh died Raja vikramaditya became king of Ramgrah. As a queen she efficiently administrate. state affairs. As the guardian of the minor sons the state power came to the queen.

The queen ordered farmers of the state not to obey the instru ction of the British this reform work increased the popularity of the queen. Avantibai resorted to guerilla warfare todend off the British army she took the sword from guards sword and pierced it into herself and thus committing suicide on 20 March 1858, when facing almost certain defeat in battle.

KAMALADEVI CHATTOPADHYAY :

Kamaladevi Chattopadhyay was an Indian social reformer and freedom activist. was most remembered for her contributions to the Indian independence movement for being the driving force behind the renaissance of Indian handi crafts, handlooms, and theatre in independent India and for upliftment of the socio-economic standard of Indian women by pioneering the co-operation. She is the first lady in India to stand in elections from Madras constituency although she lost in the elections but she pioneered the path for the women in India.

In 1974, she was awarded the sangeet Natak Academy Fellowship. The highest honour conferred by the Sangeet Natak Academy, India's National Academy with Padma Bhushan and Padma by Government of India in 1955 and 1987 respectively. she is known as Hatkargha Mad for her works. in handloom sector.

- Sukane Sushama Santosh

B.Sc. T.Y.

India after Independence

India is the second largest populated as well as democratic country in the world. After the independence, it had faced so many challenges and most of the times it faced successfully. The milestone we can witness in the economic progress of India is, the launching of five year plans, as well as preparation of constitution, reorganizing of states etc.

But at the same time the problems like poverty Communalism, status of women etc. are hindrances in the way of economic progress of the Country. By providing legal provision, Creating awareness among the people, spreading education among the people, It found the remedies for the problems.

India is the world's largest democray It is the only Country in Asia that has remained democratic ever since it attained. its independence from British rule. The only exception to this is the brief period of the Emergency in 1975, 76 When the democratic process was halted. This independence came with the partition of the country. A new state of Pakistan was created with. portions of Western and Eastern country. India, taken away from the Indian map.

Independence arrived in India not only with "Multiplicity of heritage and legacies; but also with the panges of partition that Caused dislocation of populations on both Sides several Muslim families from regions other than those that went to Pakistan decided to opt for the nationality. of the new religious state and to migrate there, and numerous Hindu families from both East and West Pakistan got up rooted and came to India as homeless refugees. This movement of people was not peaceful" There was a lot of bloodshed, louting, rape of women, and merciless killing of innocent people After the creation of Bangladesh. several Muslim families, which migrated. from Bihar and other adjoining states to the Eastern wing of Pakistan suffered from similar discrimination and marginalization India has become a shelter for several Bangladeshis who have crossed. the porous border illegaly and settled in Several cities of India.

India Inherited the legacy of British rule a system of administration an army,

and a democratic form of government, based on the Government of India Act of 1935. Most important was the fact that our country retained the name India that is Bharat. We retain the main and while the other states are historically the breakway groups As Paw R. Brass says

"In some ways it is possible to view Independence and the adoption in the early years after Independence of a new Constitution. as another stage in the evolution of India toward representative government in a process that dates back to the Indian Councils Act of 1861 and continues through the Morley, Minto Reforms of 1909, the Montagu Chelmsford Reforms of 1919, and the Grovernment of India act of 1935" But the new. Constitution which was adopted by the Constituent Assembly on 26 November1946, and came into force on 26 January 1950, has Some new features, providing a sharp break with the British Colonial past.

It adopted the Westminster model of parliamentary goverment as against the mixed parliamentary bureaucratic authoritarian system inherited from British India. The new Constitution included a chapter on fundamental Rights, and also on Directive Principles, which were not there in the 1935 Act The introduction of adult suffrage was also a new feature. The Indian polity became a mix of the unitary and fedaral forms of government.

Let us discuss the problems faced by India. and also know how it is successfully found the remedies for.

Illiteracy :

Illiteracy is the very serious problem faced by India. According to the 2011 census. literacy rate is 74% in India But after independence, India had faced a serious problem in terms of illiteracy. There Were no so much educational facilities at the time of independence. But the central goverment had taken many steps to Solve the problem of illiteracy. The central gaverment as well as state government, established goverment schools to universalize the free and compulsory primary education. Recently through Article 21 of our Constitution Right to Education 200g hatbeen guaranteed compulsory free education has been implemented for the children bet 6 and 14 years

Communalism :

Terrorism causes negative impact on civilized Society and Terrorism is a political

tactic which creates government fear complexities and glorifies the ideology of the Terroist Organizations such acts are based on religious, political or idealogical goal causing heavy psychological impact communalism in India is a menace, which is capable to disrupt the very unity and integrity of our system. It propagates hate-philosophy among religious groups uniform legal system, equal sectarian thoughts are very essential to combat Communalism. furtherance of national Feeling above the sectarian thoughts are Very essential to combat communalism.

Regionalism :

Regionalism means highest attachment toward's one's state. It is also strong feeling of people in favor of their local area. Extreme regionalism harms national unity and interest. Glorification of parochialism or regionalism hampers the unity of the nation If extreme regionalism allowed to continue, it Cause serious inter state border disputes, river water disputes etc. This type of parochialism based on regionalism, acts against national interest.

To counter regionalism our Indian Constitution provides many remedial measur Some of them are as follows.

a) It emphasizes national unity and integrity by upholding single national citizenship.
b) It provides enough space for regional development with the Federal structure.
c) The preamble of our constitution declares "We the people of India and there by stresses Indian natiolism.

Status of women :

There are many inherent economic causes which lowered their Status Lack of education has been a great hindrance to women's progress. Make dominance Social Customs religious norms are also the Causes which harm the status of women ets men etc. To improve the women's education and development government had started women and children Development Department. Through this health education prohibition of children age Act. Dowry Prohibition Act etc are there for. the empowerment of women. Various Cooperative formations like stree. shakti self help groups associations of selfhelp groups have been formed

Unemployment :

Unemployment is a situation where a person does not find work in accordance

to his capacity or qualification. India has a huge population and unemploy I mean is a big problem.

Remedies :

In order to solve the poverty Related issues, both the central and state goverments have taken various measures to generate employment is for people steps have been taken to improve the skill level. of the job seekers so that they can have. better access to employment providing and subsidy to enable people to engage in self employment

Corruption :

Corruption is another social evil in the public life of India. Now, the Corruption has spread to all strata of the Society. Corruption means offering bribe and following any other illegal mean to achieve Some illegal benefits. This also can be defined as misure of public authority for personal gains Political Corruption leads to crime Things like tax evasion, illegal hording, smuggling economic offences, cheating, violation of international exchange and employment cheating all find space in corruption.

Remedies :

The institutions like Lokpal and Lok Ayukta, Usage of CCTV cameras in government offices are used to prevent the corruption.

Population Explosion :

The number of people which a country can support largely if not entirely depends upon. its existing natural resources the methods it uses in production, and the efficiency of labour which affects labour productivity. It appears from current standards that India's population is considerably increasing.

This excess population is itself a symptom of over population. This problem is becoming more and more acute by day due to rapidly increasing population in terms. of the density of population. So, India is over populated.

After independence, India had successfully faced the problems like poverty, population, explosion, unemployment etc. Even though we had succeded still we haven't reached our goal.

- Garje Pragati Amrish
B.Sc.T.Y.

India Since Independence

Before the late 1980s the economic growth rate of independent India looks ordinary: India's rate of growth of output per worker is square in the middle of the world's distribution, and the values of its proximate determinants of growth are ordinary too. This puts a bound on the growth-retarding effects of the "license raj" generated by prime minister Jawaharlal Nehru's attraction to Fabian socialism and central planning.

Since the late 1980s India does not look ordinary at all. It has been one of the fastest-growing economies in the world, with a doubling time for average GDP per capita of only sixteen years. Conventional wisdom traces the growth acceleration neoliberal economic reforms implemented under the government of Narasimha Rao. Yet the timing of the growth acceleration suggests an earlier start for the current Indian boom under the government of Rajiv Gandhi.

How useful is the modern theory of economic growth? Does it provide a satisfactory framework for analyzing the wealth and poverty of nations? This paper investigates this question by attempting to apply modern growth theory to the case of the economic development of India over the past half-century. Whether growth theory turns out to be useful whether valid, interesting, and non-obvious insights are generated is left as an exercise to the reader.

I should note at the start that this is a hazardous exercise: I know a fair amount about growth theory. I know relatively little about India. The general rule is that one should try to write about subjects where one is knowledgeable, rather than about subjects where one is not. Whether the exercise I undertake in this paper yields useful insights is not for me to judge.

The conventional narrative of India's post-World War II economic history begins with a disastrous wrong turn by India's first prime minister, Jawaharlal Nehru, toward Fabian socialism, central planning, and an unbelievable quantity of bureaucratic red

tape. This "license raj" strangled the private sector and led to rampant corruption and massive inefficiency. As a result, India stagnated until bold neoliberal economic reforms triggered by the currency crisis of 1991, and implemented by the government of Prime Minister Narasimha Rao and Finance Minister Manmohan Singh, unleashed its current wave of rapid economic growth--growth at a pace that promises to double average productivity levels and living standards in India every sixteen years.

Yet if you look at the growth performance of India during its first post-independence generation under the Nehru Dynasty in the context of the general cross-country pattern, India does not appear to be an exceptional country. Its rate of economic growth appears average. Moreover, its values of the proximate determinants of growth appear average as well.

Simple growth theory tells us that the proximate determinants of growth are (a) the share of investment in GDP (to capture the effort being made to build up the capital stock), (b) the rate of population growth (to capture how much of investment effort has to be devoted to simply equipping a larger population with the infrastructure and other capital needed to maintain the current level of productivity, and (c) the gap between output per worker and the world's best practice (to capture the gap between the country's current status and its steady-state growth path, and also to capture the magnitude of the productivity gains possible through acquisition of the world's best-practice technologies).

Neither India's investment share nor its rate of population growth are in any sense unusually poor for an economy in India's relative position as of independence. The fact that pre-1990 India appears "normal," at least as far as the typical pattern of post-World War II economic growth is concerned, places limits on the size of the damage done to Indian economic growth since World War II by the Nehru dynasty's attraction to Fabian socialism and central planning. India between independence and 1990 was not East Asia as far as economic growth was concerned, to be sure. But it was not Africa either.

One possibility is that the constraints placed on growth by the inefficiencies of the Nehru dynasty's "license raj" were simply par for the course in the post-World War II world that only exceptional countries were able to avoid inefficiencies like those of the license raj. A second possibility is that the failure of economic policies in terms of promoting efficiency was in large part offset by successes in mobilizing resources: India in the first post-World War II decades had a relatively high savings rate for a country in its development position.

Yet a third possibility is that the destructive effects of inefficiency-generating policies were offset by powerful advantages-whether a large chunk of the population literate in what was rapidly becoming the world's lingua franca, cultural patterns that placed a high value on education, the benefits of democracy in promoting accountability and focusing politicians' attention on their constituents' welfare, or some other factors--that should and would with better policies have made India one of the fastest growing economies of the world not just in the 1990s but in previous decades as well.

If Indian economic growth before the past decade appears more or less ordinary, no one believes that Indian economic growth in the past decade and a half is anything like ordinary. In the 1990s India has been one of the fastest growing economies in the world. At the growth pace of the 1990s, Indian average productivity levels double every sixteen years. If the current pace of growth can be maintained, sixty-six years will bring India to the real GDP per capita level of the United States today. The contrast between the pace of growth in the 1990s and the pace of growth before 1980--with a doubling time of fifty years, and an expected approach to America's current GDP per capita level not in 2066 but in 2250 is extraordinary.

Moreover, this acceleration in Indian economic growth has not been "immiserizing." Poverty has not fallen as fast as anyone would wish, and regional and other dimensions of inequality have grown in the 1990s. But it is not the case that India's economic growth miracle is being fueled by the further absolute impoverishment of India's poor. Ahluwalis (1999) quotes Tendulkar (1997) as finding a 7% decline in

the urban and a 20% decline in the rural poverty gap between 1983 and 1988, followed by a further 20% decline in both the urban and rural poverty gaps between 1988 and 1994. According to the Indian Planning Commission, the years between 1994 and 1999 saw a further 20% decline in the nation's poverty gap, leaving the best estimate of the proportional poverty gap today at 54 percent of its value back in 1983.

What are the sources of India's recent acceleration in economic growth? Conventional wisdom traces them to policy reforms at the start of the 1990s. In the words of Das (2000), the miracle began with a bang in July 1991 with the announcement of sweeping liberalization by the minority government of P.V. Narasimha Rao opened the economy dismantled import controls, lowered customs duties, and devalued the currency virtually abolished licensing controls on private investment, dropped tax rates, and broke public sector monopolies [W]e felt as though our second independence had arrived: we were going to be free from a rapacious and domineering state.

Yet the aggregate growth data tells us that the acceleration of economic growth began earlier, in the early or mid-1980s, long before the exchange crisis of 1991 and the shift of the government of Narasimha Rao and Manmohan Singh toward neoliberal economic reforms.

Thus apparently the policy changes in the mid- and late-1980s under the last governments of the Nehru dynasty were sufficient to start the acceleration of growth, small as those policy reforms appear in retrospect. Would they have just produced a short-lived flash in the pan--a decade or so of fast growth followed by a slowdown--in the absence of the further reforms of the 1990s? My hunch is that the answer is "yes." In the absence of the second wave of reforms in the 1990s it is unlikely that the rapid growth of the second half of the 1980s could be sustained. But hard evidence to support such a strong counterfactual judgment is lacking.

- Manshree Koyale
B.Sc. T.Y.

History of India's Independence

Over the course of history, India has faced several invasions. While most of the invaders made their intentions clear right from the word go, the British managed to bring India under their control through a business venture. It all started with the British East India Company, which started off as a mere joint-stock company, but slowly went about spreading its wings and influence, before the British government finally took control of the entire country.

The British company had landed in India in the early seventeenth century as traders, but began interfering in Indian affairs around 1750s. After the battle of Plassey (1757), it began to transform from a trading company to a ruling force. As the British began to spread their tentacles over a large part of India, the exploitation of local resources and people began in full force. The British were concerned just about consolidating their rule and power.

The British rule had a damaging effect on the social, economic, cultural and political life of Indians, which gradually forced common masses and rulers to rise in revolt against the British rule. Several agrarian, tribal, and political rebellions broke out against the foreign rule, but it was the rebellion of 1857, which proved as a launch pad for all the subsequent struggles against the British rule.

The continuously increasing awareness, contact with the outside world, and the urge to free the motherland, gave rise to an organized movement by the end of the nineteenth century, which uprooted the 200-year-old British rule in 1947.

The History of British Colonialism in India :

After the fall of the Mughal Empire, the British gained the support of many local rulers by offering them help against their adversaries. Since the British were equipped with huge cannons and newer war technology their support proved helpful to many Indian rulers. In exchange for their support, the East India Company managed to set up trading centers in places like Madras, Calcutta and Bombay. The British gradually started to extend their fortification. When they were asked to stop their extension by Siraj-ud-daulah, the Nawab of Bengal, they defeated him in the Battle of Plassey (1757). This win against Siraj-ud-daulah played a crucial role in colonizing the whole of India.

Early Rebellions Against the British Rule :

For their short-term benefit, many Indian rulers supported the British colonization in India, but many of them opposed the idea of foreign rule. This created a conflict between Indian rulers, which was further used by the British to their advantage. Among the early rebellion, South Indian rulers, such as Puli Thevar, Hyder Ali, Tipu Sultan, Pazhassi Raja, Rani Velu Nachiyar, Veerapandiya Kattabomman, Dheeran Chinnamalai, Maruthu Pandiyar, etc. revolted against the British and fought several wars and battles.

Many rulers like Hyder Ali and Dheeran Chinnamalai sought the help of Maratha rulers in their fight against the British.

Agitated by the ill-impact of the British rule on the social, cultural, tribal, and economic fabric of society, many individuals like Sidhu Murmu, Kanhu Murmu and Tilka Manjhi stood up against the British colonization.

While the British managed to defeat bigger ruler like Tipu Sultan via local alliances (supporting one ruler against the other), they did not have must difficulty in suppressing local agrarian and tribal rebellions. The British not only used better weapons, but they also resorted to devious tactics like the 'divide and rule policy' in to consolidate their rule and might.

Even though the British tried their best to suppress rebellions across India, these revolts would not stop as the British not only subjected people to a foreign rule but also exploited people economically.

The Revolt of 1857 :

Often referred to as the 'First War of Indian Independence,' the revolt of 1857 was the result of a series of incidents, but the immediate reason for the revolt was the issue of 'greased cartridges.' The East India Company mistreated the Indian soldiers and discriminated between the Indian and the European soldiers. While the soldiers knew that the British were using factors like religion and caste against them, the news of the newly introduced Enfield P-53 rifles using cartridges made out of fat extracted from beef and pork sparked a widespread rebellion against the British. Since the soldiers had to bite the cartridge in order to load the rifle, it did not go down well with the Hindu and Muslim soldiers as it hurt their religious belief. Since consuming beef and pork is against the religious beliefs of Hindus and Muslims respectively, the allegation convinced Indian soldiers that the British were trying to convert them into Christians.

This, along with many other factors, played a crucial role in the revolt of the soldiers. Many Indian rulers from different states followed suit and locked horns with the British. At the end of it all, at least 800,000 people, including many civilians, were killed. As a result of the rebellion, the British government took control of the administration of India from the East India Company.

Organized Movements :

The revolt of 1857 was the first large-scale rebellion against the British rule, and inspired the future generation to fight for the independence of the motherland. Slowly and gradually many organizations were formed that started to demand for some sort of self-governance and rights for Indians.

In 1867, Dadabhai Naoroji founded the East India Association, while Surendranath Banerjee came up with the Indian National Association in 1876.

With more and more people coming up with the demand for more rights, several prominent people came forward and decided to form a platform that will demand for self rights and self governance. It led to the formation of the Indian National Congress in 1885.

Since the British failed to grant even the moderate demands set by the Congress, many Indians started questioning the moderate leaders of the Congress, and advocated more radical approach in dealing with the British, which gave rise to several revolutionary organizations that advocated use of force and violence.

Works done by socio-religious groups like Brahmo Samaj and Arya Samaj played a crucial role in creating awareness among Indians. The works of reformers like Swami Vivekananda, Rabindranath Tagore, V. O. Chidambaram Pillai and Subramanya Bharathy evoked a sense of nationalism among Indians.

The Rise of Nationalism :

Radical leaders like Bal Gangadhar Tilak straightway pushed for self-rule for Indians. Tilak was also saddened by the fact that the education system of the British government did not portray India's history and culture in a positive light. He advocated complete freedom (Swaraj) and managed to inspire many Indians with his famous slogan, "Swaraj is my birthright and I shall have it." He was joined by other like-minded leaders like Bipin Chandra Pal and Lala Lajpat Rai. The trio together came to be known as 'Lal-Bal-Pal,' but they were expelled from the Congress for advocating violence and disorder. However, they had done enough to instill nationalism into the minds of thousands of

Indians.

The Partition of Bengal :

Since pre-independent Bengal was as big as France in terms of its geography, the then Viceroy and Governor-General, Lord Curzon, ordered the partition of Bengal in 1905. He argued that the partition would lead to a better administration and ease the rising conflict between the Hindus and the Muslims.

The Indian nationalists, however, believed that the move was an attempt to slow down the momentum gathered by the recent nationalist movements. They also believed that Lord Curzon was employing the divide and rule policy to create a rift between Hindus and Muslims. This led to a large-scale protest against the British rule, including boycotting British products and publications of several rebellious newspapers and articles. The government was eventually forced to reunite Bengal in 1911. But a new partition, based on the languages spoken, was created soon after. The partition of Bengal left an indelible mark on the people and political scenario of Bengal.

The Rise of the Muslim League :

In 1886, Syed Ahmed Khan, an Islamic reformist and philosopher, founded the All India Muhammadan Educational Conference. The conference was set-up in an attempt to provide quality education to Indian Muslims. The conference organized annual meetings to discuss various methods to improve the quality of education, among other things. In 1906, during the 20th session of the conference, the members decided to set up a political party called the 'All India Muslim League.' After the creation of the All India Muslim League, the party strived towards achieving equal civil rights for the Muslim population in India. Slowly and gradually, the Muslim league started to propagate the theory that the Indian National Congress was a pro-Hindu outfit, and that the political party was incapable of ensuring equal rights for the Muslim community in India. This belief found many takers, and slowly and gradually more and more Muslim leaders started contemplating the idea of creating another political entity where Muslims would form the majority.

National Movement & the First World War :

The national movement started picking-up at the end of the nineteenth century and by the turn of the new century it had gathered a critical mass, which would propel it further in the coming years. More and more people were joining hands with nationalist leaders and the Congress to raise the demand of self-rule. Led by leaders like Lala Lajpat

Rai, Bal Gangadhar Tilak, Bipin Chandra Pal and V. O. Chidambaram Pillai, more and more commoners began to protest against the British government.

Though the Indian National Congress was still advocating the importance of the British rule, people had begun to participate in mass movements, which inspired others as well. Meanwhile, just before the beginning of the First World War, the British government had promised special benefits to India in return for their support during the First World War. As many as 1.3 million Indian soldiers were sent to places like the Middle East, Europe and Africa to fight for the British in the First World War. Also, many individual rulers of different princely states supported the British by sending large supplies of money, food and ammunition.

The Arrival of Mahatma Gandhi :

Gandhi had mastered the methods of civil disobedience through non-violent means in South Africa, where he worked as a barrister. In 1914, many political prisoners were freed by General Jan Smuts, thanks to Gandhi's non-violent protests. Impressed by his methods, a prominent leader of the Indian National Congress Gopal Krishna Gokhale requested Gandhi to return to India and join the national movement. Upon his arrival, Gandhi joined the Indian National Congress and accepted Gopal Krishna Gokhale as his mentor. He then went on to establish Satyagraha ashram and led a Satyagraha campaign in 1917. For the next three years, Gandhiji led many non-violent protests that included Satyagraha and fasting. The Kheda Satyagraha and the Champaran satyagraha were some of the early movements where he applied the concept of Satygraha to fight for the rights of farmers and other peasants.

The Non-Cooperation Movement :

In 1919, Brigadier-General Reginald Dyer ordered to shoot at a peaceful gathering of men, women and children in Jallianwala Bagh, who had gathered to celebrate Baisakhi and to condemn the arrest of Dr. Saifuddin Kitchlew and Satya Pal. This inhuman act of the British sent shockwaves across India, and received strong criticism and protests all over India. Mahatma Gandhi too denounced this cowardly behavior and strongly condemned it.

The national movement was slowly building-up and the Jallianwalah Bagh incident played an important role in the start of the 'Non-cooperation Movement.' It was the first big Satyagraha movement under Gandhi's leadership. He requested the support of other

political and religious leaders and gave a call to Indians to stop using British products.

Gandhiji advocated the use of Khadi over British textiles. He also asked government servants to quit their jobs, and return the British titles and honors. Many Indians refused to pay taxes and many teachers and lawyers gave up their respective profession. The non-co-operation movement became a huge success throughout India until it was called off by Gandhiji in the wake of the Chauri Chaura incident, in which three civilians and 22 policemen were killed.

The Non-cooperation movement had seen an unprecedented and large-scale participation from the people of all regions and status. The entire country was transformed into a different zone and the protests were largely successful, but the unfortunate incident at Chauri Chaura forced Gandhi to call the movement off. He said that people were still not ready for mass-movements of this nature.

The decision to call-off the non-cooperation movement left many disappointed and was criticized by several leaders.

Revolutionary Movement & its Role in Freedom Movement :

While the Indian National Congress, led by leaders like Gopal Krishna Gokhale and Mahatma Gandhi, advocated civil disobedience and non-violent protests, many firebrand leaders believed in overthrowing the British with the use of force. The revolutionary movement had begun as early as the late 1750s, but it was during the Partition of Bengal that it began to take shape. Under the leadership of Barin Ghosh, many revolutionaries began to collect arms and explosives. They even started manufacturing bombs and some were even sent to foreign countries to acquire knowledge about bomb-making and other military training.

By 1924, Hindustan Republican Association (HRA) was formed and firebrand revolutionaries like Chandrashekhar Azad, Bhagat Singh, Ashfaqullah Khan, Ramprasad Bismil, Shivaram Rajguru, Surya Sen, etc. began to involve themselves in various revolutionary activities. Some of the famous revolutionary activities include Alipore bomb conspiracy, Chittagong armoury raid, Kakori train robbery, Delhi-Lahore conspiracy case, etc.

Azand Hind Fauz :

Subhas Chandra Bose quit the Indian National Congress and travelled to many countries to seek help for India's independence. Bose wanted to raise an Indian army to

fight against the British. Based on Hitler's advice, he went to Japan and formed the Indian National Army (Azad Hind Government). During the Second World War, the Indian National Army managed to capture Andaman and Nicobar islands with the help of the Japanese army. However, the setback to Japan in the Second World War impacted the prospects of the INA as well and it's march was blocked on the Border and many soldiers and officers were arrested.

Quit India Movement :

As the World War II progressed, Mahatma Gandhi intensified his protests for the complete independence of India. He drafted a resolution calling for the British to Quit India. The 'Quit India Movement' or the 'Bharat Chhodo Andolan' was the most aggressive movement launched by the Indian National Congress. Gandhi was arrested on 9th August 1942, and was held for two years at the Aga Khan Palace in Pune. The Quit India Movement came to an end by the end of 1943, when the British gave hints that complete power would be transferred to the people of India. Gandhi called off the movement which resulted in the release of 100,000 political prisoners.

Partition & Independence of India :

Though prominent leaders like Mahatma Gandhi and Jawaharlal Nehru were not willing to accept the formula of partition based on religion, but communal clashes between religious groups hastened the creation of Pakistan. The independence cum partition proposal offered by the British Cabinet Mission in 1946 was accepted by the Congress. Sardar Patel convinced Gandhi that it was the only way to avoid civil war and the Mahatma reluctantly gave his consent. The British Parliament passed the famous Indian Independence Act 1947, and on August 14, Pakistan was declared a free nation. Few minutes later at 12:02 am, India became a democratic nation, much to the joy and relief of the entire Indian subcontinent.

After India's independence, Gandhiji focused on peace and unity among the Hindus and Muslims. He began a fast-unto-death in Delhi, asking for all communal violence to be stopped and the payment of Rs. 55 crores, as per the Partition Council agreement, to be made to Pakistan. Ultimately, all political leaders conceded to his wishes.

The Constituent Assembly was given the responsibility of creating the constitution. Headed by Dr. B.R. Ambedkar, the constitution was adopted on 26 November 1949. On 26 January 1950, the Constitution of India came into effect.

- Sanskruti Deshpande
B.Sc.T.Y.

India after Independence

India had got independence on August 15, 1947. It is the achievement of India that without any bloodshed, it achieved freedom and it is the recorded as an important milestone in the world history. It can be termed as "Bloodless Revolution".

But after independence, India had to face many problems like illiteracy, corruption, status of women, poverty, gender discrimination, untouchability, regionalism, communalism etc. There are so many problems which were the greater obstacles for the economic growth of India. But still India is successfully faced all these problems and achieved success. But the way is not so much easy. But we can say that in a greater extent, India had successfully faced all these problems and in the way of science and technology, space technology, it become the shining star before the world.

India is the second largest populated as well as democratic country in the world. After the independence, it had faced so many challenges and most of the times it faced successfully. The milestone we can witness in the economic progress of India is, the launching of five year plans, as well as preparation of constitution,reorganizing of states etc.

But at the same time the problems like poverty, communalism, status of women etc are hindrances in the way of economic progress of the country. By providing legal provision, creating awareness among the people, spreading education among the people, It found the remedies for the problems.

India after Independence :

After a long and difficult freedom struggle, India attained her independence from British rule in 1947. But this independence came with the partition of the country. A new state of Pakistan was created with portions of Western and Eastern India, taken away from the Indian map.

West Pakistan took away Western Punjab, Sindh, and Baluchistan; East Pakistan was created with the partition of Bengal into East and West, the latter remaining with India. Thus, there was a long corridor of India that separated East Pakistan from West Pakistan. That such a formation of the new state was non-pragmatic and un-

workable was proven by later events.

In 1971, East Pakistan broke its ties with the Western wing and became the separate country of Bangladesh. The subcon-tinent, which was once a single country, was divided into three nations. Meanwhile, the state of Sikkim, which was a separate kingdom ruled by the Chogyal monarchy, joined the Indian Union in 1975.

Independence arrived in India not only with 'multiplicity of heritages and legacies', but also with the pangs of partition that caused dislocation of populations on both sides. Several Muslim families from regions other than those that went to Pakistan decided to opt for the nationality of the new religious state and to migrate there, and numerous Hindu families from both East and West Pakistan got uprooted and came to India as homeless refugees.

This movement of people was not peaceful. There was a lot of bloodshed, looting, rape of women, and merciless killing of innocent people. After the creation of Bangladesh, several Muslim families, which migrated from Bihar and other adjoining states to the Eastern wing of Pakistan, suffered from similar discrimination and marginalization. India has become a shelter for several Bangladeshis who have crossed the porous border illegally and settled in several cities of India.

Their arrival in Assam, for example, caused serious problems and prompted the natives to raise the demand for repatriation of the non-Assamese. Speakers of Bengali and followers of Islam cannot be easily classified foreigners in the pluricultural society of India. Vote-bank politics has also helped in blurring their identities.

India inherited the legacy of British rule-a system of administration, an army, and a democratic form of government, based on the Government of India Act of 1935. Most important was the fact that our country retained the name India that is Bharat. We remain the mainland, while the other states are historically the breakaway groups.

After independence, India had successfully faced the problems like poverty, population explosion, unemployment etc. Even though we had succeeded still we have to reach our goal.

- Vedanti Patil
XII Arts

Role of Women in Indias Freedom Struggle

The history of Indian freedom Struggle would be incomplete without mentioning the contributions of women. The Sacrifice made by the women of India. Will occupy the foremost place. They fought With true spirit and undouted courage and faced various tortures, exploitions and hardships to earn us freedom.

When most of the men freedom fighters were in prison the women came forward, and took charge of the struggle. Woman's participation in Indias freedom. Struggle began as early as in 1817. Bhima Bai Holkar fought bravely against the British colonel Malcolm and defeated him. in guerilla warfare.

The role played by women in the war of Independence of 1857 was creditable and invited the adminration even leaders of the Revolt Rani Lakshmi Bai of Jhansi whose heroism and superb leadership laid on outstanding example of real patriotism. She was the Indian women who joined a real patriotism. Sarojini Naidu, Kasturba Gandhi, Vijaylakshmi Pundit and Annie Bezant in the 20th century are the names Which are remembered even today for their singular contribution both in battle field and in political field.

Men of honour had a significant role to play in the freedom struggle. However women too led from the front and emerged as game changes in the quest for inde pendence. Maharani Velu Nachiyar (1730-1796) bravely fought with the British army decades before the 1857 Revolt She probably remains the only queen to have defeated the British army Successfully. Gauri Parvati Bai who was queen of Travancore carried out reforme and emphasized on the need for education of girls thus in many ways helping women elevate from social and educational shigma.

- Nandini Chaudhri

XII Arts

भावपूर्ण श्रद्धांजली

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये देशातील जे थोर विचारवंत, शास्त्रज्ञ, साहित्यिक, अभ्यासक, सैनिक आणि विविध क्षेत्रातील मान्यवर व्यक्ती मृत्यू पावले त्यांच्या पवित्र स्मृतीला वंदन...! व अशा सर्व समाजघटकांना

भावपूर्ण श्रद्धांजली ...

संस्कृत विभाग

* संपादक
डॉ.नरेंद्र शिंदे

* विद्यार्थी प्रतिनिधी
साईनाथ पटणे
बीएस्सी.तृतीय वर्ष

अणुक्रमणिका

			पृ.क्र.
१.	**महात्मा मोहनदासः गान्धी**	चंद्रकला पांचाळ	१७९
२.	**राष्ट्रद्रोहस्य पारितोषिकम् ।**	पल्लवी राठोड	१८१
३.	**कथं ते पराभूता ? (गुञ्जारवतः)**	नम्रता कल्पे	१८२
४.	**महाराष्ट्रकेसरी छत्रपतिः शिवाजी महाराजः ।**	उत्कर्षा कुलकर्णी	१८३
५.	**सुभाषचन्द्र – पुण्यस्मरणम् ।**	सानिया जाधव	१८४
६.	**हैदराबाद हुतात्मानः ।**	साईनाथ चंद्रकांत पटणे	१८६

महात्मा मोहनदासः गान्धी

(२ अक्तुबर १८६९ – तः ३० जनवरी १९४८ इ.)

सत्ये रतोऽहर्निशमत्र योभूत् परोपकारेऽर्पितचित्तवित्तः ।
प्राणिष्वहिंसाव्रतभृत् सुवृतः गांधीमहात्मा सकलैःस वन्द्यः ।। १ ।।

– जे रात्रंदिवस सत्याचरणात मग्न राहिले. परोपकारासाठी ज्यांनी तन,मन आणि धन समर्पित केले. प्राणिमात्रा विषयी ज्यांनी अहिंसेचे व्रत धारण केले. असे महात्मा गांधी सर्वांसाठी वंदनीय आहेत.

सत्याग्रहस्यायुधमप्यमोघं प्राचारयद् यो भुवि शुद्धचेताः ।
तेनाद्भूतान्दोलनकारिवर्यः गांधीमहात्मा सकलैःस वन्द्यः ।। २ ।।

– ज्यांनी शुद्धचित होऊन जगतामध्ये कधीच व्यर्थ न जाणाऱ्या अहिंसा नावाच्या शस्त्राचा प्रचार केला. या शस्त्राच्या आधाराने अद्‌भूत असे आंदोलन करणाऱ्यांमध्ये श्रेष्ठ असे महात्मा गांधी सर्वांसाठी पूजनीय आहेत.

देशं स्वतन्त्रं सुखिनं विधातुं, यते यती यस्तपसार्जवेन ।
साफल्यमवाप हरेर्दयातः, गांधी महात्मा सकलैःस वन्द्यः ।। ३ ।।

– ज्यांनी आपल्या तपोबलाने व सरळस्वभावाने भारताला स्वतन्त्र व सुखी करण्यासाठी सतत प्रयत्न केले. परमेश्वराच्या कृपेने त्यांना सफलता देखील मिळाली. असे महात्मा गांधी सर्वांसाठी पूजनीय आहेत.

सारल्यमूर्तिः दययार्द्रचित्तो दरिद्रदीनार्तदशामवेक्ष्य ।
दीनोध्दृतौ यो निरतस्तपस्वी गांधी महात्मा सकलैःस वन्द्यः ।। ४ ।।

– जे सरळ स्वभावाचे मूर्तरूप व दयाळू होते. गरिबांची गरीबी व दुःखी अवस्था पाहून जे त्यांच्या उद्धारासाठी नेहमी तत्पर असत. असे महात्मा गांधी सर्वांसाठी पूज्य आहेत.

सर्वे समाना: जगदीशपुत्रा: न तत्र भेदोऽ स्त्युचितस्तु जात्या ।
इत्यादि भावान् प्रदिशन्नुदारो, गांधी महात्मा सकलैः स वन्द्यः ।। ५ ।।

– सगळे लोक परमेश्वराची संतान असल्यामुळे सारखे आहेत त्यांच्या मध्ये जन्मगत जातीभेद करणे योग्य नाही. असा उपदेश करणारे उदार अन्त:करणाचे धनी महात्मा गांधी सर्वांना वंद्य आहेत.

यः कर्मयोगी स्थितधीरिवाभूत् प्रीतिं समस्तेषु सदा दधानः ।
ऐक्यं तथानेतुमिहेहमानो, गांधी महात्मा सकलैः स वन्द्यः ।। ६ ।।

– जे कर्मयोगी सर्वांमध्ये प्रेम धारण करीत स्थितप्रज्ञ योग्या प्रमाणे जगले, जे सर्वांमध्ये एकरूपता आणण्यासाठी प्रयत्न करीत होते असे महात्मा गांधी सर्वांना वंदनीय आहेत.

ऐक्यस्य वेद्यां बलिदानहेतोः स्वराज्यहेतोरमराभिधानः ।
परेशभक्तो विनतः सुधीरो, गांधी महात्मा सकलैः स वन्द्यः ।। ७ ।।

– एकतेच्या वेदीवर बलिदानासाठी व स्वराज्य प्राप्तीसाठी ज्यांचे नाव अमर झाले असे ईश्वरभक्त, विनम्र धैर्यशाली महात्मा गांधी सर्वांना वंदनीय आहेत.

– संकलन
कु.चंद्रकला पांचाळ
वर्ग ११ वी विज्ञान

राष्ट्रद्रोहस्य पारितोषिकम् ।

(मूल्यकथातः)

आङ्ग्लानां शासनकाले लॉर्ड डलहौसी नाम अधिकारी गव्हर्नरजनरलपदम् आरूढः आसीत् । सःयेन केन मार्गेण भारतीयराज्यानां सीमितम् अधिपत्यम् अपि हर्तुम् अत्यत्सुकः आसीत् । कस्मिंश्चित् राज्ये शासनव्यवस्था सम्यक् नास्ति, कुत्रचन नृपः अकार्यक्षमः अस्ति । कोऽपि नृपः निपुत्रिकः अस्ति अथवा दत्तकपुत्रः राज्यधिकारं न अर्हति इत्यादीनि कारणानि पुरस्कृत्य सःराज्यानि स्वहस्ते गृह्णाति स्म ।

एवं सति केचन नृपाः मानधनाः ब्रिटिशानाम् अधिकारं धिक्कृत्य युद्धाय कृतनिश्चियाः आसन् । सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते इति उक्तिः ।

कर्णाटकप्रदेशे नरगुन्दनामकम् एकं सामन्तराज्यम् आसीत् अधिपतेः नाम बाबासाहेब नरगुन्दकरः इति । मानधनःसः यदा श्रुतवान् यत् तस्य दत्तकपुत्रस्य अधिकारः आङ्ग्लैः अस्वीकृतः तदा सः युद्धाय प्रवृत्तः । स्वयमेव आङ्ग्लेभ्यः राज्यार्पणात् युद्धे मरणं वरम् इति सः चिन्तितवान् । अतःयुद्धाय कृतनिश्चयः सः ।

किन्तु हन्त हन्त । तस्य प्रधानमन्त्री एव धनलोभात् राजद्रोहं कृतवान् । तेन गुप्तमार्गेण स्फोटकानि क्लेदितानि। नृपः पराभूतः ।

वधस्तम्भं नीतः । किन्तु प्रधानमंत्री किं पारितोषिकं सम्पादितवान् ? वदति आङ्ग्लसेनापतिः भवता साक्षात् अन्नदात्रा सह, स्वजनैः सह द्रोहः कृतः । वयं तु खलु वैदेशीयाः । अस्माभिः सह भवान् कथं निष्ठावान् भविष्यति । स्वराष्ट्रघातकः अविश्वासार्हः । भवान् मृत्युदण्डमेव अर्हति । अतः सः भूशुण्ड्या हतः ।

– कु.पल्लवी राठोड
११ वी विज्ञान

कथं ते पराभूता ?

(गुञ्जारवत:)

१७६१ तमं संवत्सरं भारतस्य अशुभसंवत्सरम् । अफ गाणिस्तानीय: अहमदशाह: अब्दालि: भारते आक्रमणं कृतवान् । तदा महाराष्ट्रप्रदेशे मराठीजनानां प्रबलं राज्यम् आसीत् । तस्य प्रभाव: उत्तरभारतेऽपि आसीत् । अत: आक्रमणनिवारणं तेषाम् एव दायित्वम् । द्वयोर्मध्ये भीषण: सङ्ग्राम: सञ्जात: । दुर्दैववशात् मराठीजना: पराभूता: । तेन भारत: एव खलु पराभूत: ।

द्वे सैन्यदले यमुनातीरयो: परस्परपुरत: युद्धोत्सुके स्थिते । रात्रौ अब्दालि:स्वयं दलप्रदेशस्य निरीक्षणं कुर्वन् आसीत् । मराठी-सैन्यदले स: दृष्टवान् यद् विविध- भागेषु ते अन्नं पचन्ति स्म । अब्दालि: चारान् तस्य कारणम् अपृच्छत् । चारा: अकथयन् मराठी सैन्यदले विविधजातीया: सैनिका: सन्ति । ते स्वस्य स्वस्य जाते: अनुसारेण अन्नं पचन्ति । तेषां सहभोजनं भवितुं न अर्हति । अचिरात् अब्दालि: अवदत् तर्हि अस्माकं विजय: निश्चित: एव । ये जना: राष्ट्रियसङ्कटकालेऽपि जातिभेदम् अनुसरन्ति ते समानहृदा कथं युध्देरन् ? अशक्यमेव तद् । तेषां भेदाभेद: एव तेषां पराभवं सूचयति । तथैव अभवत् ।

किं वयम् इदानीमपि अस्य सारं न अनुसराम: ।

-कु.नम्रता कल्पे

११ वी कला

महाराष्ट्रकेसरी छत्रपति: शिवाजी महाराज: ।

कीर्तिर्यदीया धवलामलेयं विराजतेऽद्यापि हि सर्वदिक्षु ।
तं राजनीतौ कुशलाग्रगण्यं, वीरं नमाम: शिवराजसिंहम् ।।

– जिनकी निर्मल स्वच्छ कीर्ति आज भी सब दिशाओं में विराजमान है, उन राजनीति में कुशल और नीतिज्ञ–शिरोमणि वीर शिवाजी महाराज को हम नमस्कार करते हैं।

न पारतन्त्र्यं तु कदापि सह्यम्, आयान्तु विघ्ना बहवो न चिन्ता ।
एवं सुधैर्येण सदाचरन्तं, वीरं नमाम: शिवराजसिंहम् ।।

परतन्त्रता को मैं कभी सहन नही कर सकता, कितनी भी विघ्न बाधाएं आएं उनकी कोई चिन्ता (परवाह) नहीं । इस प्रकार उत्तम धैर्य से सदाचरण करने वाले वीर शिवाजी महाराज को हम नमन करते हैं ।

भृशं विनीतं सृजनेषु नित्यं, जीजीजनन्या अनुरुपपुत्रम् ।
शठेषु नूनं शठवच्चरन्तं, वीरं नमाम: शिवराजसिंहम् ।।

– सज्जनों के प्रति सदा अत्यन्त विनीत, किन्तु शठों के साथ निश्चय से शठ की तरह व्यवहार करते हुए जीजाबाई का अनुरूप पुत्र शिवाजी महाराज को हम वन्दन करते है ।

य: पर्वतीय: खलु नित्यवासी, इतीव तुच्छाममिधानमगृह्णात् ।
गजेन्द्रतुल्यान् यवनान् व्यजेष्ठ, वीरं स्तुमस्तं शिवराजसिंहम् ।।

जिन्हे विरोधियों ने पहाडमें रहने वाला कहकर तुच्छ नाम दिया किन्तु जिन्होने बडे हाथी के समान मुगलोंपर विजय प्राप्त की ऐसे शिवाजी महाराज की हम स्तुति करते है ।

य: स्थापयामास सुधर्मराज्यम् प्राकम्पयच्चाप्यवरङ्गजीवम् ।
श्री रामदासदिसतां विधेयं, वीरं स्तुमस्तं शिवराज सिंहम् ।।

– जिन्होंने उत्तम राज्य स्थापित किया और औरंगजेब को कंपा दिया, श्री स्वामी रामदास इत्यादि सज्जनों के आज्ञाकारी महाराज शिवाजी की हम स्तुति करते हैं ।

– संकलन

कु.उत्कर्षा कुलकर्णी
बी.कॉम. द्वितीय वर्ष

सुभाषचन्द्र - पुण्यस्मरणम् ।

(प्रो.हरिचन्द्र रेणापुरकरस्य रचनात:)

१) यस्या त्युत्कटशौर्यसाहसमयी गाथां निशम्याद्भूतां,
नि: सङ्ख्यै: खलु राष्ट्रमुक्तिसमरे हौतात्म्यमङ्गीकृतम् ।
नूनं प्राणसमिद्भिरेव विहित: स्वातन्त्र्य-यज्ञो महान ।
वन्दे भारतरत्नवीरपरमं धन्यं सुभाषर्षभम् ।।

२) नि:शेषं निजवित्तजीवितवपुस्तारूण्यसौख्यादिकं,
सानन्दं सकलं स्वभारतभुव: स्वातन्त्र्ययज्ञार्पितम् ।
येनोग्रा यमयातनाश्च विविधा: सोढा निरोधे मुदा,
वन्दे भारतरत्नवीरपरमं धन्यं सुभाषर्षभम् ।।

३) यो वै भारतमातृमस्तकमणि स्तेजस्विभव्योज्वलो
यद्हुङ्कारखेण कम्पितमभूदाङ्ग्लाधिराज्यं भुवि ।
यद्विक्रान्त पराक्रमोर्जित कृतैरूद्भसितं भारतं,
वन्दे भारतरत्नवीरपरमं धन्यं सुभाषर्षभम् ।।

४) मह्यं यच्छत रक्तमद्य सुभटा दास्याम्यहं मुक्तता,
दिल्लीं भोश्चलतेति येन विहितं श्रुत्वा समावाहनम् ।
सद्योऽसंख्यजनै: प्रयातमभवन् स्वातन्त्र्ययुद्धाय वै,
वन्दे भारतरत्नवीरपरमं धन्यं सुभाषर्षभम् ।।

५) कृत्वा सख्यमपीह चाङ्ग्लरिपुभिर्जापानजर्मन्समै:,
कृत्वा चैव महाबलिष्ठपृतनामाजाद् हिन्दाभिधानम् ।
आरब्ध: खलु येन घोरसमरो ह्याङ्ग्लप्रतीपं महान्,
वन्दे भाररत्नवीरपरमं धन्यं सुभाषर्षभम् ।।

६) आङ्ग्लानां विकारालदास्यनिगडान्मुक्तिं ह्यहिंसारणान्,
मत्वा नूनमशक्यमेव भुवने हीत्यस्त्रशस्त्राहवम् ।
आङ्ग्लानां रिपुसार्धमेव सहसा युक्त्वा कृतं येन तं,
वन्दे भारतरत्न वीरपरमं धन्यं सुभाषर्षभम् ।।

७) काबूलात् स जगाम जर्मनभुवं तस्मादिटालीं गतो,
राष्ट्राध्यक्षजनैश्च हिटलरमुसोलिन्यादिभि: सङ्गत: ।
तद्देशस्थनिवासिभारतजनान् धीरं समाहूतवान् ।
साह्यं भारतमुक्तिपूतसमरे कर्तुं च सर्वात्मना ।।

८) अत्यन्तोज्वल-शौर्यसाहसमहाहाशौटीर्यतेजस्विता,
विक्रान्ताद्भूत धैर्य विक्रममहाप्रगल्भ्य-निर्भीकता ।
अत्यन्तोत्कृट देशभक्तिरतुला त्यागोऽपिभव्योज्वलो,
हीत्येतद्गुणरत्नदुर्लभनिधि ह्यासीत् सुभाषो ध्रुवम् ।।

संकलन
- कु.सानिया जाधव
१२ वी विज्ञान

हैदराबाद हुतात्मान: ।

भाग्यनगरे संप्रवृत्तो यो महान् सत्याग्रह: स्वामिनो नारायणाख्यया यस्य नेतारोऽभवन् ।
धार्मिकं स्वातंन्त्र्यमाप्तुं संप्रवत्ते ह्यध्वरे यैर्मुदा वीरैर्बुधैर्दत्ता निजप्राणाहुति: ।

✲ भाग्यनगर अर्थात हैदराबाद में जो महान् सत्याग्रह हुआ जिसके प्रथम सर्वाधिकारी नेता महात्मा नारायण स्वामीजी थे । उस धार्मिक स्वतन्त्रता को पाने के लिए किये गये सत्याग्रह यज्ञ में जिन वीरों ने प्रसन्नता से अपने प्राणों की आहुति दी है वे सब बन्दनीय है ।

ते नमस्या: सर्व एते येऽमरा जाता ध्रुवं, तत्प्रभावादन्त: आर्या लेभिरे विजयश्रियम् ।
यातना: सोढा सुघोरा: किन्तु न त्यक्तं व्रतम्, अर्पयाम: सादरं तेभ्यो वयं श्रद्धाञ्जलिम् ।

- वे सब नमस्कार करने योग्य है जो इस बलिदान के कारण निश्चय से अमर हो गये है । उनके बलिदान के प्रभाव से अर्योंने अन्त में विजय लक्ष्मी को प्राप्त किया । उन धर्मवीरों ने अनेक घोर कष्टों को सहन किया किन्तु व्रत का परित्याग नहीं किया इसलिये हम उन्हे आदर सहित श्रद्धाञ्जलि अर्पित करते हैं ।

श्यामलालारूढ–माधव–विष्णु– भगवन्तादय:। स्वामिसत्यानन्द–वेंकटराव–छोटेलालका: ।।
स्वामि – परमानन्द – बदनसिंह – रतिरामादय: । गुरुकुलीयो ब्रह्मचारी श्रीदयानन्दाभिध: ।।
धर्मप्रकाश: सुक्रतो फकीरो वेदप्रकाशो बुधपाण्डुरंग: ।
श्री सत्यनारायण – भीमरावौ मल्खानसिंहाख्यबुधो मनस्वी ।।
कल्याणानन्द: स्वामी श्रीमान् शान्तिप्रकाशक: । महावीर धर्मवीर:, खण्डेराव स्तथेतरे ।।
एतान् सर्वान् नमस्कुर्मो धर्मवीरान् हुतात्मन: । प्रत्यब्दं यान् स्मरन्त्यार्या: प्रस्तुते विजयोत्सवे ।।

- श्री श्यामलाल जी (उदगीर), भक्त अरुढा, श्री माधव, श्री विष्णु भगवन्त, श्री सुनहरेलाल, स्वामी सत्यान्द, श्री वेंकटराव, श्री छोटेलाल, स्वामी परमानन्द, श्री रतिराम, श्री बदनसिंह, गुरुकुल कांगडी का ब्रह्मचारी दयानंद, श्री धर्मप्रकाश, फकीरचन्द्र, श्री वेदप्रकाश (गुंजोटी) श्री पांडुरंग, श्री सत्यनारायण, श्री भीमराव, श्री मलखानसिंह, स्वामी कल्याणानंद, श्री शान्तिप्रकाश, श्री महावीर, श्री खाकेराव आदि धर्मवीरों को जिन्हे आर्य लोग प्रतिवर्ष सत्याग्रह स्मारक दिवसपर स्मरण करते है, स्तुति करते है ।

- संकलन

साईनाथ चंद्रकांत पटणे
बी.एस्सी. तृतीय वर्ष

پیدا کرنے کے لیے کوشاں ہو گیا۔

الہلال، البلاغ:۔

مولانا ابوالکلام آزاد نے ۱۳ جولائی ۱۹۱۲ء کو ۱۶ صفحات پر مشتمل ہفتہ وار 'الہلال' اور ۱۲ نومبر ۱۹۱۵ء کو البلاغ جاری کیا۔ جس نے صحافت کو مزید توانائی بخشی مولانا آزاد ایک قابل عالم ومفکر اور مقرر تھے۔ ان کی بیباک بیانی ملت سے محبت اور وطن پرستی کے جنون نے آزادی کی لڑائی میں گھی کا کام کیا۔ مولانا نے اپنے مضامین سے مسلمانوں کی اصلاح کرنے کی کوشش کی۔ آزاد نے اس وقت لسان الصدق، الاصلاح، کی ادارت بھی کی۔

جنگِ آزادی کی لڑائی میں اردو اخبارات کی خدمات نا قابل فراموں ہے۔ جب تک ہندوستان کی آزادی کے بارے میں ذکر کیا جائے گا تو اردو اخبارات کا نام ضرور لیا جائے گا۔

سرفروشی کی تمنا اب ہمارے دل میں ہے
دیکھنا ہے زور کتنا بازوئے قاتل میں ہے
مذہب کچھ ہو ہندی ہے ہم سارے بھائی ہیں
ہندو ہیں یا مسلم ہیں یا سکھ ہیں یا عیسائی ہیں
پریم نے سب کو ایک کیا ہے پریم کے ہم شیدائی ہیں
بھارت نام کے عاشق ہیں ہم بھارت کے سودائی ہیں

Shaikh Tayyaba
B.A.T.Y.

''اردو صحافت اور جنگ آزادی''

۱۸۵۷ء سے لے کر ۱۹۳۰-۳۵ تک ملک گیر پیانے پر آزادی اور قومی اتحاد کے لیے جنگ کرنے کا سہرا زیادہ تر اردو اخبارات کے سر رہا، کیونکہ ہندی کے اخبار اس زمانے میں برائے نام ہی تھے۔ انگیریزی کے اکثر اخبار انگریزو ں کے ہم نوا تھے اور علاقائی زبانوں کے اخباروں کا حلقہ اثر محدود تھا۔

تحریک آزادی میں اردو صحافت نے قابل تعریف کردار ادا کیا ہے اور اس دور میں لوگ اپنے غصے کا اظہار مختلف انداز میں کر رہے تھے اور حکومت سے باغی ہو چکے تھے اس وقت اردو صحافت نے ایک راستہ دکھایا۔

طلسمِ لکھنوء:۔

۲۵ جولائی ۱۸۵۶ء کو لکھنوء سے جاری ہونے والا یہ اخبار ''انگریز حکومت پر نکتہ چینی کرنے اور اپنی مقفع عبارات آرائی'' کی وجہ سے مشہور تھا۔ اس اخبار میں ''قلع معلی'' کی خبریں بھی شائع ہوتی تھیں نیز اس اخبار کی ایک خصوصیت یہ بھی تھی کہ بہادر شاہ ظفر پر انگریزں نے جب مقدمہ چلایا تو اس اخبار کا ایک شمارہ ۱۸۵۷ء کے معاملے میں بطور ثبوت پیش کیا گیا تھا۔

مدینہ اخبار بجنور:۔

مدینہ اخبار ۱۹۱۲ء میں بجنور سے ہفتہ وار کی شکل میں جاری ہوا۔ تاہم کچھ ہی مہینوں میں سہ روزہ نکلنے لگا۔ اس کے بانی مولانا مجید حسن تھے۔ اس اخبار میں روزِ اوّل سے ہی بہترین نثر نگاروں، مایہ ناز ادیبوں اور کہنہ مشق شعراء کی تحریریں شائع ہوتی رہیں۔ اس اخبار ہندوستانیوں کو حیرت کا خوبصورت خواب دکھایا اور مستقل سچائی اور ایمانداری کے ساتھ خبریں چھاپتا رہا۔ آگے چل کر پابندی عائد ہو جانے کے سبب یہ اخبار ''یثرب'' کے نام سے بھی شائع ہوتا رہا لیکن سچائی اور ایمانداری کا یہ قافلہ نہ رکنے پیا اور پھر ''یثرب'' پہ بھی انگریزوں نے قدغن ڈال دی۔ لیکن پھر بھی اس اخبار نے دم نہیں توڑا اور دوبارہ ''مدینہ'' کے نام سے شائع ہو کر انگریزوں کے خلاف ہندوستانیوں کے دلوں میں جذبہ جہاد

اودھ پنچ:۔

ہندوستان کی جدوجہد آزادی میں جن چنداور خاص اخباروں کا رول رہاان میں سے ایک خاص نام لکھنوء سے شائع ہونے والا اخبار" اودھ پنچ" کا ہے۔ منشی سجاد حسین کی نگرانی میں ۱۸۷۷ء میں جاری ہوا۔ اس کے جاری ہوتے ہی تحریک آزادی میں جان آگئی تھی، اس اخبار نے تحریروں کے ذریعے کمپنی کی نگرانی اور برطانوی حکومت کے خلاف کھلم کھلا بغاوت کا اعلان کردیا تھا۔ اس وقت کے نمور دانشوران، صحافی، ادباء اور شعراء نے اس میں اپنے قلم کی تلواریں چلا کر انگریزی حکومت کی ناک میں دم کئے رکھا۔

نہ ہو مغرور گر مائل بابی ہو سلطانی
یہ بھی اک صورت ہے تجھے غافل بنانے کی

پیامِ آزادی:۔

اگر تحریکِ آزادی میں جان ڈال دینے والے اخبار" پیامِ آزادی" کا تذکرہ نہ کیا جائے تو یہ یقیناً ناانصافی ہوگی۔ پیامِ آزادی' فروری ۱۸۵۷ء میں بہادر شاہ ظفر کے پوتے مرزا بیدار بخت کے حکم سے جاری ہونے والا اخبار تھا جس نے ہندو مسلم کو ایک پلیٹ فارم پر لا کھڑا کرنے کے لیے انتھک کوشش کی اور ان کے دلوں میں انگریزوں کے لیے نفرت کا بیج بونے میں کافی حد تک کامیاب رہا۔

بہر کیف! اردو صحافت نے ۱۸۵۷ء کی جنگِ آزادی میں وہ کلیدی کردار ادا کیا ہے جسے تاریخ کبھی نظر انداز نہیں کر سکتی۔

بڑے سرکاری اعزاز'بھارت رتن' سے نوازا گیا۔

شیخ حسام عظیم
بی۔اے۔ایس۔وائے۔

''اردو صحافت اور جنگ آزادی''

۱۸۵۷ء سے لے کر ۳۵۔۱۹۳۰ تک ملک گیر پیمانے پر آزادی اور قومی اتحاد کے لیے جنگ کرنے کا سہرا زیادہ تر اردو اخبارات کے سر رہا، کیونکہ ہندی کے اخبار اس زمانے میں برائے نام ہی تھے۔انگیریزی کے اکثر اخبار انگریزو ں کے ہم نوا تھے اور علاقائی زبانوں کے اخباروں کا حلقہء اثر محدود تھا۔

تحریک آزادی میں اردو صحافت نے قابل تعریف کردار ادا کیا ہے اور اس دور میں لوگ اپنے غصے کا اظہار مختلف انداز میں کر رہے تھے اور حکومت سے باغی ہو چکے تھے اس وقت اردو صحافت نے ایک راستہ دکھایا۔

کھینچو نہ کمانوں کو نہ تلوار نکالو
جب توپ مقابل ہو تو اخبار نکالو

دہلی اردو اخبار:۔

۱۸۵۷ء کی جنگ آزادی میں سرفروشانہ کردار ادا کرنے والے اخباروں میں سب سے نمایاں اور جلی نام 'دہلی اردو اخبار' کا ہے، جسے مولانا محمد حسین آزاد کے والد مولوی محمد باقر نے جاری کیا تھا۔دہلی اردو اخبار کو ۱۸۵۷ء کی تحریک میں اس لئے بھی اہمیت دی جاتی ہے کہ انگیزوں نے مولوی محمد باقر کو گولی مار کر شہید کر دیا تھا۔

معروف اردو اخبار'دہلی اردو اخبار' ۱۸۳۷ء میں دہلی سے جاری ہوتا تھا۔یہ ہفتہ روزہ اخبار تھا۔مولوی محمد باقر نے اپنے اخبار کے ذریعے کئی نئی ایجادات کیں اور صحافت کے جدید رجحانات کو آگے بڑھایا۔انقلابی جذبات کو ابھارنے اور عوام وخواص کو خبر سے باخبر کرنے کا اہم کارنامہ اردو صحافت نے بڑی کامیابی اور لیاقت کے ساتھ انجام دیا۔

جان ہے، میری رگوں میں خون ہے، میں آزادی حاصل کرنے کے لیے لڑتی رہوں گی۔''

۱۹۱۴ء میں سروجنی نائیڈو کی ملاقات لندن میں مہاتما گاندھی سے ہوئی تھی۔ پہلی ملاقات میں ہی گاندھی جی سروجنی نائیڈو سے متاثر ہو گئے تھے۔ اس کے بعد انھوں نے اپنی زندگی گاندھی جی کے اصولوں کے مطابق تبدیل کر لی اور وہ ایک سادہ زندگی گذارنے والی عورت بن گئیں۔ سادگی سروجنی نائیڈو کی زندگی کا ایک اہم حصہ تھی۔ وہ ایک سچی اور ہمتی عورت تھیں۔ ہریجن عوام کی خدمت کرنا انہوں نے اپنا خاص مقصد بنالیا۔ وہ پہلی خاتون تھیں جو نیشنل کانگریس کی ۱۹۲۵ء میں صدر بنائی گئیں۔ اس کے بعد وہ ہندوستانی عورتوں کی کانفرنس کی بھی صدر بنیں۔ کانگریس صدر کی حیثیت سے جب انہوں نے افریقہ کا دورہ کیا تو ۱۹۲۸ء میں اخبار ''مدر انڈیا'' میں ہندوستان کی جو برائی چھپی تھی اس کو اپنے بیان سے ختم کر دیا اور وہ بے اثر ہو گئی۔ ۱۹۳۱ء میں آزادی کی تحریک کے سلسلے میں انہیں جیل جانا پڑا۔ اس کے بعد ۱۹۳۲ء میں وہ پھر جیل گئیں لیکن وہ عرصہ تک تحریک آزادی کے کاموں میں مسلسل مصروف رہیں۔

۱۹۴۷ء میں جب ہندوستان آزاد ہوا تو ان کی خدمات کو دیکھتے ہوئے انہیں اتر پردیش کا گورنر بنایا گیا۔ وہ پہلی ہندوستانی خاتون تھیں جسے یہ اعزاز حاصل ہوا تھا۔

ارونا آصف علی:۔

ارونا بنگال کے ایک گنگولی خاندان میں ۱۹۰۹ء میں پیدا ہوئیں۔ نینی تال میں نہرو خاندان سے قربت حاصل ہوئی۔ الہ آباد میں جب وہ اپنی بہن کے یہاں گئی ہوئی تھیں تو ان کی ملاقات کانگریس کے مشہور لیڈر ایم۔ آصف علی سے ہوئی۔ ہم خیال ہونے کی وجہ سے وہ شادی کے رشتہ میں بندھ گئے۔ ان کا مقصد برطانوی حکومت کے خلاف لڑنا تھا۔ جنگ آزادی کے دوران ۱۹۳۰ء میں انہیں ایک سال کے لیے جیل میں رہنا پڑا۔ ۱۹۳۲ء میں ارونا آصف علی نے مہاتما گاندھی کے ساتھ جنگ آزادی میں سرگرمی سے حصہ لیا جس کے نتیجے میں انہیں چھ مہینے کی سزا برداشت کرنی پڑی۔

ملک آزاد ہونے کے بعد ارونا دلی پردیش کانگریس کمیٹی کی صدر بنیں۔ ۱۹۴۸ء میں اچاریہ نریندر دیو کی سماجوادی پارٹی میں شامل ہو گئیں۔ وہ ۱۹۵۸ء میں دلی کی پہلی میئر منتخب ہوئیں۔ ان کی خدمات کو بھارت سرکار نے سراہا اور انہیں ۱۹۹۲ء میں ''پدم بھوشن'' سے نوازا۔ اس سے قبل ۱۹۹۱ء میں انہیں عالمی خدمات کے لیے جواہر لال نہرو ایوارڈ سے نوازا گیا۔ ان کے انتقال کے بعد انہیں ملک کے سب سے

Shaikh Iffat
B.A.T.Y.

''آزادی کی لڑائی میں خواتین کی کارکردگی''

اس سال ہندوستان کی آزادی کے پچھتر سال پورے ہو گئے۔ ملک کی ترقی کے ہر شعبے میں اس بات کا تجزیہ کیا جا رہا ہے کہ ہم نے ان پچھتر برسوں میں کیا حاصل کیا اور مستقبل میں کیا کیا حاصل کرنے کی ضرورت ہے۔ جن آزادی کے متوالوں نے ہندوستان کو آزادی دلانے کے لیے قربانیاں کیں ان کو بھی ذرا یاد کر لینا ہوگا تا کہ ہم آزادی کے قدر و قیمت کو برقرار رکھ سکیں۔ مردوں کے شانہ بہ شانہ خواتین نے بھی تحریک آزادی میں بڑھ چڑھ کر حصہ لیا۔ جنگ آزادی میں عورتوں کا ایک اہم کردار رہا ہے۔ جنگ آزادی کے دوران جن بہادر عورتوں نے ملک کو انگریزی حکومت کے شکنجے سے آزاد کرانے کی لیے جو تکلیفیں اٹھائی ہیں ان کے حوصلے قابل تحسین ہیں اور ان کی سوانح ہمیشہ یاد کیے جائیں گے۔ یہی کارنامے ان کو زندہ رکھیں گے۔ ان کی سوانح حیات ملک و سماج کے لیے مشعل راہ کی طرح ہیں۔ آج ہندوستان میں یہ کوشش کی جا رہی ہے کہ خواتین کے درجہ کو بلند کیا جائے اس لیے یہ ضروری ہے کہ ماضی میں خواتین نے جو پیش قدمیاں کی ہیں ان کو مناسب پس منظر میں رکھا جائے تا کہ ان کے کردار کو سراہا جا سکے۔

سروجنی نائیڈو:۔

سروجنی نائیڈو ۱۳ فروری ۱۸۷۹ء کو حیدرآباد میں پیدا ہوئیں۔ ان کے والد بنگالی برہمن تھے۔ وہ نوکری کے دوران حیدرآباد میں آ کر آباد ہو گئے تھے سروجنی نائیڈو کو بچپن میں انگریزی زبان سے بالکل دلچسپی نہیں تھی لیکن وہ والدین کے ڈر سے اسکول برابر جاتی تھیں۔ بعد میں انھوں نے بڑی محنت اور شوق سے انگیزی سیکھی۔ وہ سب سے نرمی کے ساتھ پیش آتی تھیں۔ انہوں نے دسویں کا امتحان بارہ سال کی عمر میں پاس کر لیا۔ وہ طالب علمی کے زمانے میں انگریزی زبان میں شعر اور نظمیں لکھنے لگی تھیں۔ جب وہ لندن تعلیم حاصل کرنے گئی تھیں تو وہاں بھی وہ انگریزی نظمیں لکھتی رہتی تھیں۔ انہیں ہندوستان کی بلبل کہا جاتا تھا۔ انہوں نے ہندوستان کے بارے میں بہت سی نظمیں لکھی ہیں۔ جب وہ سیاست کے میدان میں اتر آئیں تو شاعری سے دور ہو گئیں۔ ان کی شاعری صرف شاعری نہیں تھی بلکہ ملک کی خدمت تھی۔ انہیں جب کانگریس کا صدر بنایا گیا تو انہوں نے ایک مرتبہ تقریر کرتے وقت کہا تھا: ''جب تک میرے جسم میں

کوشش کے لیے ہمیشہ یاد کی جائیں گی۔

بیگم حضرت محل:۔

جنگ آزادی کی بہادر عورتوں میں لکھنوء کے نواب واجد علی شاہ کی بیگم حضرت محل کا ذکر سنہری حرفوں میں موجود ہے۔بیگم حضرت محل ایک بہادر اور ہمتی خاتون تھیں۔انگریز اودھ کی حکومت پر قبضہ کرنا چاہتے تھے۔بیگم حضرت محل انگریزوں کے ارادوں کو بھانپ گئی تھیں اوران سے پوری طرح باخبر تھیں۔اس لیے انھوں نے حکومت کی باگڈور خود سنبھالی اور سرکاری کاموں کوتوجہ کے ساتھ دیکھنے لگیں۔

۱۸۵۷ء کے وہ دن بڑی اہمیت رکھتے ہیں جب سارے شہر میں آزادی کے شعلے بھڑک اٹھے تھے اور ہر جگہ ملک کو انگریزوں سے آزاد کرانے کے لیے آزادی کے سپاہی جمع ہورہے تھے اور انگریزوں پر حملہ کررہے تھے تاکہ انہیں نقصان پہنچ سکے۔انہی دنوں آزادی کے سپاہیوں نے بیگم حضرت محل کو اپنا رہنما چن لیا جسے انہوں نے بخوشی مان لیا۔ بیگم حضرت محل نے آزادی کے سپاہیوں کے لیے سرکاری خزانے سے مدد کرنی شروع کردی۔انہوں نے روپے ہی نہیں بلکہ سپاہیوں سے بھی مدد کی اور جب خزانے میں کمی ہوئی تو آزادی کے لیے انہوں نے اپنے زیورات کو بھی فروخت کردیا یہاں تک کہ وہ خود بھی آزادی حاصل کرنے کے لیے انگریز سپاہیوں سے لڑنے کے لیے جنگ کے میدان میں اتر آئیں۔

ڈاکٹر اینی بیسنٹ:۔

ڈاکٹر اینی بیسنٹ ۱۸۴۷ء میں انگلستان میں پیدا ہوئیں۔وہ ۱۸۸۹ء میں تھیوسوفیکل سوسائٹی کی ممبر بن گئیں۔ ۱۸۹۳ء میں وہ ہندوستان آگئیں تاکہ تھیوسوفیکل نظریات کو عوام میں پھیلا سکیں۔انہوں نے یہاں آکر ہندوستان کو اپنا ملک بنالیا۔۱۹۱۴ء میں انہوں نے ہندوستانی عوام سے کہا کہ اگر وہ اپنی اور اپنے ملک کی ترقی چاہتے ہیں تو انہیں سماج میں عورتوں کی حالت میں تبدیلی لانی ہوگی۔انہوں نے ہندوستان کی بہت سی پرانی رسموں کو ختم کرنے اور عورتوں کی تعلیم کے بڑی کوشش کی۔پھر وہ ہندوستان کی آزادی کے کاموں میں شریک ہونے لگیں۔انہوں نے ۱۹۱۶ء میں ''ہوم رُول لیگ'' انجمن قائم کی اور اس انجمن کا کام صدر کی حیثیت سے انجام دینے لگیں۔

Ladaf Bushra
B.A.T.Y.

''بھارت کی آزادی کی لڑائی میں خواتین کی کارکردگی۔۔۔۔۔''

اس سال ہندوستان کی آزادی کے پچھتر سال پورے ہوگئے۔ ملک کی ترقی کے ہر شعبے میں اس بات کا تجزیہ کیا جا رہا ہے کہ ہم نے ان پچھتر برسوں میں کیا حاصل کیا اور مستقبل میں کیا کیا حاصل کرنے کی ضرورت ہے۔ جن آزادی کے متوالوں نے ہندوستان کو آزادی دلانے کے لیے قربانیاں کیں ان کو بھی ذرا یاد کرلینا ہوگا تا کہ ہم آزادی کے قدرو قیمت کو برقرار رکھ سکیں۔ مردوں کے شانہ بہ شانہ خواتین نے بھی تحریک آزادی میں بڑھ چڑھ کر حصہ لیا۔ جنگ آزادی میں عورتوں کا ایک اہم کردار رہا ہے۔ جنگ آزادی کے دوران جن بہادر عورتوں نے ملک کو انگریزی حکومت کے شکنجے سے آزاد کرانے کی لیے جو تکلیفیں اٹھائی ہیں ان کے حوصلے قابل تحسین ہیں اور ان کی سوانح ہمیشہ یاد کیے جائیں گے۔ یہی کارنامے ان کو زندہ رکھیں گے۔ ان کی سوانح حیات ملک وسماج کے لیے مشعل راہ کی طرح ہیں۔ آج ہندوستان میں یہ کوشش کی جارہی ہے کہ خواتین کے درجہ کو بلند کیا جائے اس لیے یہ ضروری ہے کہ ماضی میں خواتین نے جو پیش قدمیاں کی ہیں ان کو مناسب پس منظر میں رکھا جائے تا کہ ان کے کردار کو سراہا جا سکے۔

لکشمی بائی:۔

سب سے پہلے ہم دیکھتے ہیں کہ آزادی کا نام آتے ہی اور عورتوں کا تذکرہ ہوتے ہی لکشمی بائی کا نام سرفہرست آتا ہے۔ آزادی کی لڑائی میں قربانی دینے والوں میں لکشمی بائی کا نام سب سے پہلے اُبھر کر سامنے آتا ہے۔ ان کا اصلی نام منی کرنیکا تھا۔ وہ ۱۸۲۷ء میں کاشی میں پیدا ہوئیں۔ ان کے والد کا نام بلونت راؤ تانبے اور والدہ کا نام بھاگیرتھی بائی تھا۔

لکشمی بائی نے اپنی زندگی جس قدر سادگی سے گذاری وہ ایک مثال ہے اور اپنے رویے کی وجہ سے عوام میں بہت مشہور ہوگئیں۔ ۱۸۵۷ء میں جب آزادی کی جنگ کے شعلے بھڑک اٹھے تو جھانسی بھی اس سے نہ بچ سکی۔ انہوں نے انگیزی فوجوں کا ڈٹ کر مقابلہ کیا۔ لیکن انگریزوں کی جیت ہوئی اور لکشمی بائی ایک انگریز فوجی کے ہاتھوں قتل ہوئیں۔
جھانسی کی رانی لکشمی بائی ایک بہادر شیرنی کی حیثیت سے ملک کی تاریخ میں اپنی قربانی اور آزادی حاصل کرنے کی

پہلی جنگ عظیم میں اکبراور شبلی دونوں سے حکومت ناراض تھی۔ اکبر کے اشعار کو باغیانہ سمجھا جاتا تھا اور شبلی کی نظم اس قدر خطرناک سمجھی گئی تھی کہ اگر وہ قید ہستی سے رہا نہ ہو جاتے تو قید فرنگ میں ہوتے۔

اک جرمنی نے مجھ سے کہا از رہ غرور
آساں نہیں ہے فتح تو دشوار بھی نہیں

اس سادگی پہ کون نہ مر جائے اے خدا
لڑتے ہیں اور ہاتھ میں تلوار بھی نہیں

پہلی جنگ سے کچھ پہلے اردو ادب میں ادب لطیف کی تحریک شروع ہو چکی تھی۔ مولانا ابوالکلام آزاد ہماری ادبی فضا میں داخل ہو چکے تھے۔ ابوالکلام نے مذہبی احساس کو سیاسی شعور اور سیاسی شعور کو ادبی رنگ دیا۔ الہلال نے اردو نثر میں ایک مقدس سنجیدگی کو رواج دیا۔

ابوالکلام کے بعد اردو ادب میں دوسری بڑی شخصیت محمد علی کی ہے۔ ابوالکلام آزاد نے ذہن کو آزاد کیا تھا، محمد علی نے دلوں کو، ابوالکلام بلندیوں کے ادیب ہیں، محمد علی سوز و گداز، درد و اثر کے شاعر ہیں۔ اس طرح اردو کے شاعر اور ادیب بحیثیت مجموعی ہندوستان کی آزادی کی تحریک میں نہ صرف شریک بلکہ پیش پیش رہے تھے۔

چھوڑوں گی نہ میں ہند کی تاریک فضا کو
جب تک نہ اٹھیں خاک سے مردان گراں خواب

دیو مالا، قصے کہانیاں، استعارات، علامات، سب کچھ ہیں۔ نظیر اور انیس تو ان شعرا میں سے ہیں جو باوجود مختلف ہوتے ہوئے ہندوستان کی تہذیب کے شاعر ہیں۔ نظیر کی نظموں میں اس تمدن اور معاشرت کی جھلک ہے جو مغلیہ سلطنت کا سب سے گراں قدر تحفہ ہے۔ انیس کے مرثیے عربی مزاج سے زیادہ لکھنوی تہذیب کے نمایندے ہیں۔ اس میں کوئی شک نہیں کہ اردو شاعری پر فارسی شاعری کا بہت گہرا اثر ہے لیکن انگریزی شاعری پر یونانی اور لاطینی کا اس سے بھی گہرا اثر ہے۔ اردو میں تقریباً تین چوتھائی الفاظ وہ ہیں جو یا تو مقامی ہیں یا بیرونی الفاظ ہیں، تبدیلی کر کے ان کو اپنا لیا گیا ہے۔ خالص بیرونی الفاظ یا تت سم کی تعداد نسبتاً بہت کم ہے۔

اس مختصر تمہید کا اظہار اس لیے ضروری تھا کو ہم اردو کے ہندوستانی مزاج کو مان لیں۔ اس مزاج کی خاطر آزاد اور حالی نے جدید شاعری کے اصول اور معیار متعین کیے اور جس سکے پر ان بزرگوں کی مہر نہیں اسے ٹکسال باہر کیا جا سکتا ہے۔

غدر سے پہلے اس ملک کے رہنے والوں کو اپنی غلامی کا احساس پیدا نہیں ہوا تھا۔ سیاسی غلامی نے ان میں آزادی کا جذبہ ابھارا، انھیں ایک قومی وحدت کا رشتہ سمجھایا، اپنے وطن سے ایک نئی محبت سکھائی، اپنے ماضی کو ایک نئے اور شاندار رنگ سے دیکھا اور اس کی یاد سے مدد لے کر ایک سنہرے مستقبل کا احساس دلایا۔ چنانچہ کچھ لوگ غزلوں کی دنیا میں مست رہے مگر ان کے عاشقان پاک طینت نے عشق اور زندگی کا ایک نیا تصور دیا۔ اس کے اثر سے حالی کی مثنوی، حب وطن، اسمٰعیل کی ہندوستانی نظمیں، شوق قدوائی کی منظر نگاری، اکبر کی طنزیات، وحید الدین سلیم کے پر جوش نغمے لکھے گئے۔ یہاں تک کہ اردو شاعری میں چکبست اور اقبال جیسے عاشق پیدا ہوئے۔ ایک نے وطن کی مشت خاک کے بدلے بہشت لینا بھی گوارا نہیں کیا، دوسرے نے خان وطن کے ہر ذرے کو دیوتا سمجھا، کیا ہوا اگر اقبال نے جو شروع میں کہا تھا اسے بھلا دیا۔ اردو شاعری تو اسے نہیں بھلا سکتی۔

اکبر نے اپنے اشعار سے متوسط طبقے کے اس نئے تعلیم یافتہ فرد کا خوب مذاق اڑایا ہے جو محض اپنے حلوے مانڈے سے کام رکھتا ہے، جو کلرکی کرتا ہے اور ڈبل روٹی کھاتا ہے۔ جن کی زندگی کا کارنامہ بی اے ہونا، نوکر ہونا، پینشن پانا اور مر جانا ہے۔ اکبر کے اشعار سے ہندوستان میں اپنی چیزوں کی وقعت و عزت پیدا ہوئی۔ مغرب کا رعب کم ہوا، ہندوستان کی عظمت کا نقش دلوں پر قائم ہوا۔

شیخ فردین ولد فیروز صاحب
بی۔اے۔ایس۔وائے

آزادی کاامرت مہوتسو:

''ہندوستان کی جنگ آزادی میں زبانِ اردو کا کردار''

گلشن نظر اپنا یونہی آباد رہے گا
بدخواں جو اس کا ہے وہ برباد رہے گا

ہندوستان میں بہت سے مذاہب کے لوگ رہتے ہیں اور سب اپنے اپنے اعتقاد کے مطابق تہوار مناتے ہیں۔لیکن کچھ تہوار ایسے ہیں جن کو ہر مذہب اور ہر فرقہ کے لوگ بغیر کسی امتیاز کے مناتے ہیں۔انھیں ہم قومی تہوار کہتے ہیں۔ خاص کر یومِ آزادی ہمارے ملک کا سب سے اہم قومی تہوار ہوتا ہے۔اس تہوار میں تمام مذاہب کے لوگ شامل ہوتے ہیں۔ہمارے ملک کو آزاد ہوئے ۷۵ سال پورے ہوئے اسی غرض وغایت کو مدنظر رکھتے ہوئے ہماری حکومت نے ملک کی آزادی کا امرت مہوتسو منانے کا پروگرام بنایا ہے۔ہر اسکول، کالج اور سوشل پلیٹ فارم پر ملک کی آزادی سے متعلق لوگوں میں بیداری پیدا کرنے ، کے غرض سے مختلف قسم کے پروگرام منعقد کیے جارہے ہیں۔اسی کڑی کے طور پر میں یہاں اردو زبان جو ملک کی آزادی میں اپنا اہم ترین رول کس طرح ادا کی اس پر روشنی ڈالنا چاہتا ہوں۔

اردو خالص ہندوستانی زبان ہے، یہ کسی کے ساتھ باہر سے نہیں آئی۔یہ دہلی کے گردونواح میں پیدا ہوئی۔گریرسن کا خیال ہے کہ یہ ہریانی سے وجود میں آئی، چٹرجی کے نزدیک کھڑی بولی سے، بلاک مشہور فرانسیسی ماہر لسانیات کا خیال ہے کہ دونوں کی اصل یعنی شورسینی اپ بھرنش کی ایک شکل ہے،اس کی بنیاد آریائی ہے، اسے جو غذا ملی وہ مقامی بولیوں کے علاوہ ایک آریائی زبان فارسی سے ملی۔اس کی قدیم شاعری جس میں صوفیوں کا بڑا ہاتھ تھا، بھاشا سے بہت متاثر ہے،اس میں شروع سے ایسے بڑے شاعروں کے نام ملتے ہیں جو ہندوستان کے شاعر ہیں اور ہندوستان کی فضا پیش کرتے ہیں۔

خسرو کے علاوہ اردو کے شعرا میں محمد قلی قطب شاہ، ولی، شاہ حاتم، میر، سودا، میر حسن، انشاء، نظیر، انیس کو ہندوستان کے پس منظر میں دیکھا جاسکتا ہے۔ان شعرا کے یہاں ہندوستان کے مناظر، رسم ورواج، طرز معاشرت، تاریخ،

جب انگریزوں کے خلاف بغاوت کا جھنڈا بلند ہوا انگریزوں نے باغیوں کو تڑپا تڑپا کر موت کے گھاٹ اتارنے کی مہم شروع کی تو ہمارے علماء نے جان ہتھیلی پر رکھ کر سب سے پہلے میدانِ کارزار میں آئے اور ہزاروں نے جامِ شہادت نوش کیا۔

ہندوستان کے تمام مذاہب کے ماننے والے اس وقت ایک ہو گئے تھے۔ ہندو، سکھ اور مسلمانوں نے مل کر انگریزوں کے خلاف تن من دھن کی بازی لگادی تھی اس ملک کی آزادی میں جہاں ہندو بھائیوں نے اپنی بے شمار جانیں قربان کیں تو بے شمار سکھوں کو تختہ دار پر لٹکا دیا گیا وہیں بے شمار مسلم علماؤں نے بھی اپنی جانیں ملک کی آزادی کے لیے قربان کردی۔ ان بے شمار شہیدوں کے ناموں کو تاریخِ ہند سے نہیں مٹایا جاسکتا۔ کسی شاعر نے کیا خوب کہا ہے

لہو وطن کے شہیدوں کا رنگ لایا ہے
اچھل رہا ہے زمانے میں نامِ آزادی

Shaikh Tayyaba Khaja Sahab
B.A.T.Y.

آزادی کا امرت مہوتسو:

چمن اپنا وطن اپنا زمیں و آسماں اپنا
جہاں میں سب سے پیارا ہے ہمیں ہندوستان اپنا

برادرانِ وطن۔۔۔۔۔۔۔!

ہمارا ملک ہندوستان ایک جمہوری ملک ہے اسے جمہوریہ بنے ہوئے ایک نصف صدی سے زائد کا عرصہ گزر چکا ہے اس طویل مدت میں ہم نے ترقی کے بہت سے منزلیں طئے کی ہیں۔ ۲۶ جنوری کا دن ہمارے ملک ہندوستان کی تاریخ میں آئینی آزادی کا یوم کہلاتا ہے۔ اس سے قبل ۱۵ اگست ۱۹۴۷ کو ہمارا ملک ایک آزاد جمہوری ملک بن گیا۔ اسی دن کے لیے ہی گاندھی جی، مولانا ابوالکلام آزاد، جواہر لال نہرو، خان عبدالغفار خان، نیتاجی سبھاش چندر بوس جیسے عظیم رہنماؤں کی قیادت میں ہزاروں لاکھوں ہندوستانی عوام نے بلاامتیاز مذہب وملت آزادی کے پرچم کو بلند کیا اور اپنی بے مثال قربانیوں اور اتحاد و اتفاق سے انگریزوں سے ٹکر لی اور انھیں ہندوستان چھوڑنے پر مجبور کیا۔ یومِ آزادی کا دن ہمیں انہیں بزرگوں اور عظیم الشان رہنماؤں کی یاددہانی کراتا ہے۔ ہمارے آئین کی تشکیل کا عمل ان معتبر اور محب وطن لیڈروں کے ذریعے وجود میں آیا ہے۔

ہمارے رہنماؤں نے اس ملک کی آزادی کے لیے جانوں کی بازی لگا کر کئی دہائیوں تک اپنے خون کو پسینے کی طرح بہا کر اس ملک کو آزاد کیا۔ ہزاروں لاکھوں ستم سہنے کے بعد لاکھوں افراد کی قربانیوں کے بعد اس ملک کی ناؤ نے آزادی کے ساحل پر قدم رکھا۔ اسی آزادی کی صدا بلند کرنے کے صورت میں ہزاروں علماء کی گردنوں کو کاٹ کر درختوں پر لٹکا دیا گیا۔ اسی آزادی کو دیکھنے کے لیے ہزاروں ماؤں نے اپنے لاڈلوں کی قربانی دے دی تھی بے شمار سہاگنوں نے اپنے سہاگ کو اجڑتا دیکھا ہے اسی آزادی کے خاطر ہزاروں نوجوانوں نے اپنے سر پر کفن باندھ کر نکل پڑے تھے اور اپنی جان آزادی ہند کے لیے وقف کر دی تھی۔ اسی آزادی کو حاصل کرنے کے لیے لاکھوں بچوں کو یتیمی کا غم اٹھانا پڑا تھا۔

किसान

वार्षिकांक २०२३-२४

भारतीय स्वातंत्र्य लढा

विशेषांक २०२३-२४

उर्दू विभाग

* संपादक
डॉ.एम.एफ.नदाफ

* विद्यार्थी प्रतिनिधी
लदाफ बुषरा
बी.ए.तृतीय वर्ष

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर

नूतन कार्यकारिणी मंडळाचा महाविद्यालयाच्या वतीने सत्कार समारंभाची क्षणचित्रे

हिवाळी २०२३ व उन्हाळी २०२४ विद्यापीठ परीक्षेच्या पदवी प्रमाणपत्र वितरण समारंभाचे क्षणचित्रे

प्रमुख अतिथी, मा.संचालक, परीक्षा व मूल्यमापन डॉ.दिगंबर नेटके, मा.संचालक रासेयो डॉ.मल्लिकार्जुन करजगी, स्वा.रा.ती.म.वि.नांदेड व किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे अध्यक्ष श्री.श्रीरंगराव पाटील एकंबेकर, उपाध्यक्ष श्री.माधवराव पाटील, सचिव श्री.पी.टी.शिंदे, सहसचिव हिरागीर गिरी, कोषाध्यक्ष श्री.गुंडेराव पाटील, तत्कालीन सचिव श्री.ज्ञानादेव झोडगे तसेच प्राचार्य डॉ.अरविंद नवले, परीक्षा विभाग प्रमुख डॉ.एच.डब्लू.कुलकर्णी, डॉ.व्ही.के.भालेराव, महाविद्यालय विकास समिती (CDC) सदस्य, स्टाफ व विद्यार्थी